

Kontexty

3
2
0
2
1

Křehká spojení v hrubých možnostech porušení

Rozhovor s výtvarnicí
Bohuslavou Olešovou

**Český komunismus
stoletý, prastarý
a věčně živý?**

Stanislav Balík

**Izrael, antinacionalismus
a nenávist**

Yoram Hazony

**U kořenů zbabělosti Západu –
Berlínská zed' z roku 1961**

Jean-François Revel

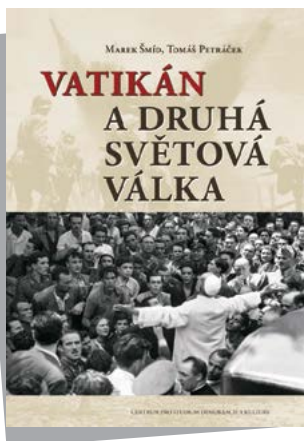

Marek Šmíd, Tomáš Petráček

Vatikán a druhá světová válka

Kniha se věnuje nábožensko-politickému vývoji let 1939–1945, který zásadním způsobem ovlivnil mezinárodní situaci a znamenal otevřený nástup agresivních autoritativních a totalitních režimů, které porušovaly nejzákladnější lidská a občanská práva, demokracii, zásady dialogu a mezinárodního práva a dovedly nejen Evropu k historicky bezprecedentní tragédii. Tváří v tvář nesmírnému utrpení se ocitla rovněž katolická církev, která na ně musela v daném prostředí určitým způsobem a v určitém historickém kontextu reagovat. Papež s obavami sledoval dramatické události v Itálii, Německu, Rakousku, Španělsku, Francii, Sovětském svazu, Mexiku a dalších částech světa, kde mnohdy směřovaly proti hlavní myšlence Svatého stolce v mezinárodních vztazích – dosažení klidu a míru, kdy se všechny sporné otázky řeší jednáním a dohodou legitimních vlád.

A5, brož., 164 stran

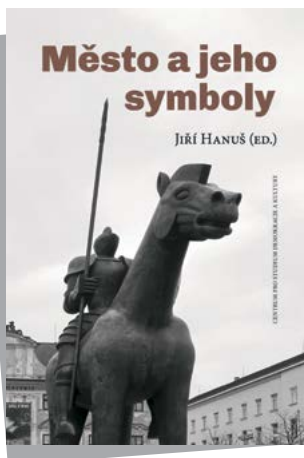

Jiří Hanuš (ed.)

Město a jeho symboly

Město je protnutím časoprostoru, je přeplněné symboly. Je to prostor historie, státní, regionální i lokální paměti. A protože je místem přebývání lidí, je jeho symbolika stále oživována – setkáváním na významných místech, připomínkou slavných i tragických událostí, dny měst i tradičními jarmarky, uměleckými výstavami, stavěním pomníků a soch významným rodákům. Dnešní doba přeje i méně starobylým kreativnějším slavnostem, které jsou ovšem také ve znamení antropologických konstant. Tato publikace přináší několik podnětů religionistických, historických a umělecko-historických, které mapují symboliku městské kultury a její atmosféru v dějinné perspektivě. Čtenáři budou možná překvapeni, kolik podnětných a aktuálních symbolických předmětů, ale i symbolických jednání je možné najít v síti městských staveb, institucí a rozmanitých lidských vztahů.

B5, brož., 160 stran

Vladimíra Vaníčková a kol. (ed.)

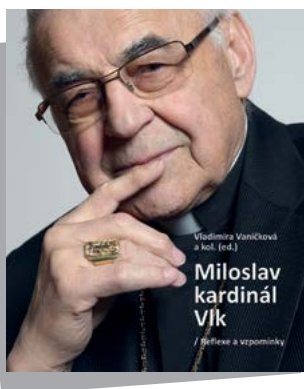
Miloslav kardinál Vlk

/ Reflexe a vzpomínky

Studie, reflexe a svědectví českých i zahraničních autorů nabízí plastický portrét Miloslava kardinála Vlka (1932–2017), arcibiskupa pražského a primase českého (1991–2010), bezesporu jedné z nejvýznamnějších osobností polistopadového období. Kardinál Vlk se podílel na obnově církevních a duchovních struktur zdevastovaných v době totality a stal se respektovaným výrazným subjektem občanské společnosti, kterou svými eticky zakotvenými názory po celá desetiletí ovlivňoval. Knihu doplňuje na 200 fotografií, zejména z Archivu Arcibiskupství pražského a ze soukromých sbírek.

Vydáno společně s Ústavem pro studium totalitních režimů.

A4, vázané., 648 stran

Obsah 3/2021

František Mikš:

Editorial – Petr Fiala a parlamentní volby 2021 ... 2

TEXTY

Stanislav Balík: Český komunismus stoletý,
prastarý a věčně živý? 6

Kateřina Hloušková: Rusko nepochopené
i nepochopitelné 9

Jan Holzer: Jak překreslit politické hřiště.
Stručně k jedné pozapomenuté,
ale důležité politické události 16

Yoram Hazony: Izrael, antinacionalismus
a nenávisť 21

Jean-François Revel: U kořenů zbabělosti
Západu – Berlínská zeď z roku 1961 30

Jean-François Braunstein: Od dobrých úmyslů
ke zvrhlosti. Gender, práva zvířat a eutanazie . . 37

Pavel Švanda: Dopadne to jako vždycky 45

ROZHOVOR

Obdařený lehkostí, noblesou a obrovským smyslem
pro humor... Rozhovor s Martinem Flašarem
o hudebním skladateli Janu Novákovi 48

VZPOMÍNKA: JIŘÍ ČERVENKA

Josef Mlejnek: Za Jiřím Červenkou 53

A což teprve, až opustím to své ubohé tělo
a budu shůry hledět na svět.
Z poezie Jiřího Červenky 57

LITERATURA & KULTURA

Stanislav Hausvater: Mé místo je dole 60

Zdeněk Volf: V ticho se obrátíš 65

Filozofující dramatik.
Rozhovor s Olegem Bogajevem. 67

Zabil jsem cara.
Ukázka z divadelní hry Olega Bogajeva. 73

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Křehká spojení v hrubých možnostech porušení.
Rozhovor s Bohuslavou Olešovou 79

František Mikš: Bohunka 87

Helena Todorová: Nové náboženství věcí.
Fenomén zátiší v díle malíře Juana Sáncheze
Cotána a fotografa Josefa Sudka 90

Jan Paul: Jiří Kubový: Absolutní krajina 99

Editorial

Petr Fiala a parlamentní volby 2021

František Mikš

Asi každý čtenář *Kontextů* si přeje, aby se v naší zemi po říjnových volbách začala dělat normální a slušná politika. Aby nebyla úzce propojena s byznysem a její čelní představitelé nebyli zatíženi permanentními skandály. Aby se politická rozhodnutí dělala na základě idejí a programů, nikoli populisticky podle chvilkových výkyvů nálad voličů v průzkumech, či ještě hůře podle ekonomických zájmů těch, kdo jsou právě u moci. Aby naše země nezahlazovala svoji budoucnost, začala využívat svůj potenciál a nepropadala se stále více do víru neúprosné byrokratické mašinerie, státního dirigismu a permanentní úřední šikany. V tomto ohledu budou blížící se parlamentní volby skutečně především konkurzem o tom, kdo v naší zemi povede úklid po Babišově populistickém chaosu a bezprecedentním podmanění politiky soukromými ekonomickými zájmy.

Tento text nemůže být než osobní. S Petrem Fialou mě pojí dlouholeté přátelství a víc než tři desítky let úzké spolupráce, mimo jiné i na tomto časopise. Když se v lednu roku 2014 stal předsedou Občanské demokratické strany, napsal jsem do *Kontextů* editorial, v němž jsem se snažil vysvětlit, proč má pro politiku ty nejlepší předpoklady a může v ní uspět. Dnes, kdy se po sedmi letech uchází o premiérské křeslo, si mohu za každým slovem stát a jednoduše na něj navázat. Nebývá u nás zvykem politiky za něco chválit, právě naopak, opoziční nevyjímaje. Někdy je však třeba tento kritický stereotyp prolomit a podívat se na politiku jinými očima, tedy hodně realisticky – jako na úmornou a všemožně okleštěnou arénu, kde nemůžete nikdy úplně zvítězit, pouze uhrát to, co je v dané chvíli

možné. A ocenit vytrvalost těch, kdo se jí rozhodli poctivě věnovat a snaží se ji v očích veřejnosti rehabilitovat. Jako minule nabídnu pět důvodů, proč si myslím, že Petr Fiala nakonec uspěje.

Za prvé je to čitelnost. Pravidelní čtenáři *Kontextů* nejspíš vědí, jaké hodnoty a jaký styl politiky v CDK a v našem časopise prosazujeme – za tři desítky let jsme na těchto stranách publikovali stovky komentářů a odborných článků, vyslovili jsme se snad ke všem závažnějším otázkám. Mnohé z nich napsal Petr Fiala – sám nebo společně s někým z nás. Je autorem řady odborných politologických, ale i esejistických knih, v nichž formuloval svou politickou vizi: vrátit do české politiky slušnost a dát jí znovu smysl. V tomto směru je nesporně nejčitelnějším politikem na české politické scéně, každý dostatečně gramotný člověk se může seznámit s tím, jak uvažuje a co bude prosazovat. Nemusí své názory radikálně měnit nebo je před voliči mírnit jako předseda Pirátů Ivan Bartoš. Nemusel si ani svou politickou vizi nechat napsat najatými marketéry ve formě snu, jako to udělal Andrej Babiš. Jeho politický program je dlouhodobě a srozumitelně „na stole“. Prosazuje přesně to, co už hlásal jako politolog či autor a editor tohoto časopisu.

Za druhé: skvělá minulost a schopnost stát si za svým. Petr opakovaně v životě prokázal, že se nebojí vést těžké až zdánlivě beznadějné boje, převzít za věci odpovědnost a podstoupit pro ně i značnou míru osobního rizika a nepohodlí. Pro politického lídra je to nezbytná vlastnost. Politiku nelze dělat

s tím, že neustále ohýbáte páteř, jak to předvádí Jan Hamáček. Nebo že neustále různě ohýbáte fakta, jak to dělá Andrej Babiš. Rovná páteř je něčím, co se u člověka formuje už během mladých let, později se to jen obtížně napravuje.

„Řekni mi, čím jsi byl a jak ses choval před listopadem 1989, a já ti řeknu, jaký jsi.“ Tento bonmot jistě nevysvětluje vše, ale máloco o člověku, jeho charakteru a motivacích napoví víc, než jak se choval ve složitých a nesvobodných časech. S komunistickým režimem na rozdíl od jiných nekolaboroval, neprofitoval z něho, dokonce s ním ani nepřistoupil na kompromis. I přes své mládí vůči němu kriticky vystupoval a snažil se rozšiřovat prostor okleštěné svobody tam, kde mu chyběl nejvíc, tedy v oblasti vzdělání a kultury. Už jsem to napsal minule, ale mělo by to zaznít znovu. Poprvé jsem ho potkal v roce 1988 na schůzce redakcí samizdatových časopisů. Byl na ní za neoficiální vysokoškolský časopis *Revue 88*, já za samizdatovou revue *Střední Evropa – brněnská verze*. Oba jsme tehdy byli zapojeni do „podzemních“ intelektuálních a vydavatelských aktivit, což obnášelo určité riziko, v krajním případě i nějaký ten rok vězení. Ovšem s tím rozdílem, že já byl topičem a údržbářem, zatímco on dokončoval vysokou školu a za jeho aktivity mu hrozilo vyloučení. A co víc: redaktoři *Revue 88* na rozdíl

od nás uváděli v časopise svá jména a veřejně ho předkládali znejistělých univerzitním profesorům k debatě a oficiální registraci. Již tehdy jsem věděl, že se účastní i neoficiálních křesťanských aktivit, především v okruhu tajně vysvěceného biskupa Stanislava Krátkého. Vzhledem k tomu, že měl před sebou celý rok komunistické vojny (zatímco já modrou knížku), jsem jeho odvalu obdivoval. Osobní riziko, které tehdy podstupoval, bylo vysoké, jednu chvíli mu tuším vyhrožovali i prokurátorem. A naděje na změnu, alespoň jak se nám tehdy zdálo, téměř žádná nebo mizivá.

Později jsme se vídali na setkáních brněnské podzemní univerzity, tajných bytových seminářích, na nichž pravidelně přednášeli profesori převážně z Velké Británie především politickou filozofii. Unikátní projekt probíhal v Brně pod záštitou Rogera Scrutona a Vzdělávací nadace Jana Husa mezi lety 1984 a 1989 a Petr ho navštěvoval od samého počátku. Tato forma vzdělávání, jak sám říká, mu dala mnohem víc než studium na vysoké škole ovládané komunistickými kádry. Pravidelný kontakt s představiteli svobodného univerzitního světa mu otevíral nejen nové myšlenkové obzory, ale nejspíš ho utvrdil i v přesvědčení, že je třeba aktivně usilovat o změnu k lepšímu i tam, kde je to zdánlivě beznadějně. Konec konců, jak jinak než jako pošetilé

Kontexty časopis o kultuře a společnosti

**BOOKS
& PIPES**

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**

Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XIII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR E 18685** • **ISSN 18036988** • **Na obálce** Bohuslava Olešová: z cyklu *Žízeň nekonečna*

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

B | R | N | O | I

MINISTERSTVO
KULTURY

Státní fond kultury ČR

www.casopiskontexty.cz

Sledujte nás na sociálních sítích

@KontextyCZ

donkichotství mohlo být tehdy vnímáno to, že se renomovaní profesori ze západních univerzit trmáceli do komunistického Československa tajně přednášet v bytě pouhým dvěma desítkám studentů?

Po listopadu '89 spoluzakládal Petr Fiala s Vladimírem Čermákem novou katedru politologie na brněnské Masarykově univerzitě. Její vedení převzal v roce 1993 a nebylo to pro něj vůbec jednoduché období. Byl relativně mladý, neměl ještě akademické tituly a nové katedře, jež nahradila zrušený Ústav marxismu-leninismu, na Filozofické fakultě mnozí nepřáli. Přestože se politické poměry v zemi změnily, univerzitní prostředí vykazovalo značnou personální kontinuitu a myšlenkovou setrvačnost. Přesto zvládl vybudovat respektovanou politologickou katedru, kterou vedl deset let. Jeho akademická kariéra pak strmě stoupala. V roce 2004 byl zvolen děkanem Fakulty sociálních studií a krátce nato, ve svých čtyřiceti, rektorem Masarykovy univerzity. Ve funkci působil dvě volební období, přičemž brněnská univerzita v té době zaznamenala výrazný vzestup. Stala se významnou středoevropskou vzdělávací a výzkumnou institucí a také nejžádanější českou vysokou školou, pokud jde o zájem uchazečů.

Za třetí: zkušenosti a kompetence. Není pravda, jak tvrdí například Václav Klaus, že Petr Fiala je dobrý politolog, ale že politiku dělat neumí. Že do politiky spadl bez zkušeností odkudsi z výše politologické katedry a učeben. Jak sám říká, do politiky nevstoupil jako vysokoškolský profesor a politolog, ale především jako dlouhodobý manažer veřejných institucí. Již jako rektor se často pohyboval v reálné politice, vyjednával s ministry a poslanci, později jako předseda České konference rektorů zastupoval veřejné, státní a soukromé vysoké školy při jednáních s vládami i nevládními orgány. Byl respektovaným ministrem školství v Nečasově vládě a již čtvrtý rok působí ve funkci místopředsedy poslanecké sněmovny. Opravdu netuším, jaké další kompetence a zkušenosti by měl budoucí premiér prokázat, zvláště podívám-li se na jeho pirátského konkurenta.

Dnes se politici předhánějí v prohlášeních, kdo víc bojuje a bude bojovat s korupcí – a u řečí to většinou končí. Možná lepší než provádět tato verbální cvičení by bylo sám dávat dobrý příklad, že umím svěřený majetek spravovat odpovědně a jednat poctivě. V době Petrova působení ve funkci rektora Masarykova univerzita vybudovala nový rozsáhlý kampus pro biomedicínské obory, který je jednou z největších staveb a jednorázových investic v oblasti vysokého školství ve střední a východní Evropě, a koordinovala rovněž projekt Středoevropského technologického institutu (CEITEC) z prostředků evropských strukturálních fondů. Všimněme si, že se v souvislosti s těmito miliardovými projekty neobjevil žádný zásadní problém – korupční kauza či obvinění z neodpovědného zacházení se svěřenými prostředky. Stavby prošly přísnými audity, a kdyby zde byl jen stín nějakého pochybení, novináři a političtí oponenti by to dávno využili. Petr Fiala obstál ve všech vysokých funkcích, od univerzitních po ministerskou, aniž by na něj padl stín podezření, že někdy jednal nepoctivě. V dnešní době, kdy jsou finanční skandály politických představitelů na denním pořádku, to může být tím nejlepším doporučením.

Za čtvrté: vzdělanost a kultivovanost. Petrovi bývá vyčítáno, že důsledně odděluje veřejnou sféru svého působení od osobního života a že nikoho nepouští do svého soukromí – i když já bych v tom viděl spíš přednost. Nezásobuje novináře vděčnými historkami či kousavými bonmoty, neprojevuje silné emoce, vždy se snaží argumentovat věcně a uměřeně. Mohl tak vzniknout mylný dojem, že je suchý a nezábavný člověk, ale opak je pravdou, o čemž se přesvědčí každý, kdo se s ním setká při neformální příležitosti. Pouze odmítá z politiky dělat zábavní show, odvádět pozornost od skutečných problémů jinam. Jak ostatně sám napsal: politika není divadlo. Nebo jinak: politika by neměla být divadlo.

Patří k tomu nejpokleslejšímu tónu české žurnalistiky kritizovat někoho v politice za to, že je

kultivovaný a vzdělaný profesor. To, že o premiérské křeslo usiluje intelektuál s velkým kulturním a filozofickým rozhledem, by nás mělo naopak uklidňovat. Člověk, který rozumí kultuře, celý život vášnivě čte a rozšiřuje si obzory – a ve svých textech přemýšlí o společnosti a světě. Spisovatel Pavel Švanda kdesi pěkně napsal, že politika je především pokračováním kultury jinými prostředky. A nejde pouze o způsob komunikace a projevu. Dobrý politik by měl být schopen podívat se na člověka a společnost i z jiné perspektivy než z té politické a ekonomické, měl by být schopen uvažovat v širších souvislostech. Chce to někdo zpochybňovat? Nebo se tomu dokonce vysmívat? Jaké máme vlastně představy o naší budoucnosti? Chceme být úspěšným a vzdělaným národem profesora Masaryka, jak se kdysi o Čechách říkalo, nebo nám opravdu postačí jen kšiltovka, „motýle“ a pravidelná týdenní nadílka blábolů v on-line agitce Čau lidi? Intelektuální rozhled a pevná hodnotová východiska jsou pro politiku a vlastně pro každou veřejnou debatu klíčová, neboť důsledkem nevzdělanosti a špatné životní filozofie jsou často pomýlené postoje ve veřejném životě – a jejich důsledkem je pak špatná politika, často i společenská krize. Ale o tom jsme zde psali mnohokrát.

Uklidňovat by nás mělo i to, že Petr Fiala je politikem konzervativním, nepodléhajícím dobovým názorovým módám a ideologickým tlakům. K zásadnějším společenským změnám a politickým experimentům přistupuje s obezřetností, ať již jde o radikální zelenou politiku, hlubší evropskou unifikaci, migraci a integraci, gender a politickou korektnost či silící snahu sešněrovat naše životy všeprospujícím ideologií transparentnosti. Zatímco mnozí politici se za těmito ideologickými preludy bezhlavě ženou jak závodní chrti za umělým zajícem, snaží se promýšlet důsledky těchto kroků, varovat před ukvapeností a nabízet opatrnější řešení. V dnešní době rychlých společenských změn, spojených zejména s rozmachem informačních technologií, je to mimořádně důležité. Ne vždy například musí stát shromažďovat data o všem, co nové technologie

umožňují, spatřovat v neustálé kontrole a represii lidí klíč k řešení všech společenských problémů. Důraz bychom měli klást především na odpovědnost a svobodu člověka, na jeho právo na soukromí, na to, aby náš svět nebyl příliš zbyrokratizovaný a odcizený. Především zde se bude stále zřetelněji rozevírat štěpící linie mezi jím vedenou středopravou koalici a levicově progresivistickou stranou Pirátů Ivana Bartoše, chrlící množství často bizarních nápadů. Právě proto je mimořádně důležité, kdo bude nové vládě udávat směr jako premiér.

Za páté: schopnost nalézat rozumné kompromisy. Petrova síla spočívá v umění racionální a klidné argumentace a umírňování zbytečných, nikam nevedoucích konfliktů. Přesvědčil jsem se o tom osobně v mnoha různých situacích, které jsme spolu řešili, a tuto vlastnost nepochybně potvrdí i jeho přátelé a spolupracovníci z univerzity i z politiky. Myslím, že přesně takový přístup dnes rozpolcená česká politika potřebuje – člověka schopného spojit, najít přijatelný kompromis, dosáhnout toho, co je maximálně možné, nikoli se zbytečně vymezovat a zakopávat ve vlastních ideologických pozicích. Stavět na tom, co spojuje, nikoli rozděluje, rozlišovat vážné a aktuální problémy od méně vážných a naléhavých. A řešit je postupně, jeden za druhým, trpělivě argumentovat, vysvětlovat, přesvědčovat. Dobrým příkladem může být vybudování fungující volební trojkoalice Spolu, což je vzhledem k bývalým animozitám mezi jednotlivými stranami tak trochu zázrak. Po záchraně ODS před pravděpodobným pádem do bezvýznamnosti je to druhý důležitý krok v Petrově politické kariéře. Další těžké bitvy o lepší politiku ho teprve čekají. Je na každém z nás, abychom ho v jeho úsilí podle svých možností co nejvíce podpořili. ■

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Stanislav Balík

Český komunismus stoletý, prastarý a věčně živý?

Uprostřed května si tuzemští komunisté připomněli století, jež uplynulo od zakládacího sjezdu Komunistické strany československé, která se od slučovacího sjezdu s německými, polskými a židovskými komunisty na přelomu října a listopadu 1921 nazývala Komunistická strana Československa. Proč se vlastně věnovat sto let staré události, z níž vzešla strana, která možná po podzimních volbách už ani nezasedne v naší dolní komoře? Odpověď je jednoduchá – protože příběh českého komunismu je příběhem našeho národa, je to příběh nás samých.

Po svém vzniku, přestože se přihlásila jako sekce Komunistické internacionály pod vedením ruské komunistické strany, byla ještě skoro celé desetiletí v zásadě jen variací původní sociálnědemokratické strany, z níž se jako její levice odštěpila. Původní nerozdělená sociální demokracie byla silná a vlivná – vždyť s náskokem zvítězila v prvních dvou celostátních prvorepublikových volbách (1919 komunálních, 1920 parlamentních), měla svého premiéra (mimochodem jednoho z prvních socialistických premiérů světa). Navazovala na obrovský vzestup ještě předválečný, kdy zvítězila v druhých volbách s všeobecným volebním právem v roce 1911.

Není proto vyloučeno, že velká volební podpora, které se komunisté již krátce po svém vzniku těšili, vzbázela právě z tohoto zdroje. Dnes už se většinou neví, že prvními parlamentními volbami, jichž se českoslovenští komunisté zúčastnili, nebyly až ty v roce 1925, ale už o rok dříve – v březnu 1924 poprvé proběhly dodatečné parlamentní volby ještě do prvního parlamentu za Podkarpatskou Rus. A komunisté tyto své první volby hned s obrovským náskokem vyhráli. Díky téměř čtyřiceti procentům hlasů získali čtyři mandáty z devíti.

Stejně tak se zdá, že následující volební výsledek roku 1925 v podobě třinácti procent hlasů pro KSČ – jen necelých čtyřicet tisíc hlasů jí scházelo na pokoření

vítězných agrárníků – neodrážel důvěru ve skutečně radikální bolševický program, ale že šlo především o výraz zklamání ze „staré“ sociální demokracie, která nedokázala, byť byla dokonce i hlavní vládní silou, případně se na vládě významně podílela, protlačit takové změny v sociální oblasti, které by se líbily těm, kdo chtěli zničit „starý podlý svět“.

Nicméně jasno – kdo je kdo – bylo nejpozději od roku 1929. Tehdy na V. sjezdu KSČ došlo ke skutečné bolševizaci strany a k radikálnímu odstrižení od sociálnědemokratických kořenů, kdy stranu jako generální tajemník ovládl Klement Gottwald a jeho (generačně vesměs blízká) parta tzv. karlínských kluků. Začala obrovská čistka ve straně, během jednoho roku ji opustilo dobrovolně či po vyloučení více než sto tisíc členů, odvrátily se od ní intelektuální elity, odbory apod. Na okraj zmiňme, že Gottwaldem odstavený generální tajemník Bohumil Jílek KSČ v průběhu roku 1929 opustil, posléze přešel k agrárníkům, působil jako redaktor jejich deníku *Venkov* a po únoru 1948 emigroval do USA, kde také zemřel. Je to podobné, jako by dnes Vojtěch Filip prohrál předsednické volby KSČM a zhrzen přešel do TOP 09 a působil jako redaktor *Respektu*.

I po této razantní proměně personálního profilu strany a po jejím definitivním příchýlení k moskevskému dubisku získala KSČ přes deset procent hlasů, což pak zopakovala i v roce 1935. Při těchto posledních prvorepublikových volbách byl ovšem takový výsledek vnímán jako zklamání – po proběhlé velké hospodářské krizi, při níž se KSČ stavěla do čela nezaměstnaných, demonstrací a stávek.

Byla to strana mladá, po většinu prvorepublikového období měla v průměru nejmladší poslance. To zúročila po roce 1945, kdy její představitelé, v nejlepším politickém věku, byli už dávno ostřílení, a politicky tak o hlavu převyšovali své demokratické konkurenty, kteří se teprve politickému řemeslu učili, protože v jejich stranách měla až do války hlavní slovo generace politiků výrazně starších.

V řadě ohledů byli oproti ostatním skutečně avantgardní: většinou měli mezi svými poslanci dvě až

tři ženy (což bylo výjimečně mnoho), nebyli to politici klasického typu (jen minimum mělo vysokou školu), pokrývali většinu profesních skupin. Dominovali ale dělníci – více než třetina komunistických prvorepublikových poslanců pracovala před volbami právě jako dělníci. Jen pro srovnání – u československých sociálních demokratů to bylo jen sedm procent poslanců-dělníků a u německých dokonce nikdo.

To všechno ale vysvětluje jen relativní úspěch prvorepublikový, nikoli ten grandiózní poválečný; jinými slovy, vysvětluje to prvorepublikovou desetiprocentní podporu, ale ne poválečnou čtyřicetiprocentní. K té vykročili ještě před rokem 1938, kdy spolu s J. V. Stalinem provedli nacionalistický obrat. Z marxleninského dělnického internacionalismu zůstal maximálně internacionalismus slovanský, resp. bezpodmínečná podpora všemu, s čím přicházeli ruští komunisté se Stalinem v čele. Tato fixace na ruského generálního tajemníka pak zůstane výraznou charakteristikou československých komunistů až do poloviny osmdesátých let, kdy už neměli mentální kapacitu se přeorientovat na M. S. Gorbačova, neboť by to mimo jiné znamenalo popření všeho, čemu zasvětili předchozích téměř dvacet let.

Vnitropoliticky se komunisté začali pasovat do role nejpatříčnejších dědiců nejpokrokovějších tradic českých dějin, což jim nakonec lidé uvěřili po těžké zkoušce druhé světové války, při níž komunisté přinesli velké oběti nejen při heydrichiádě, ale i v různých oblastech odboje, přestože ten komunistický začal z větší části až v roce 1941. Když válka skončila, byl příběh o komunistech coby velkých vlastencích uvěřitelný.

Klíčem k pochopení dlouhodobého úspěchu českého komunismu je první desetiletí po roce 1948 – nešlo o žádnou deformaci, vychýlení, ale naopak o jeho kvintesenci: radikální rovnostářství; tvrdý antikaticismus; antiněmectví; závist vůči komukoli úspěšnějšímu; odpor vůči strukturám tradiční společnosti; pohrdání myšlením a idejemi, namísto toho zbožšťování praktického konání; velký etatismus; velké chiliastické blouznění; současně

ale také heroizace všednodenní banality – zkrátka na marxistický kmen naroubovali ty nejhorší rouby mentality českého národa, jak se formovala od dob národního obrození, a možná ještě dřív.

Ono roubování a následné opečovávání měli na starosti hlavně intelektuálové, kteří i v jiných zemích měli k marxismu mimořádně blízko. Selhali ve své roli kritického strážce svobodné společnosti, naopak se stali jejím hrobařem. Napomohl k tomu charakter marxleninské ideologie jakožto jednoho z typických modelů politického náboženství – veleúspěšného a přitom děsivého. Jako správné „náboženství“ měl i komunismus své oddané stoupence, kteří mu prostě uvěřili, a této víry se drželi i přes evidentní fakta, která ji vyvracela. S odstupem se nezdá, že by před svůdností víry v marxleninské politické náboženství jakkoli chránilo vyšší vzdělání či obecně inteligence. Dnes už to každopádně nezměříme.

Dění osmašedesátého roku pak oživilo další z velkých tradic českého národa – přesvědčení, že jsme předvojem, že ukazujeme světu cestu, tentokrát v podobě socialismu s lidskou tvář. Normalizační doba utvrdila vše výše zmíněné, jen bez étosu budování lepšího, spravedlivějšího světa, a propsala to do dalších generací. Komunistický režim se pak koncem osmdesátých let nezhroutil kvůli tomu, že by selhal v dosahování velkých cílů, ale protože lidé ztratili důvěru v to, že jim zajistí výbornou životní úroveň. To se mu zpočátku dařilo a pak dlouho vzbuzoval alespoň dojem, že se mu to daří. Až osmdesátá léta přinesla zlom, poznání, jak moc nám utekl západní svět a o kolik lépe se v něm žije, a spolu s tím dočasnou ztrátu legitimacy tuzemského komunismu.

Jelikož ale ekonomická efektivita nebyla jeho jediným legitimačním zdrojem, po změnách roku 1989 se nezhroutil, jak někteří naivně předpokládali. Dokázal se obdivuhodně adaptovat na nové podmínky a přežít dlouhá desetiletí, byť na okraji politické scény. Není smyslem tohoto textu ukazovat, jakými cestami se ubírala historie KSČM v polistopadovém období. Důležitá je pro nás skutečnost, že přežila až do dnešních dnů jako legitimní

společensko-politická doktrína. A je vedlejší, že její explicitní nositel chřadne, drolí se mu kádrová základna na všech úrovních. Důležitější je, že jeho ideovou výbavu převzal jeden z nejšíkovnějších politických eskamotérů polistopadové doby, normalizační komunista Andrej Babiš. Ten dokázal mistrovsky přetavit nejrůznější segmenty komunistického dědictví v novou kvalitu, s jejímž dědictvím se i po jeho případném volebním neúspěchu budeme vyrovnávat další desetiletí, a je otázkou, zda úspěšně.

Když se nám tedy zdá, že kondice nositelky tradic českého komunismu – KSČM – není v době stého výročí zrodu této strany (a skutečně není nutno rozlišovat mezi KSČ a KSČM) oslnivá a že není moc co slavit, jde o optický klam. Naopak, český komunismus je veleúspěšný, má svého premiéra, hlavní slovo ve vládě, devastuje mentalitu dalších a dalších generací tím, jak se do ní znovu a znovu propisuje. Okamžiky devadesátých let, kdy jsme byli přesvědčeni, že je konec, že obnovujeme v národě konzervativní a liberální hodnoty, byly asi jen blouznivým, prchavým momentem.

Stejně tak asi nebylo namístě přirovnávat naši postkomunistickou transformaci ke čtyřicetiletému putování Izraelitů pouští z egyptského otroctví. Pokud bychom měli v souvislosti s komunistickou érou zůstat u biblických příměrů, je otázkou, co by doba komunismu byla. Skutečně to bylo egyptské zajetí? Nešlo naopak o blasfemický hodokvas ve vlastní zemi, k němuž národ směřoval už dlouhou dobu předtím? Pak bychom totiž možná prožívali sedmdesát let babylonského zajetí, které následovalo po velkém odpadnutí od smlouvy s Hospodinem. Návrat ze zajetí – ne egyptského, ale babylonského – by nás snad teprve čekal. Úkolem pro budoucnost by pak zůstávala lítost, poučení, pokorný návrat – a výstavba ne kopie starého, ale zcela nového jeruzalémského chrámu. ■

Stanislav Balík (1978), politolog,
děkan Fakulty sociálních studií
Masarykovy univerzity.

Vojenská přehlídka v Moskvě ke Dni vítězství, 2018.
Foto kremlin.ru, Wikimedia Commons

Rusko nepochopené i nepochopitelné

Kateřina Hloušková

Ve vztahu západních zemí k Rusku i Ruska k Západu panuje hluboké neporozumění. Rusové nerozumí nám, my nerozumíme Rusku. Uplatňujeme na něj své vlastní vzorce chování a předpokládáme, že jej můžeme posuzovat podle nám blízkých postojů ke svobodě, právu, bezpečnosti či blahobytu, které považujeme za univerzální. To je podle mne zásadní chyba, která nás hned na počátku svádí na špatnou cestu a neumožňuje vidět Rusko takové, jaké skutečně je. Pak totiž logicky nechápeme, jak je možné, že zatímco Západ se stále ještě raduje z rozpadu sovětského bloku jako ze zničení Říše zla, dvě třetiny dnešních Rusů nad ním vyjadřují lítost. Divíme se, jak je možné, že sedmdesát procent obyvatel Ruské federace hodnotí Stalina jako pozitivní postavu ruských dějin, a nevěříme vlastními očima, když čteme, že Moskvané vážně uvažují o návratu sochy krvavého kata Felixe Dzeržinského před budovu ústředí ruské tajné služby. Nechápeme, proč se vrací to, co jsme považovali za definitivně překonané – rétorika studené války, špióni, agenti, otravy a výbuchy jak z prvních bondovek. Jsem přesvědčena, že odpověď se skrývá v poznání ruské historie a geografie, které tuto zemi po staletí formují. Nejde o převratná odhalení, ale o to, že na mnohé zásadní premisy často zapomínáme, a proto je užitečné si je čas od času připomenout.

„Každý velký národ musí věřit – samozřejmě pokud chce žít dlouho –, že on jediný je nositelem spásy celého světa, že je tu proto, aby stanul v čele dalších národů, připojil je k sobě a tento celek pak v plném souhlasu a souladu vedl ke konečnému, všem těmto národům předurčenému cíli,“ píše ve svém *Deníku spisovatele* F. M. Dostojevskij, jeden z hlavních kazatelů ruského mesianismu. Velcí ruští vládci Petr I. a Kateřina II. přesně v tomto duchu postupně obkroužili Moskvu obrovským kusem země táhnoucím se od Arktidy na jih Pobaltím přes Ukrajinu ke Karpatům, na Krym, k Černému moři, Kavkazu, Kaspickému moři, za Ural dál a dál na východ k Ochotskému moři a pak zpět na sever až opět k polárnímu kruhu. Toto je pro většinu Rusů jejich „přirozená“ hranice zajišťující pocit bezpečí a z toho vyplývající sílu i moc. Kdykoliv jim z této skládačky něco vypadne, logicky znervózní.

„Rozpad ruského impéria lze srovnat pouze s rozlomením prakontinentů Gondwany a Pangey,“ píše se v jedné z ruských geopolitických příruček *Chrestomatija po geopolitike i geokulture Rossii*. To velmi přesně ilustruje mimořádný význam, jaký má v jejich myšlení otázka postimperálního či post-sovětského prostoru a vlivu. Velmi trefně to kdysi vyjádřil i Václav Havel: „Rusko neví, kde začíná a kde končí. Rozpomíná se na své různé historické hranice a území, na nichž bylo přítomno – ať už jako carské nebo sovětské –, a považuje je za své.“ Uvědomíme-li si tento nezvratný fakt, pak nás nemůže překvapit, že to, co my považujeme za vítězství spravedlnosti, oni vnímají jako trestuhodné zlo. Ano, jsou to ti stejní Rusové nebo jejich potomci, kteří si dodnes připomínají obrovské a mnohdy zcela zbytečné ztráty na životech v druhé světové válce, ti, kteří přišli o své příbuzné v gulazích, byli manipulováni fyzicky i psychicky podle zvláště svých vůdců, krčili se a báli, naučili se nemít svůj názor a přežít v podmínkách, které jsou pro většinu obyvatel vyspělého světa jen těžko představitelné. Ale nespravedlnost a utrpení pro ně neznamenaí zdaleka tolik jako pro nás na Západě. Osobní oběti, nepohodlí a strach jim totiž

dostatečně kompenzuje víra, že jsou součástí něčeho mimořádného – mocného impéria předurčeného k velkému věcm. Běžný Rus se totiž smíří téměř se vším, jen ne se slabostí Ruska.

Obr na hliněných nohou

V ruské touze po nadvládě a uznání je ale také zakódován nesmazatelný pocit vlastní nedostatečnosti, slabosti a zranitelnosti. Pokud ve svoji sílu a schopnosti příliš nevěříte, o to více potřebujete, aby v ně uvěřili jiní. Rusko tuší, jak je zranitelné a jak vážné má problémy, touží je však nevidět, a k tomu potřebuje, aby mu je okolí příliš nepřipomínalo a přijalo jeho hru na většího.

Rusko je nejrozlehlejší zemí na světě, zabírá sedmáct milionů čtverečních kilometrů, táhne se přes jedenáct časových pásem, ale žije zde jen 146 milionů obyvatel. Hustota zalidnění je osm lidí na kilometr čtvereční, většina lidí žije v evropské části v tzv. centrální oblasti a ve velkých městech. Mimo centrální oblast tvoří většinu obyvatel lidé, kteří nejsou etnickými Rusy a necítí k Moskvě žádnou zvláštní loajalitu. Rusové jsou pro ně de facto bývalí kolonialisté na přirozeném ústupu, a to doslova. Pravoslavné, etnické ruské Rusko nezadržitelně vymírá. Porodnost etnických Rusů je katastrofálně nízká, velmi nízký je i průměrný věk dožití – pouhých 65 let u mužů a 75 let u žen. Pro porovnání, u nás je průměrný věk dožití 75 let u mužů a 82 let u žen. O své dosavadní obyvatelstvo přichází také Dálný východ a Sibiř, kam fyzicky, ale především ekonomicky pronikají Číňané. Zatímco především mladí vzdělání Rusové odcházejí na Západ (podle čerstvého průzkumu centra Levada by chtěla emigrovat až polovina mladých Rusů), do Ruska se tlačí pracovní síla ze Střední Asie. V důsledku větší natality se kontinuálně zvyšuje podíl muslimského obyvatelstva.

Přibližně 75 procent ruského území (ale jen 22 procent obyvatelstva) připadá na asijskou část. Ta je sice potenciálně bohatá na nerostné suroviny, ale

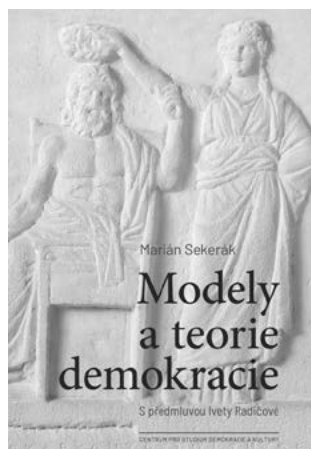
většina nalezišť je z mnoha důvodů prakticky nedostupná. Léta jsou krátká, zimy dlouhé, produkce či dovoz potravin i možnost samotného pohybu jsou velmi omezené. Ze západu na východ vedou jen dvě železniční trasy, obě při jižní hranici, severojižní cesty jsou podobně řídké, obrovská území jsou zcela bez standardních komunikací, zemi chybí přístavy a napojení na celosvětový námořní obchod. Největší přístavy jako Vladivostok či Murmansk na několik měsíců v roce zamrzají. Za Kateřiny II. založený Sevastopol si Rusko od Ukrajiny po rozpadu SSSR pouze pronajímalo, i to byl jeden z důvodů, proč jej v roce 2014 i s celým Krymem anektovalo. Ovšem i tak klíčové brány do světových oceánů – Bosporskou úžinu na jihu a průliv Skagerrak na severu – kontroluje NATO, tedy Turecko, respektive Dánsko a Norsko. Přístup do Tichého oceánu kontroluje Japonsko a Jižní Korea. Jinými slovy, Rusku schází základní potenciál rozvoje: lidské zdroje i komunikační a zásobovací trasy. Na západě i jihozápadě mu jeho kroky blokuje EU a NATO, na Dálný východ i Západosibiřskou rovinu postupně pronikají Číňané, na severu a jihu je drží v šachu přírodní podmínky.

Podobně neradostná je i ekonomická situace. Není žádným tajemstvím, že Rusko je silně závislé na exportu a tedy cenách přírodních zdrojů. To znamená, že je ve vleku něčeho, co nemůže samo příliš

ovlivnit. Trendy jsou alarmující. Zatímco na počátku tisíciletí se vývoz surovin na celkovém exportu země podílel přibližně čtyřiceti pěti procenty, o deset let později stoupl na téměř šedesát šest procent a dále rostl. Na přírodní zdroje, tedy na vývoz přírodního bohatství bez jakékoliv přidané hodnoty, dnes připadají až čtyři pětiny hodnoty ruského exportu, přičemž podíl na vývozu high-tech výrobků stále klesá – z jedenácti procent na přelomu tisíciletí na méně než pět procent v současnosti. V Rusku hrají prim těžba a energetické giganty a země je značně závislá na zahraničním kapitálu, který může kdykoliv odplynout, což se částečně děje právě nyní.

Průmysl, s dílčími výjimkami v rámci zbrojařství, není konkurenceschopný. Malé a střední podniky, které jsou ve standardním tržním hospodářství páteří ekonomiky, se v Ruské federaci podílejí na tvorbě HDP zhruba 15 %, v západní Evropě je to kolem 40 %. Vysvětlení tohoto neutěšeného stavu je nutné hledat v orientaci hlavních politicko-ekonomických aktérů, kteří se soustředí na „lehké peníze“ z exportu surovin, zatímco ostatní ekonomické sektory zanedbávají. V neprospěch Ruska hraje i čas. Vyspělý svět se od fosilních paliv odvrací, úspěšně hledá a zavádí náhrady v podobě tzv. obnovitelných zdrojů a celkově snižuje energetickou náročnost. Podaří-li se Evropě její *Green Deal*, bude to pro

INZERCE

Marián Sekerák

Modely a teorie demokracie

Monografie s předmluvou profesorky sociologie a bývalé slovenské premiérky Ivety Radičové přináší v českém prostředí unikátní syntetický přehled a také analýzu různých modelů a teorií demokracie především z 20. a počátku 21. století, a to zejména z pohledu politické teorie. Výchozí pozicí je autorovo ukotvení v liberální demokracii, přičemž lze v knize nalézt takové modely, jako jsou například procedurální, deliberativní, epistemická, delegativní, kosmopolitní či militantní demokracie. Kniha je určena primárně odborné veřejnosti z řad sociálních a humanitních věd, ale je možné ji použít také ve výukovém procesu v rámci pokročilých kurzů zejména pro magisterské a doktorské studenty. Má ambici oslovit i laickou veřejnost, která se chce obeznámit s nejnovějšími vědeckými diskusemi o výzvách a budoucnosti demokracie.

B5, brož., 440 stran

Objednávky na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz
Pro předplatitele Kontextů 25% sleva

ruskou ekonomiku znamenat katastrofu. Ať už si o tom ruská politická elita myslí cokoli, na takto položeném základě prostě nelze vybudovat stát odpovídající charakteristice velmocí. Ovšem i když v Rusku pozorujeme jev popisovaný ekonomy jako „surovinové prokletí“, jenž je typický spíše pro rozvojové země, Rusko má jeden trumf v rukávu: je to jediná země se „surovinovým prokletím“ a jadernými zbraněmi.

Je jasné, že úspěšně rozvíjet zemi za výše popsaných podmínek je mimořádně obtížné, spíše nemožné. I proto Rusko vždy bylo a je autokracií, v níž nikdy nedošlo k oddělení ekonomiky a politiky. Soukromé vlastnictví je podmíněné a podléhá zájmům politické moci, nemůže se tedy stát oporou nezávislosti. Rusko nikdy nemělo a nemá skutečnou střední třídu, bohaté elity se buď identifikují s mocí, nebo jsou zničeny. Individuální svoboda ostatně není vnímána jako vysoká hodnota. Rusové se spíše ztotožňují s vizí reprezentovanou například Alexandrem Solženicynem a touží po jakési jednotící metafyzické ideji, která má své kořeny v mesiášství, snášení utrpení a podřízení vyšším cílům, což jsou současně kořeny jejich přesvědčení o mravní převaze nad atomizovaným materialistickým Západem. Demokratizaci si podle posledních průzkumů přeje pouze jedna třetina respondentů a tržní reformy schvaluje ještě menší část.

Podřízenost soukromého vlastnictví ústřední moci i étos oběti vyšším cílům, který Rusové milují, dobře vystihují i slova jednoho z nejbohatších oligarchů Olega Děripasky. Ten se nechal slyšet, že bude-li to nutné, rád poskytne svůj majetek ve prospěch ruského státu. Dobře ví, jak a čím zásluhou se v Rusku bohatství získává a také udržuje. Současní oligarchové, stejně jako carské dvorjanstvo, které výměnou za oddanost a poslušnost využívalo propůjčenou zemi, vědí, jak se chovat. Ani ti „těsně pod vrcholem“ nic neznamenají a mohou být odstraněni. Rusko totiž nikdy nedržel a nedrží pohromadě právní řád s principy „padni komu padni“, ovšem bez něj jsou veškeré svobody i práva pouhou fikcí.

Výše popsané podmínky zformovaly a stále formují společnost, která se může rozvíjet pouze do šířky, nikoliv do hloubky. Geopolitické ambice mohou být uspokojovány pouze územní expanzí, šířením vlivu, jehož principem je síla a metodou násilí. S tím souvisí hluboké přesvědčení, že se nikdy nelze vzdát již jednou ovládnutého prostoru. Rusko se nikdy nezbavilo a patrně ani nezbaví rysů imperialismu a samoděržaví. Jeho dějiny jsou dějinami různě intenzivní autokracie, kde lidé bez osobní svobody a odpovědnosti nemohou a snad ani nedokážou respektovat nic jiného než vládu silné ruky. I dnešní Rusové vyžadují autoritativní vedení a ochranu, protože když sevření moci povolí, nastoupí nikoliv svoboda, ale anarchie, nikoliv postupné bohatnutí celé společnosti, ale kořistnický individualismus. Naprosto jasným důkazem byla devadesátá léta, která jsou pro většinu Rusů tak strašnou noční můrou, že se raději smířili s tím, nebo to dokonce i uvítali, když se vše vrátilo do zaběhnutých kolejí, přestože to znamenalo faktické ožebračení většiny a bezmeznou poslušností podmíněné pohádkové bohatství vyvolených.

Když je životním principem síla a agrese, zdá se vše okolo nevyhnutelně nepřátelské a projevy samotné existence jakékoliv jinakosti jsou vyhodnocovány jako útok a přímé ohrožení. Vlastní paradigma je promítáno do postoje těch druhých, „podle sebe soudím tebe“. To je ale jen část vysvětlení ruských postojů k okolnímu světu. To, že ruské špičky už jaksí tradičně zdůrazňují nutnost neustálé obrany proti vnějšímu nepříteli, jim také umožňuje odvracet pozornost od vnitřních konfliktů. Je to staletími prověřený recept, kterého se jen tak nevzdají. Když se (často vlastním přičiněním) Rusko ocitlo v izolaci a cítilo se ohrožené, vždy sáhlo po řešení „obležené pevnosti“, kterou je potřeba za každou cenu uhájít a viníky následně po právu potrestat: „Vy jste nás k tomu donutili, my jen reagujeme.“ To je sice zjednodušená, ale přesná rétorika používaná i v dnešních dnech. „Západ útočí, Rusko se brání.“ Mentalita obležené pevnosti se přenáší z generace na generaci.

Rusko, Evropa a Západ

Kořeny toho, proč Rusko Západu tak silně nevěří, ale i toho, proč své vnitřní problémy řeší expanzí a demonstrací síly, je třeba hledat velmi hluboko v minulosti. Připomeňme obrovské dějinné trauma, ponížení ze strany Západu (konkrétně Polska) v podobě tzv. Velké smuty, kdy chybělo málo, a ruský stát přestal existovat. Ale také ruskou reakci, to obrovské vzepětí sil a počátek územní i mocenské expanze, na jehož symbolickém konci stál onen pověstný donský kozák, jehož kůň pil ze Seiny, či rudoarmějce v šicích vlajku na ruinách berlínského Reichstagu. Na ten pocit hrdosti a satisfakce Rusové nikdy nezapomenou, stejně jako nezapomenou být vůči Západu ostražití a nedůvěřiví. Jejich obavy přitom nejsou úplně liché. Za posledních pět století se invaze z tohoto směru opakovaly s až pozoruhodnou pravidelností: již zmiňovaní Poláci v roce 1605, Švédové 1708, Francouzi 1812, Němci 1914 (a znovu 1941). Rusko nemá od západu žádné přirozené obranné linie, žádné pohoří, poušť, nepřekonatelnou řeku, má jen svou „strategickou hloubku“ a spojence v podobě bláta či sněhu, na které doplatili jak Karel XII., tak Napoleon či Hitler.

Ve světle těchto faktů je už snazší pochopit, proč většina Rusů s nostalgií vzpomíná na bývalý Sovětský svaz. Stýská se jim po dobách, kdy byla společnost stabilní, i když se musela řídit přísnými pravidly. Všudypřítomná armáda byla vždy „jistota“ a služba v ní prestižní záležitost. Pro nás těžko pochopitelnou nostalgii po starých časech dobře ilustruje například filmový dokument *Provinční městečko* E Dmitrije Bogoljubova. Dokumentarista po několik let sledoval osudy lidí v městečku Jelňa a zachytil jejich vzrůstající přesvědčení, že opět čelí tlaku fašistů, kteří ovládli USA i Evropu. Nezhojené trauma z války prosakuje napříč generacemi, formuje jejich společenský život a pomocí propagandy volně přechází až do nenávisti k současnému Západu.

Odkaz druhé světové války je v srdcích mnoha Rusů stále velmi živý a idealizovaný – lidé strádali,

ale jejich utrpení mělo smysl. Tehdy vzniklo skutečné, hluboké až exaltované vlastenectví, které je i dnes zdrojem sebevědomí jinak mnohdy frustrovaných Rusů. Sovětská velmocenská hrdost se stala ruskou hrdostí. Putin, krytý zázemím tajných služeb, navrátil Rusku jeho „tradice“ – carské, stalinové, komunistické, pravoslavné. Poukázal na vhodné nepřátele a začal proti nim bojovat. Tím Rusům vrátil to, co jim chybělo především – ztracený pocit hrdosti. Přesně vystihl, co potřebují, aby byli opět schopni nemalých obětí, nepohodlí a poslušnosti, a chladnokrevně to využil ve svůj prospěch.

S růstem nacionalismu samozřejmě roste i význam ruské pravoslavné církve, která loajálně sloužila carismu, ale za komunistické totality byla téměř zničena. Dnes je nacionalistické pravoslaví ideovou oporou obnoveného imperiálního cítění a stejně jako v dobách carů opět věrně slouží autoritě. Hrdá příslušnost k velmoci a opora v poněkud teatrálních projevech pravoslavné zbožnosti, to bylo a je to, co obyčejného Rusa povznáší a dává mu zapomenout na jakékoliv příkoří. Vladimír Vladimirovič to dobře ví.

ČR–Rusko 1:0

Češi si nikdy nevyjasnili a možná ani nikdy definitivně nevyjasní, zda je lepší dívat se na Východ, nebo na Západ. S oběma směry pohledu máme své historické zkušenosti, které nás nutí k pochopitelné ostražitosti. Nejstarší generaci se není co divit, že Západ je pro ni především Německo, a sice to nacistické, a že západní mocnosti jsou mnohdy jen synonymum obrovského zklamání z mnichovské zrady. Lidé o generaci mladší si zase hluboko do svých srdcí vtiskli bolestnou bezmoc tváří v tvář okupaci v srpnu 1968. Životy všech pak formovalo nesnesitelné bezčasí „normalizace“, v němž se někteří utvrdili ve své nenávisti ke všemu, co útočí na lidskou svobodu, drtivá většina si však hledala vlastní cesty s menším či větším dopadem na svědomí a rovnost

páteře. Pro mladší generace je to vše jen dávná historie, která se navíc na školách moc neučí. Všichni ale máme i po více než třech dekádách nutkavý pocit, že se nám neříká všechno, že je důležité číst i mezi řádky. Určitá nedůvěra k autoritám je pro nevelký stát na pomezí dvou odlišných sfér vlivu možná nezbytná a společně se schopností nebrat vše smrtelně vážně nám pomáhá zvládat různé zvraty „velkých“ dějin, ale má to i svá negativa. Právě tato nedůvěra stojí za popularitou dezinformačních webů, kde si vše „rychle přečtete, než vám to smažou“, i za poněkud obtížně vysvětlitelnou náklonností části české populace k velkému bratroví na Východě.

Pro hlubší pochopení česko-ruských vztahů je samozřejmě klíčový výše popsáný vztah Ruska k Evropě a vůbec celému zbytku světa, ale naše bilaterální vztahy pochopitelně mají svá specifika. Jak vyplývá z dubnového průzkumu agentury Median uskutečněného po kauze Vrbětica, Češi na škále od 1 do 10, kdy jednička znamenala nulovou a desítka obrovskou hrozbu, ohodnotili Ruskou federaci číslem 6,4. Výrazně negativně vnímají Rusko především lidé z velkých měst či voliči ODS, naopak mezi těmi, kdo k němu inklinují, jsou hlavně voliči KSČM. Nejvyhraněnější postoje – ať pozitivní či negativní – zaujímají lidé starší šedesáti let. Dotazovaní se vyjadřovali také k vyřazení Rosatomu z tendru na dostavbu Dukovan. Pro vyřazení bylo 65 % dotázaných, nejčastěji lidé z velkých měst, s vysokoškolským vzděláním a voliči ODS a Pirátů, proti vyřazení bylo 27 % české populace, mezi voliči KSČM dokonce 77 %. Česká společnost je tedy vůči Rusku vyhraněná a převažují extrémní.

I přes negativní zkušenosti s okupací však nemáme současnou ruskou hrozbu spojenou s přímým vojenským vystoupením. Rusko sice disponuje přibližně devíti sty tisíci aktivních vojáků a dvěma miliony záložníků, ale odhaduje se, že reálné je nasazení asi tří set až tří set padesáti tisíců mužů. Většina vojenských analytiků se shodne, že v postsovětském prostoru by ruská armáda sice

pravděpodobně zvítězila, ovšem dnes by nedokázala nějakou zemi okupovat dlouhodobě. Stejně tak je vyloučený i střet s NATO. Ostatně o to Rusko ani neusiluje, tradičně proniká zásadně tam, kde mu nehrozí konflikt se silnějším protivníkem. I když se po Vrběticích objevovaly nejružnější poplašné zprávy a hlavně dezinformační weby harašily zbraněmi, můžeme být v relativním klidu, za který vděčíme především našemu vstupu do NATO.

Dnes se toto rozhodnutí jeví jako přirozené a klíčové, ale vzpomeňme si, že ve hře tehdy byly i jiné modely a stačilo málo, a byli bychom ponecháni bez ochrany. V mnoha západoevropských státech i v USA totiž převažoval optimistický názor, že se Rusko vydá demokratickou cestou a na svoji agresivní minulost rezignuje. Západoevropské i americké veřejné mínění, pokud se vůbec o takové otázky zajímalo, bylo vůči razantnějšímu rozšíření vlivu NATO spíše skeptické, čehož využívali takzvaní zahraničněpolitictí realisté, kteří varovali před zbytečným provokováním tehdy ještě docela tvrdě spícího ruského medvěda. Naštěstí k rozšiřování došlo a přijetí či nepřijetí do klubu NATO určilo další vývoj. Reálný dopad členství je patrný třeba ve vztahu Ruska k Pobaltí, na které si netroufne, a k Ukrajině, kde už je.

Hrozba ze strany Ruska tedy v našem případě spočívá především v jeho podvratné činnosti, která vyplula na povrch po tzv. Vrbětické kauze. Česko-ruské diplomatické vztahy se po odhalení role rozvědky GRU při výbuchu muničních skladů propadly na dno. Výsledkem byla bezprecedentní diplomatická roztržka a očekávaly se i ekonomické dopady, které však dosud ohlášeny nebyly. Co můžeme čekat? Pokud by k takovému sporu došlo před dvaceti lety, mohli by Rusové v odpovědi použít například dodávky energií. Tuto zbraň však nyní mohou využít jen velmi omezeně. Ani ekonomické sankce nemohou být příliš bolestivé. Z pohledu zahraničního obchodu Rusko nepatří mezi trhy, jejichž ztráta by mimořádně bolela. Do Ruska směřují zhruba 2,2 procenta z celkového českého vývozu. Přestože z Ruska dovážíme

ropu a zemní plyn, nepatří z celkového pohledu objemu ani mezi významné dovozce. Podíl Ruska na dovozu do Česka dosahuje asi 1,5 procenta. Rusko nás, i přes strašení některých našich politiků, vlastně nemá jak „potrestat“. Očekávat se však dá nějaká forma ekonomicky sice zanedbatelného, ale mediálně vděčného gesta, jakým byla například čínská stopka pianinům značky Petrof jako reakce na cestu Miloše Vystrčila na Tchaj-wan.

Navzdory tomu, co u nás v politice prosazují některé velké firmy a pátá kolona v čele s prezidentem Zemanem, pro nás ruský trh za současných podmínek není strategický ani perspektivní. Ne proto, že by nebyl dost velký nebo nenasytný, ale kvůli tomu, podle jakých pravidel se řídí. Je totiž plný těžko překonatelných překážek a bariér. Exportéři si stěžují například na neustále se měnící legislativu, účelovou certifikaci, průtahy při vyřizování různých povolení, používání pololegálních či přímo nelegálních praktik a podobně. Reálná vymahatelnost práva je navzdory platným dohodám nízká a zdoluhavá. Úspěch v ruském byznysu vyžaduje politické krytí, ovšem tím se i zahraniční firmy dostávají do obdobné závislosti, jaká byla naznačena výše. A zde není o co stát.

Nejviditelnějším výsledkem celého sporu je tedy rozhodnutí o vyhoštění bezprecedentního počtu diplomatů a zaměstnanců ruské ambasády v Praze, které konečně narovnálo velmi nevyvážené poměry v diplomatickém zastoupení obou států. Nebylo a není žádným tajemstvím, že ruští diplomaté v Praze byli z velké části příslušníci různých tajných ruských služeb, jimž Praha sloužila jako pohodlná základna pro působení v celé EU. Překvapivá a razantní ruská reakce na osmnáct původně vyhoštěných spustila další vlnu vyhošťování diplomatů i propouštění zaměstnanců na obou stranách. Ale i když je naše velvyslanectví v Moskvě prakticky paralyzované, ruská strana nepochybně ztratila mnohem více. Zdá se, že to byla ze strany Ruska nevyžádaná chyba. Na vyhoštění svých osmnácti diplomatů mohla reagovat stejným počtem, což by naši

ambasádu paralyzovalo tak jako tak, ale ruské straně by to umožnilo udržet si výraznou převahu, a především ponechat ve hře své agenty a jejich mise. Rusko sebevědomě vystoupilo z pozice síly a věřilo, že nás zastraší. Ruská federace si možná myslela, že její lidé v Praze, třeba ti na Hradčanech a v Lánech, situaci lépe zvládnou, nebo byla přesvědčena, že si Česká republika razantní kroky nedovolí. Každopádně se přepočítala a osobně se domnívám, že ji ztráta Prahy dost bolí. Tentokrát jsme zvítězili.

Rusko bez iluzí

Rusko není gentleman přirozeně dodržující pravidla fair play, je to spíše omezený hromotluk. To však neznamená, že je to snadný soupeř, kterého by bylo radno podceňovat. K Rusku musíme přistupovat se znalostí tamních poměrů, protože když budeme očekávat souboj podle standardů platných v naší části světa, velmi pravděpodobně neuspějeme. Rusko už mnohokrát dokázalo, že námi uznávané hodnoty pro něj nic neznamenají. Budeme-li se připravovat na střet se sofistikovaným transformérem, může nás neohrabaný, ale agresivní a nevyzpytatelný obr na hliněných nohou opět nemile překvapit. ■

Doporučená literatura:

Tim Marshall: *Zajatci geografie*; Henry Kissinger: *Uspořádání světa*; Petr Hlaváček, Michael Romancov: *Vytěsněná Evropa?*; Timothy Snyder: *Obnova národů, Tyranie: 20 lekcí z 20. století*; Richard Pipes: *Rusko za starého režimu, Vlastnictví a svoboda*.

Kateřina Hloušková (1976),
historička, analytička v Pravém
břehu – Institutu Petra Fialy.

Jan Holzer

Členky skupiny FEMEN protestují proti fašismu, Madrid 2021. Foto ČTK.

Jak překreslit politické hřiště

Stručně k jedné pozapomenuté, ale důležité politické události

Nedávno jsem měl v kurzu o politických ideologiích přednášku o fašismu. Jeden student mi po ní zaslal emailem dotaz (souhlas s citací mám) týkající se „ideologického umístění fašismu na rovině levice–pravece“. Měl jsem následně možnost s ním danou otázku probrat, upozornit jej na argumenty pro tu i onu volbu, zaměřit se na historické, obsahové či strategické aspekty oné otázky. Didakticky správně (doufám) jsem se snažil neformulovat svou odpověď rezolutně – já to prostě vidím takto.

A vše jsem patřičně zarámoval proměnlivostí kategorií levice a pravice.

Nicméně z oné debaty především jasně vyplynulo, co je pro něj na té otázce vlastně zajímavé a aktuální. Nebyla to zevrubná analýza fašistické ideologie – téma maximálně pro akademické politology a pár fajnšmekrů. Byla to tato otázka: *Jak to, že se to dnes fašismem a fašisty ve veřejných debatách jen hemží?* Co to povětšinou znamená, když v současnosti někdo v chatové debatě či v názorovém článku někoho označí za fašistu? Mívá to opodstatnění? Nebo je to jenom cejch používaný proti odpůrcům, metoda politického boje? Kde se to vlastně vzalo?

Banální otázka? Dozajista ne, kontext je až příliš aktuální. Takže banální by určitě nemělo být ani vysvětlení. Čtenáře to bude stát výlet do historie.

♦♦

Když se v roce 1935 na přelomu července a srpna sešel VII. sjezd Komunistické internacionály

(v Moskvě, kde jinde), stálo komunistické hnutí před strategickým dilematem. Nikoli vnitropoliticky – od XVII. sjezdu Všesvazové komunistické strany (bolševiků) v lednu 1934 vystupňoval stalinový režim strategii bezohledné konsolidace, jejímž průvodním jevem byla likvidace staré leninské gardy (v politbyru – viz kauza „miláčka strany“ Kirova – i jinde – viz rozpuštění posledních nepartajních organizací s revoluční tradicí) a základním efektem utužení vlády teroru. A nejistota nevládla ani v rovině ideologické (trockisté již byli poraženi) či z hlediska interpretace dosavadních dějin bolševického hnutí – viz Stalinova replika na článek opublikovaný v časopise *Proletářská revoluce*, analyzující údajné Leninovy chyby; Stalin v ní dal jasné najevo, že neomylného Lenina nebude nikdo zpochybňovat, přičemž on, Stalin, je jeho nástupce.¹ A mimochodem – za pár dní, 30. srpna 1935, Alexej Stachanov narube během své směny 102 tun uhlí, při normě 7 tun. No nebyl svět komunismu krásný?

Ovšem na mezinárodním poli bylo bolševické hnutí konfrontováno s řadou výzev, na něž mělo pouze omezený vliv. Klasický požadavek dvacátých let (ona to tedy spíše byla ideologická potřeba, dialektická nutnost) uskutečnit světovou proletářskou revoluci musel být odložen, energie byla nasměrována do stabilizace komunismu „v jedné zemi“. Mezitím ovšem v evropské politice vyrostl nový fenomén – fašismus (v klasickém italském provedení), respektive v německé verzi nacionální socialismus. A od začátku projevoval schopnost oslovovat mimo jiné i vrstvy, které dosud komunistické hnutí považovalo za „své“. Na tuto skutečnost komunistická teorie zareagovala proslulou tezí o fašismu jako projevu posledního, vrcholného stadia kapitalismu, což přitom měly vedle středových a pravicových stran dopustit i některé „neuvědomělé“ levicové proudy, a to svou ochotou respektovat buržoazně demokratické instituce a procedury. Zvláště zavrženíhodnou roli měla v bolševické interpretaci hrát sociální demokracie, v soudobé dikci sociálfašisté. Moskva tudíž evropským

komunistickým stranám v první polovině 30. let stále doporučovala praktikovat útoky na buržoazně demokratická zřízení, ovšem se zvláštním zřetelem na každodenní soupeření o vliv uvnitř proletariátu. Sen o prosazení ve střední a západní Evropě nebyl opuštěn.

Na zmíněném VII. sjezdu ovšem došlo ve strategii mezinárodního komunistického hnutí k pozoruhodnému obratu. Dne 2. srpna 1935 v ústředním projevu prominentního bulharského teoretika marxismu-leninismu Georgie Dimitrova (1882–1949), zastávajícího v Kominterně post generálního tajemníka, zazněla kritika dosavadní taktiky jako neúspěšné. Načež Dimitrov nabídl komunistickému hnutí nový koncept tzv. *lidové fronty*.

Ten měl vyřešit dilemma evropských komunistických stran, zda se zaměřit na oslabení buď fašistického hnutí (jako rivala uvnitř systému), či buržoazně demokratických institucí (tedy systému samotného). A rozhodnuto bylo upřednostnit zápas s fašismem. Ocituje samotného G. Dimitrova: taktika lidových front měla umožnit „...drobné buržoasii, rolnictvu a demokratické inteligenci, aby nejen čelily poručníkování a útisku kliky finančního kapitálu, nýbrž také povstaly proti němu na obranu svých životních zájmů a práv, opírajíce se o bojovné souručenství s dělnickou třídou ve státním a mezinárodním měřítku. Lidová fronta přináší východisko ze situace, ze které, jak se zdálo maloměstským vrstvám, východiska nebylo, neboť se domnívaly, že je jim souzeno podřídit se fašistickému panství.“²

Jinak řečeno, doposud zamítavé stanovisko ke spolupráci se sociální demokracií a označování její účasti na vládách za kolaboraci s buržoazií a kapitalismem zaměnila představa možného partnerství komunistů se socialisty a dalšími levicovými formacemi. Cílem měla být nadále evropská proletářská revoluce, pochopitelně pod vedením komunistických stran, ovšem tentokrát již se zapojením nekomunistické levice a středových uskupení. A pravice? Ta byla komplexně oceňována jako profašistická.

Tato strategie přinesla záhy své plody. Známy je kabinet Léona Bluma ve Francii, byť nevládl nijak dlouho – mezi červnem 1936 a červnem 1937. Českému čtenáři by se měla vybavit podpora ze strany KSČ Edvardu Benešovi v prezidentské volbě na konci roku 1935 proti tzv. prosincovému bloku. A do v podstatě modelové podoby se popsané štěpení zformovalo ve španělské občanské válce, která se levici stala vzorovým příkladem evropského ideologického konfliktu, řečeno s Ernstem Noltem „evropské občanské války“.

Pro argumentaci tohoto článku je klíčové, že v konceptu lidové fronty G. Dimitrov předložil v podstatě novátorské pojetí politické arény. Pokud bych použil sportovní terminologii, pak by se nabízelo napsat: „jak je vykolíkováno hřiště“. Jde přirozeně o klíčový aspekt analýzy politiky, protože pomáhá rozhodnout, kdo do arény patří, a kdo již ne. Nejedná se pochopitelně o jedinou zásadní charakteristiku; obdobně důležité je dozvědět se, jaký „sport“ bude v aréně provozován a dle jakých pravidel klání proběhne. Ale vědět, *kdo* proti *komu* hraje, s *kým* soupeří, to, jak asi uznáte, banální skutečně není.

Jistě, každá ideologie přinášela a přináší vlastní pohled na to, jak by měla politická aréna vypadat – takže vlastně představuje pokus o překreslení hřiště, jeho rozšíření (projev snahy si vůbec zahrát, případně vtáhnout do hry nové hráče), či naopak zúžení: tedy naopak projev snahy některému z rivalů se vyhnout, a případně ještě lépe – některého z rivalů ze soutěžení přímo vyloučit. Klasický marxismus politiku redukoval na střet proletariátu, vedeného výhradně komunistickými stranami jako prodlouženými pažemi mezinárodního dělnického hnutí, s buržoazií, zastupovanou zbylým spektrem stran, bez ideologických rozdíků. Leninismus to s poukazem na úspěšnou bolševickou zkušenost vyšperkoval postřehem, že proletariát vlastně

není třeba, když je k dispozici skutečně odhodlaná a dobře organizovaná avantgardní strana. Vše mělo být podřízeno fatálnímu střetu – revoluci jako nástroji k překonání kapitalistické společensko-ekonomické formace a zahájení cesty k socialismu, respektive komunismu. Jednou se bude po hřišti prohánět jen jeden hráč, dějiny se završí.

Výše naznačený nový koncept lidové fronty téma pojal sofistikovaněji, byť nadále v rámci marxistického historicko-dialektického paradigmatu. Z fašismu přestala být „pouhá politická tendence působící takřka ve všech buržoazních demokraciích“ a stal se „ztělesněním diktátorského politického režimu“.³ A proto bylo nutné rozlišit *pokrokovou* politiku lidových front od politiky *reakční*. Ta první měla zahrnovat aktéry v levé a potenciálně i střední části soudobých spekter, od internacionálních komunistů přes anarchisty, pacifisty, sociální demokraty a národní socialisty až po liberály a živnostenské či malorolnické strany. Ta druhá naopak všechny tzv. pravicové aktéry, od různých tradičních politických proudů, jako jsou agrární a konfesijně orientované tábory, přes národní demokraty a nacionalisty po strany dobovou dikcí velkoburžoazní. A modelově reakční pochopitelně byly strany fašistické a nacistické. Takto vypadalo hřiště jako pro politiku stále neuzavřené, vytvářelo zdání plurality, neboť se po něm nadále mohlo prohánět více hráčů. Reálně však mělo být jen pootevřené. Ale tak je to přece spravedlivé – některé celky v minulých zápasech natolik faulovaly a nedodržovaly pravidla, že je jejich vyloučení ze soutěže zcela oprávněné...

Základní a dlouhodobý efekt konceptu lidových front tudíž spočíval v reakčním cejchu, který získaly strany tradiční pravicové. Teoretici marxismu, a je lhostejno, zda se v třicátých letech pohybovali v moskevském zázemí kolem Kominterny, nebo ve střední a západní Evropě, přesvědčili významnou část evropské veřejnosti, že komunismus je akceptovatelným politickým partnerem prostě proto, že principiálně vzdoruje fašismu a nacismu. Přičemž střet s nimi má přednost před všemi ostatními politickými rivalitami

a nebezpečími. Tuto interpretaci legitimoval průběh druhé světové války a aktivní účast komunistických stran na protihitlerovském odboji (tedy se skoro dvouletou pauzou po paktu Ribbentrop–Molotov, že). Vznikl dojem přirozeného pokrokového a modernizačního spojení demokratického Západu s ruským komunismem proti reakčnímu fašismu. Po válce se tak západoevropské komunistické strany stávaly součástí všennárodních koalic (byť typicky nakrátko) ve Francii, Itálii, Rakousku či Belgii a levice se „... vyšplhala tak vysoko, až se zdálo, že pravice úplně zmizela, nebo že se do té míry zdiskreditovala, že její další přežití není možné.“⁴

Zároveň se tak otevřel prostor pro plnou totalitizaci střeoevropské politiky, v níž koncept lidové fronty osudově zdeformoval stranická spektra. Část jejich tradičních aktérů delegitimizoval (respektive rovnou delegalizoval), a z politických procesů tak vyloučil významné, v některých případech dokonce většinové části střeoevropských voličských obcí. Profašistická pravice stejně patří na smetiště dějin. Přitom události roku 1948 ve střední Evropě nabídly všem, kdo chtěli vidět, obraz toho, jak to vypadá, když se demokratická levice nechá vést levičí komunistickou a když začne platit vymezení politického hřiště dle bolševických představ. Pozvolna otevírat oči začala západoevropská levice až po neúspěšné maďarské revoltě padesátého šestého roku.

Samotného mne překvapilo, že výše popsaná kapitola z dějin mezinárodního dělnického hnutí, respektive z dějin politiky není příliš reflektovaná. Nepíší o ní Michael Heller a Alexandr Nekrich ve slavné monografii *Utopia in Power*,⁵ nezmiňuje ji ani již výše citovaný Martin Malia v *Sovětské tragédii* – tedy klasici dějin ruského komunismu. Kratičkou zmínku lze nalézt u Roberta Service v jeho *Soudruzích*.⁶ Již citovaný Norberto Bobbio v knize *Pravice a levice* dělá velkou službu našemu tématu

tím, že trvá na dyadické povaze dělení politické scény a připomíná napětí mezi emancipací, inovací a osvobozením v kontrastu vůči tradici jako možným klíčem k duši levice, respektive pravice; nicméně explicitní zmínku o dichotomii pokrok versus reakce v dimitrovském duchu u něj nenaleznete, byť „rozlišovacím kritériím“ věnuje celou (pátou) kapitolu své studie.

Znalce naopak nepřekvapí, že tuto realii dobře zná a její analyticky brilantní výklad nabízí François Furet ve své eseji *Minulost jedné iluze*. Ten téma typologie politických režimů přímo označuje za „klasický hlavolam marxistického myšlení“.⁷ Pro Dimitrovovu režimní dialektiku používá pojmy *revoluční* a *kontrarevoluční*, evropské politické kultuře důvěrně známé. Z antifašismu se prostě stal revoluční tábor, z fašismu tábor kontrarevoluční, což dle Fureta bylo „úžasně pružné řešení“, poskytující bolševickému marxismu kýžený „dekret demokratického universalismu“.⁸

Jinak řečeno, rozpor mezi *pokrokáři* a *reakcionáři* byl (zne-, vy-)užit pro ztotožnění s dichotomií *demokracie* versus *nedemokracie*. Načež byla na dlouhou dobu díky převaze marxismu v intelektuálním prostředí umlčena jakákoli kritika, která si dovolila vyslovit pochybnost, proč by na pokrok orientovaná tzv. levice měla mít výlučný patent na interpretaci toho, co to je demokracie, a naopak proč by tzv. pravice měla být z povahy věci typicky nedemokratická. Tato deideologizace samotných pojmů demokracie a nedemokracie představovala významný předpoklad pro orientaci v následném vývoji politiky 20. století. A také jedenadvacátého, jak se aktuálně ukazuje.

To vše bychom měli mít na paměti ve chvíli, kdy hledáme odpověď na onu vstupní otázku, proč se to dnes fašismem a fašisty ve veřejných debatách jen hemží. Jednak se nesmíme vyhýbat skutečnosti, že náhled západní veřejnosti na roli fašismu/nacismu

a komunismu je odlišný od našeho. Konflikt s hitlerovským Německem, jeho spojenci a především s jejich ideologií představoval pro Západ klíčový ideový střet XX. století. A to proto, že šlo o střet *interní*, domácí, na domácím hřišti. Odtud také stěžejní místo, které v západní historické paměti hraje holocaust a fenomén antisemitismu; tedy přinejmenším donedávna hrály. Následný střet s komunismem v éře studené války opravdu nebyl žádnou selankou, ale nic platno – byl to střet s *vnějším* rivalem. Je nepříjemné, ale logické, že naše postkomunistická evropeizace, návrat na Západ, má v očích většinové části západních intelektuálních a politických elit znamenat i přizpůsobení jejich vidění míry naléhavosti rozmanitých sociopolitických problémů a výzev. A komunismus, a to nejen jeho následky, ale především jeho příčiny, mezi ně prostě nepatří. Totalitarismus, tedy pokud vůbec jako intelektuál z Východu dokážete obhájit relevanci tohoto pojmu a nepřeválcuje vás tamní (plus aktuálně již i domácí) revizionistická vlna, se na Západě ztotožňuje výhradně se zkušeností s fašismem a nacismem. Proto je v tomto pojetí nálepka fašisty a fašismu tak osudová a nesmazatelná.

My však, s oporou v historické zkušenosti, musíme nadále zdůrazňovat, že základní politický střet, odehrávající se na úrovni politických režimů, na sebe nebere triviální podobu progresivní demokracie kontra tradicionalistické (čti reakční) nedemokracie, kde prý navíc daná přídavná jména mají být implicitní jménům podstatným. Tato interpretace je sice snad častá a opět sílí, ovšem je prostě ideologicky zavádějící, čerpající (a spíše vědomě nežli nevědomě) právě z té marxistické systematiky, jak ji kodifikoval výše zmíněný VII. sjezd Kominterny.

Historickou lekcí střeoevropské politiky je, že levicovní reprezentanti prvorepublikového demokratického režimu v českých zemích byli po druhé světové válce náchylní k příklonu k totalitnímu komunismu, zatímco tradicionalisticky orientované

střeoevropské autoritarismy (maďarský, polský, ale i slovenský) vykazovaly vůči komunismu rezistenci, marnou v momentu nástupu, ovšem později během jeho trvání úspěšnější.

Odmítání cejchu fašismu pro vše pravicové tak může být symptomem opatrnosti vůči implicitně totalitním proudům v současné evropské politice, jejichž základním znakem je budovaný sebeobraz progresivní bezalternativnosti. V tomto ohledu i dává smysl hodnotit nejen razantní nástup progresivní levice na Západě, zaštitěné nově značkou liberalismu, ale i současný antiliberální obrat ve střeoevropské politice. Jinak řečeno, stojíme opět před otázkou, na jakém hřišti a proti komu, respektive s kým vlastně chceme politiku hrát; respektive zda vůbec chce hrát klasickou politiku někdo s námi a zda se náhodou někdo nepokouší nás z hřiště vyšoupnout. Georgi Dimitrov by současnému dění, řekl bych, rozuměl. Otázka je, zda my musíme cítit Dimitrovovo řešení. ■

- 1 Malia, Martin: *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*, Praha: Argo 2004, s. 270.
- 2 Dimitrov, Jiří: *Lidová fronta boje proti fašismu a válce*, Praha: Nedvěd 1937, s. 7, cit. dle Popálený, Peter: *Politika lidové fronty a její vliv na antisystémovost KSČ, Politologická revue*, roč. 25, č. 1, 2019, s. 39.
- 3 Furet, François: *Minulost jedné ilúzie. Esej o idejích komunismu ve 20. století*, Bratislava: Agora 2000, s. 276.
- 4 Bobbio, Norberto: *Pravice a levice. Důvod a smysl rozdělení politické scény*, Brno: CDK 2003, s. 48.
- 5 Heller, Mikhail – Nekrich, Aleksandr: *Utopia in Power: The History of the Soviet Union from 1917 to the Present*, Simon & Schuster 1988.
- 6 Service, Robert: *Soudruzi. Světové dějiny komunismu*, Praha: Argo/Academia 2007, s. 156–157.
- 7 Furet, François: *Minulost jedné ilúzie*, c. d., s. 276.
- 8 Tamtéž, s. 277.

Jan Holzer (1969), politolog, působí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

Yoram Hazony

Izrael, antinacionalismus a nenávist

Foto Wikimedia Commons.

Yoram Hazony je izraelský filozof a politolog. Působí jako ředitel Herzlova institutu v Jeruzalémě a současně je předsedou washingtonské Nadace Edmunda Burka. Je autorem řady ceněných knih a jeho příspěvky se pravidelně objevují v předních světových médiích. Jeho zatím poslední kniha *The Virtue of Nationalism (Ctnosti nacionalismu)*, z níž pochází následující ukázka, získala ocenění Conservative Book roku 2019 a stala se bestsellerem v oboru mezinárodní vztahy a diplomacie.

Kampaň proti Izraeli

Neuplyne ani pár měsíců, aniž by byl Izrael na půdě mezinárodních organizací, ve sdělovacích prostředcích a na univerzitách po celém světě opakovaně veřejně pranýřován za údajné porušování lidských práv. Poprvé mě k vážnému zamyšlení nad tímto zvláštním jevem přiměla jedna událost před deseti lety, kdy střet s tureckou lodí, která se pokusila prorazit izraelskou námořní blokádu Gazy a bránila se před konfiskací, stál devět lidských životů. Tak jako v případě mnoha obranných akcí Izraele, ať už proti fanatickému islamistickému režimu v Gaze nebo proti iránskému vývoji nukleárních zbraní, okamžitě proti němu vypuklo celosvětové mediální

tažení. A týká se to i zcela bezvýznamných záležitostí, jako byla návštěva politiků v mešitě na Chrámové hoře či rozhodnutí vlády vybudovat sídliště ve východním Jeruzalémě a podobně.

Bez nejmenšího úsilí posoudit situaci a uvážit, zda izraelští lídři nebo představitelé ozbrojených sil řádně plnili své povinnosti, výsledek je pokaždé tentýž – hanobení v médiích a na univerzitách. Mnohdy zaznívá i z nejvyšších vládních míst. Žádný národ v dějinách nebyl vystaven takovému soustavnému kritizování. My Izraelci si musíme stále znovu a znovu uvědomovat, že se náš stát nehodnotí jako standardní demokracie, která zodpovědně brání svůj národ i svobodu, nýbrž že se považuje bezmála za světovou pohromu. Vše, co je nám tak drahé a co

pokládáme za spravedlivé, je před našima očima pošlapáváno. Naši bývalí přátelé se k nám otáčejí zády, židovští studenti se od Izraele i od judaismu distancují v marném úsilí zachovat si přízeň svých znechucených vrstevníků. Po druhé světové válce se antisemitismus na jistou dobu ve světě odmlčel, nyní se však opět vzedmula mohutná protizidovská vlna.

Nic nepotvrzuje nepřátelství tak dokonale jako odchod Izraele z pásma Gazy a vznik nezávislé bojovné islamistické republiky pětadesát kilometrů od Tel Avivu. Izraelci a jejich přátelé se nemusejí shodovat v otázce, zda stažení armády z Gazy v roce 2005 nebo z bezpečnostní zóny v jižním Libanonu v roce 2000 bylo, nebo nebylo v zájmu státní ochrany a zda si tím stát svou bezpečnostní situaci vylepšil. Tak či onak, ani po takovém ústupku, který už stál tolik životů, mezinárodní kampaň nenávisti vůči Izraeli nijak nepolevila a stále dopadá na jeho hlavu. Ti všichni, co nenávidí Izrael, si pouze našli jiný cíl ke kritice jeho politiky. Jinými slovy, obraz Izraele ve světě nemá nic společného s udržováním bezpečnostního pásma v jižním Libanonu, bloádou Gazy nebo střetem s tureckými narušiteli bloády. Pro odpůrce Izraele je každý jeho krok jen dalším důkazem a příležitostí, jak vyjádřit zakořeněnou zlobu, mají-li posuzovat židovský stát a jeho činy.

Americký filozof Thomas Samuel Kuhn se proslavil tvrzením, že lidé se nacházejí v pasti svého konceptuálního rámce myšlení, na nějž jsou navyklí. Nazval jej paradigmatickým, které nejen určuje výklad faktů, ale dokonce rozhoduje i o tom, jaká fakta se vůbec mají uznávat a vykládat. Inu, pouze ta, jež odpovídají hlavnímu paradigmatu nebo se mu dají přizpůsobit, případně kosmeticky upravit. Fakta, jež upravit nelze, se jednoduše přehlíží nebo vyloučí jako nedůležité. Podle Kuhna je uvažování vědců natolik zafixované, že je většinou nezmění ani hromada důkazů. Pozorují svět brýlemi zažitých představ. Jak tedy mohou změnit své myšlení? Kuhn tvrdí, že téměř nijak, předsudky staré

gardy jsou příliš hluboko zakořeněné a je zapotřebí, aby nastoupila nová, méně dogmatická generace vědců, jež nezaujatě posoudí nové teorie.¹

Immanuel Kant a antinacionalistické paradigma

Co obnáší staré paradigma? A jaké je to nové, jež se nyní tak úspěšně prosazuje v mezinárodní aréně? To původní přineslo Izraeli legitimitu mezinárodního uznání jako národního státu židovského národa. To znamená, že nový stát byl v jistém smyslu výsledkem moderní politické teorie, která uznávala svobodu národů usilovat o svou nezávislost a bránit se proti predátorům imperiálních mocností. Samozřejmě, národní státy existují na světě od pradávna, ale ideál národního státu se prosadil teprve během dlouhých zápasů Anglie, Nizozemska a Francie za osvobození od nároků německých a španělských Habsburků Svaté říše římské.

Do konce 19. století se myšlenka národní svobody rozšířila do té míry, že ji někteří myslitelé považovali za systémovou zásadu platnou pro celý svět. Prestiž instituce nezávislého národního státu osvobozovala jeden národ za druhým a umožnila, aby si zvolily svou vlastní formu vlády, zákonů, náboženství a jazyka a rozhodovaly o směru svého rozvoje. I sionistická organizace Theodora Herzla, která usilovala o vznik židovského národního státu, zapadala do tohoto dobového politického pojetí. Jen několik měsíců po vzniku nezávislé Indie v roce 1947 získal svou nezávislost také Izrael. Organizace spojených národů mu udělila souhlas dvoutřetinovou většinou a ve svém prohlášení jej označila jako „Židovský stát“ v Palestině.

V období po vzniku Izraele se však koncepci národního státu přestalo dařit a postupně se nakonec téměř zhroutila. Evropské státy se rozhodly založit Evropskou unii, a tak vzniklo nové paradigma. Lidé přestali považovat nezávislý národní stát za ideál a mnozí politici a intelektuálové jej

odsuzovali jako příčinu veškerého zla. Naproti tomu představa mnohonárodního impéria, jež podle Johna Stuarta Milla ztělesňuje despotismus, se dnes už běžně považuje za vzor postnárodní humanity. Nové paradigma dravě proniká do hlavního proudu politických diskusí.

Jak se stalo, že tolik Evropanů ochotně pomáhá rozkládat svou rodnou zem výměnou za vládu mezinárodního režimu? Vysvětlení zřejmě spočívá v tradici dávného snu o sjednocení národů pod císařem Svaté říše římské a v univerzalizmu katolické církve. Přestože se osvícenská filozofie od křesťanství odvrátila, jeho imperiální sen si uchovala. Triumfoval ve slavném manifestu Immanuela Kanta z roku 1795 *K věčnému míru: filozofický projekt*. Filozof svůj útok na ideál národního sebeurčení zahájil přirovnáním k zákonu divočiny, svobodě divochů, již právem opovrhujeme a považujeme ji za „barbarství“ a „zvířeckou degradaci lidství“.² Podle Kanta je politická nezávislost formou primitivního života, protože pouze „divoši lpí na své zákony ignorující svobodě“. Civilizovaní lidé, pokud budou užívat rozumu, budou usilovat co nejdříve opustit tak ponižující stav. To platí o jednotlivcích podřízených vládě zákona stejně jako o národech. Ty se mají vzdát svého práva na nezávislost a podřídit se „mezinárodnímu státu“, jenž zavede „veřejně vymahatelné zákony“ a bude se rozšiřovat do všech koutů světa, dokud nepřivede k podřízenosti celé lidstvo.³

Během dlouhých let přisoudilo kantovské paradigma instituci národního státu amorální status, v Evropě však zpočátku mnoho přívrženců nenacházelo. Pokrokové mínění stálo pevně na straně nezávislosti národů a usilovalo o rozbití rakouské říše. Ovšem po druhé světové válce, když se nacismus ocitl na seznamu zločinů připisovaných národnímu státu, se situace obrátila. Národněsocialistická ideologie se považovala za prohnílé ovoce německého národního státu a Kantova filozofie se dočkala ospravedlnění. Prosadilo se mínění, že je nepřipustné, aby národy samy rozhodovaly

o svém vyzbrojení, natož o použití vojenské síly – něco takového je třeba odmítnout jako bestiální barbarství a degradaci lidství.

Řád národních států považuji za nejlepší organizaci světa, protože národům umožňuje nezávislou politiku a vývoj. Nacistická ideologie však představuje naprostý opak: Hitler koncipoval svou Třetí říši jako dokonalé ztělesnění „První říše“, což nebylo nic jiného než tradice habsburské Svaté říše římské; snil o vybudování impéria na troskách řádu evropských národních států. Mnoho Evropanů to však nechápe. Domnívají se, že nacismus prokázal, jak otřesnému konci vede národní stát. K odsouzení národního státu marxisty se připojil liberální antinacionalismus, který dnes tak horlivě usiluje o konec starého řádu ve jménu Kantovy cesty k osvícenému rozumu.

Postnárodní vize si našla mnoho zastánců a stačil nástup pouhé jedné generace, aby evropští politici v roce 1992 podepsali Maastrichtskou smlouvu a založili Evropskou unii jako formu mezinárodní vlády. Od té doby unionisté postupně zbavují členské státy mnoha pravomocí, historicky považovaných za privilegia národní nezávislosti. V Evropě i v Americe lze vysledovat postoj nové generace, která poprvé za poslední čtyři století neuznává národní stát jako základ své svobody a domnívá se, že se jej lze snadno a bez negativních následků zbavit.

Dvě lekce z Osvětími

Představa, že by stát tak příkladný v politice, filozofii a ve vědě, jako je Velká Británie, měl jednoho dne opustit arénu světových dějin, mě občas znepokojuje. Británii, Ameriku a Nizozemsko považuji za součást rodiny národů, jejichž trvalá nezávislá existence je pro mě osobně velmi důležitá. Na srdci mi ovšem nejvíce leží má vlast, Izrael, a proto se pokouším v tomto textu porozumět, jak se jeví z pohledu Evropanů – nebo spíše z pohledu nového

paradigmatu, jež nyní tak zásadně ovlivňuje názor vzdělaných lidí na židovský stát nejen v Evropě, ale i v Americe a jinde ve světě.

Uvažme, co znamená vyhlazovací koncentrační tábor. Pro většinu Židů má Osvětim hluboký osudový význam. Nebylo to totiž Herzlovo sionistické hnutí, co přesvědčilo téměř všechny Židy na světě, že pro náš národ není jiné cesty než vybudovat nezávislý židovský stát, nýbrž tábory smrti a vyvraždění šesti milionů Židů německými nacisty a jejich přívrženci. Z osvětimské hrůzy a strašlivého ponížení vyplynulo poznání, že holokaust umožnila židovská závislost na cizí vojenské ochraně. Jak prohlásil v listopadu 1942 v Národním shromáždění palestinských Židů David Ben Gurion:

Nevíme s jistotou, co se děje v nacistickém údolí smrti ani kolik Židů již bylo zavražděno... Nevíme ani, zda po vítězství demokracie, svobody a spravedlnosti nezůstane Evropa jediným rozlehlým židovským hřbitovem roztroušených kostí našich lidí... Jsme jediný národ na světě, jehož krev je dovoleno prolévat... Pouze naše děti, naše ženy... a naši starci se vyčleňují ke speciálnímu zacházení a pohřbívají se zaživa v hrobech, které sami vykopali, nebo se spalují v krematoriích... pro jediný hřích... Protože nemají žádné politické postavení, žádnou židovskou armádu, žádnou nezávislost a žádnou domovinu... Dejte nám právo bojovat a umírat jako Židé... Požadujeme právo... na vlastní nezávislý stát. Co se nám stalo v Polsku, co se, Bože odpusť, stane v budoucnosti, všechny nevinné oběti, ty desetitisíce, statisíce a možná i miliony... jsou oběti národa bez vlastního státu... Proto požadujeme... domov a nezávislost.⁴

Těmito slovy vyjádřil Ben Gurion „hřích židovské bezmoci“, jež se skrývá za holokaustem. Osvětim prokázala, že Židé selhali v úsilí ochránit

Zed' nářků během modlitby. Foto Wikimedia Commons.

své děti. Byli závislí na ostatních, na slušných lidech u moci v Americe nebo v Británii, kteří, když nastal čas, učinili pro záchranu evropského židovstva tak málo. Většina Židů už dnes ví, že jediné, co se skutečně změnilo od oné doby masového vyvražďování milionů našich lidí – jediná obranná hradba proti opakování této katastrofy světových dějin –, je stát Izrael.

Židé však nejsou jediní, pro něž se Osvětim stala významným politickým symbolem. Také mnoho Evropanů ji pochopilo jako děsivou lekci druhé světové války, avšak ve zcela opačném významu, než jaký přisuzují holokaustu Židé. Ovlivnění Kantovou filozofií spatřují v Osvětimi vrchol nacionalistického barbarství, zvířecí postižení lid-skosti. Tábory smrti jsou pro ně přesvědčivým důkazem zla národního státu, který má moc svobodně rozhodovat, jak naloží se svou vojenskou silou. Považují za neodpustitelnou chybu, že německý stát vůbec mohl takovým způsobem rozhodovat o životě a smrti. Domnívají se, že pokud se má zabránit opakování tak hrůzných zločinů, musí se nejen Německo, ale všechny národní státy Evropy podříditi jediné mezinárodní vládě. Odstraňme národní stát, říkají, a jednou provždy uzavřeme temnou cestu do Osvětimi. Morální odpověď na Osvětim není nezávislý Izrael, ale Evropská unie. Sjednocená Evropa

má znemožnit Německu nebo jinému evropskému státu, aby pronásledoval ostatní. Jen takový spolek může být ručitelem budoucího míru Židů a celého lidstva.

O význam vyhlazovacích táborů soupeří v současnosti dvě paradigmaty, každé z nich na pozadí totožných událostí. Obě považují za dané, že Němci se svými pomahači zavraždili v Osvětimi miliony Židů a dalších bezbranných obětí, nikdo nepochybuje, že spáchali nevýslovné zločiny. Tím však shoda končí a stejná fakta nevedou ke stejnému závěru:

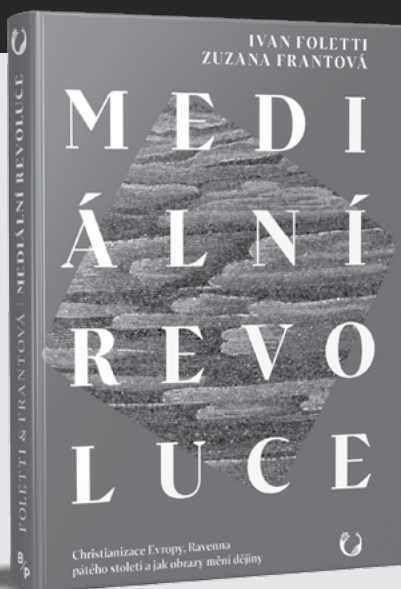
- Paradigma A: Osvětim představuje děsivou hrůzu židovských mužů a žen, kteří nazí, s holýma rukama a s bezmocnou touhou po zbrani sledují smrt svých dětí.
- Paradigma B: Osvětim představuje děsivou hrůzu z vraždění německými vojáky, kteří páchali násilí vyprovokované zřůdnou ideologií národních práv a zájmů jejich vlády.

Je důležité si uvědomit, že tyto dva úhly pohledu popisují téměř neslučitelná morální stanoviska. V jednom se za podstatu zla považují vrazi, ve druhém hraje roli bezbrannost obětí – zdánlivě velice jemný rozdíl v názorech, který otevírá propast. Zaměříme-li obě soupeřící stanoviska na současný problém nezávislosti Izraele, objasníme odlišný postoj vůči židovskému státu:

- Paradigma A: Izrael představuje židovské ženy a muže, kteří se zbraní v ruce střeží židovské děti pod svou ochranou. Židovský stát je opakem Osvětimi.
- Paradigma B: Izrael představuje nevýslovnou hrůzu z násilí židovských vojáků vyprovokovaného ideologií národních práv a zájmů jejich vlády. Izrael je druhá Osvětim.

V obou paradigmatech nabývá existence Izraele mimořádného významu kvůli identitě Židů jako obětí „šoa“. Možnost dát lidem, kteří přežili tábory

INZERCE

MEDIÁLNÍ REVOLUCE

Christianizace Evropy, Ravenna pátého století a jak obrazy mění dějiny

Nová publikace **Ivana Folettiho** a **Zuzany Frantové** nabízí zamyšlení nad vizuálními nástroji, které mohly přispět ke christianizaci Evropy. V období mezi čtvrtým a pátým stoletím se Evropou šíří nové výtvarné médium – mozaika vyrobená především ze skla. Mohla být právě ona jedním z prostředků, které tomu napomohly?

pevná vazba • 168 stran • běžná cena: 295 Kč

Cena na www.bookspipes.cz: **221 Kč (sleva 25 %)**

**BOOKS
& PIPES**

smrti, a jejich dětem zbraně a umožnit jim vojenský výcvik pod židovskou vlajkou, byla pro zakladatele státu naprosto prvořadá a spravedlivá věc. Nemohla samozřejmě nic změnit na tom, co se stalo, ale přinejmenším poskytla živým moc, která by byla o několik let dříve zachránila jejich blízké před smrtí a strašlivým utrpením. V tomto smyslu je Izrael opakem Osvětimi.

Židovský stát tak zároveň získává mimořádný význam v současném evropském paradigmatu, protože se pozůstalí a jejich děti chopili zbraní a vzali svůj osud do vlastních rukou. Lidé, kteří se ještě před několika desetiletími blížili kantovskému ideálu naprostého sebezapření, si nyní zvolili cestu národního sebeurčení, jež je v současnosti považována za příznak hitlerismu. Takové hledisko se skrývá za téměř bezmezným znechucením z Izraele. A především za odporem vůči všemu, co souvisí s jeho obranou, a to bez ohledu na úspěch nebo neúspěch jednotlivých operací a zda jsou nebo nejsou morálně oprávněné. Dokonce už nejen Evropané spatřují v ozbrojených Židech stojících na strážích svého národního státu a svého sebeurčení stejné zlo, jaké přivedlo Německo k vybudování koncentračních táborů. V podrobnostech se od sebe mohou oba případy lišit, podstata však zůstává: Izrael je Osvětim.

Zkuste se na věc podívat evropskýma očima. Představte si Holanďana hrdého na svůj národ, který kdysi držel pochodeň svobody v beznadějně osmdesátileté válce za nezávislost s katolickým Španělskem. Může si říct: Já se přesto svého dědictví s jeho aureolou dávné slávy vzdám a obětuji je na oltář vyššího ideálu. Přinesu bolestivou oběť pro mezinárodní politickou unii, která bude jednou zahrnovat celé lidstvo. Je to nutné pro dobro lidstva. A kdo se proti němu postaví? Který civilizovaný národ by se odvážil odmítnout jeho úsilí? Není snad požehnané morálkou a rozumem, když mu jde o spásu lidstva? A představte si zděšení takového člověka: Židé! Ti měli přece jako první uvítat příchod nového světového řádu. Měli by jako první

jásat nad příchodem spásy lidstva, místo aby se stavěli do role odpůrců a budovali si svůj sobecký státěček ve válce se světem. Jak se vůbec opovažují? Cožpak nemají přinášet stejné oběti jako já ve jménu osvícenství a rozumu? Jsou tak zkažení, že už zapomněli na své vlastní rodiče v Osvětimi? Zdá se, že si opravdu nic nepamatují. Nechali se svěst stejným zlem, jaké se zmocnilo našich sousedů v Německu. Je to smutné, ale přešli na stranu Osvětimi.

Slyšíme-li dnes přirovnávat Izrael a jeho vojáky k nacistům, nejde o žádnou náhodu ani o nějakou prastarou antisemitskou pomluvu nebo jen zlovolný řečnický obrat. Nejen v Evropě, ale všude, kde se nové paradigma rozšířilo, je absurdní srovnání s nacismem svým způsobem docela přirozené a nevyhnutelné.

To je také odpověď na otázku, jak mohlo dojít k tomu, že úplně přestalo záležet na faktech. Jak je možné, že i v případě, že je izraelský postoj spravedlivý, protože jedná v sebeobraně a ještě k tomu s nevídanou zdrženlivostí, je přesto vystaven neustálému hanobení a pomlouvačné kampaně jej zasahují každým rokem tvrději a bolestněji. Jak je možné, že po opuštění izraelské bezpečnostní zóny v jižním Libanonu nebo po stažení izraelské armády z pásma Gazy nenávisť k Izraeli dokonce posílila?

Odpověď je jednoduchá. Nenávisť vůči Izraeli se může zcela upřímně zabývat konkrétní skutečností týkající se bezpečnostní zóny, pásma Gazy nebo tureckých narušitelů blokády, avšak mezinárodní odpor a zášť vůči Izraeli se neřídí žádnými fakty. Vyvolává ji prudký rozmach nového paradigmatu, podle něhož je Izrael, a zejména jeho nezávislá vojenská obrana, považován za nelegitimní. Pokud někdo věří, že je židovský stát v nějakém smyslu obměnou nacismu, žádné „vylepšování“ izraelské politiky nebo lepší komunikace Izraele s mezinárodní veřejností jej neohromí. Sebelepsí Osvětim je stále Osvětim.

Můžeme se ptát: Pokud je to pravda a srovnání mezi Izraelem a nejodpornějším politickým hnutím

v evropských dějinách je výsledkem nového, rychle se šířícího paradigmatu globální politiky, neblíží se snad doba, kdy jeho zastánci odmítnou právo Izraele na existenci a budou požadovat jeho likvidaci?

Odpověď je prostá. Samozřejmě že toto porovnání vede k nevyhnutelnému závěru, že Izrael nemá právo na existenci a že je zapotřebí jej odstranit. A proč ne? Jestliže dnes ani Německo a Francie nemají existovat jako svrchované státy, proč by měl mít takovou výsadu Izrael? A pokud tolik lidí není ochotno prolít jedinou slzu v den, kdy Británie a Nizozemsko zmizí z mapy světa, proč by to měli vidět jinak v případě Izraele? Naopak. Zatímco Židé a jejich přátelé stále ještě s hrůzou mluví o možné „likvidaci Izraele“, vyznavači nového paradigmatu se dnes už tohoto slovního spojení neobávají. Někteří z nich si dokonce dovoluují veřejně fantazírovat o nezbytných politických opatřeních, jež likvidaci židovského státu umožní.⁵

Proti zločinům třetího světa a islámu se neprotestuje

Útočná antiizraelská rétorika a snahy zpochybnit legální existenci Izraele jsou nepřímým důsledkem integrační politiky Evropské unie, která si podřizuje evropské národní státy a vytváří nadnárodní politickou organizaci. Na rozdíl od ní vychází legitimita Izraele z opačného principu národní svobody a sebeurčení, jež umožňuje židovskému státu samostatnou politiku a ochranu svých obyvatel.

Jednostranné a dlouhodobě narůstající nepřátelství vůči Izraeli je jev poněkud paradoxní – je-li do značné míry výsledkem odporu vůči koncepci nezávislého národního státu, proč tolik zavilých kritiků Izraele podporuje nárok na samostatný stát palestinských Arabů? Proč nekritizují agresivní vojenské machinace Íránu, Turecka, arabských a mnoha jiných militaristických států třetího světa, které si nekladou humanitární omezení – na rozdíl od obezřelého a umírněného Izraele. Některé diktátorské

Propalestinská demonstrace, Nizozemsko, květen 2021.
Foto Mark Vletter, Wikimedia Commons.

režimy páchají nepředstavitelná zvěrstva, a jestliže se paradigma národního státu zhroutilo, odkud se bere mezinárodní tolerance, ne-li otevřená podpora nezávislé politiky tak zruďných režimů?

Odpověď na tuto otázku lze opět nalézt v politické filozofii Immanuela Kanta. Připomeňme si, že podle něj by se mělo na dějiny lidstva pohlížet jako na postupný morální vývoj od barbarství ke konečnému vítězství morálky a rozumu, jež dosáhne svého vrcholu v univerzální vládě globálního státu. Národy dojdou „morální vyspělosti“ teprve tehdy, když se zřeknou svého vlastního úsudku a možnosti konat, protože o tom, co je správné a jak to provést, rozhodne „jednotná moc a vůle“ univerzálního státu.

Kantovy tři stupně lidského pokroku víceméně odpovídají způsobu, jakým o mezinárodních událostech hovoří evropští antinacionalisté. Pokrokářský výklad dějin však neznamená, že se všechny národy pohybují po cestě od barbarství k civilizaci morálky a rozumu stejnou rychlostí. Vývoj světa je evidentně nerovnoměrný a státy přecházejí na vyšší morální úroveň v různém období svého rozvoje.

Podle nich zatím dosahují nejvyššího stupně jen evropské státy a pouze v Evropské unii miliony lidí pochopily, že řád národních států je zapotřebí překonávat. Jen v Evropě je nešťastný ideál národní nezávislosti na dobré cestě k zániku a jen Evropané vědí, co si mají myslet o Íránu, Turecku, Arabech a třetím světě. Ti všichni ve své primitivnější fázi dějin stále ještě zápasí se svým divošstvím a teprve se pokoušejí upevnit svůj národní stát na principu domácího práva. Až jednou dospějí, možná za několik století, tak pochopí racionální důvody k překonání hranic národního státu a dosáhnou „morální vyspělosti“ pod mezinárodní vládou.

Současná představa třífázového historického vývoje lidstva se velmi rozšířila a poměrně dobře vysvětluje nadšení mnoha evropských politiků pro zakládání nových států na Blízkém východě i ve třetím světě, stejně jako jejich netečnost vůči agresi a masakrům. Války jsou nezbytnou fází, kterou národy „rozvojového světa“ bohužel musejí projít. Stejně jako malé, nedospělé děti ani ony prý nic nechápou – a nějaký čas to ještě potrvá.⁶

Samozřejmě o Izraeli nic takového prohlašovat nelze. Z hlediska evropského liberalismu nejsou Židé nějakí zaostalí muslimové ani ubohý lid třetího světa. Na ně je zapotřebí pohlížet jako na evropský národ a používat evropská měřítka vyššího stupně „morální vyspělosti“. Proto se na světě vyskytuje tak ohromné znechucení a odpor vůči Izraelcům a potažmo i Židům za jejich neústupnost a neochotu vzdát se národního sebeurčení. Protože nejsme jako nevyzrálé děti, které nevědí, co činí, ale dospělí a odpovědní za své činy, kteří moc dobře vědí, co je správné, musíme být odsouzeni za vědomou volbu amorálního nerozumu.

Proto mnozí v Evropě nesrovnávají Izrael s Íránem, Tureckem nebo arabskými státy a neposuzují všechny státy stejně. Dvojí metr hodnocení vyplývá přímo z kantovského výkladu dějin. Pod vlivem antinacionalistického paradigmatu se morální požadavky na Izrael stále zpřísňují. Naproti tomu veřejná kritika muslimských sousedů je mírná, anebo

k ní vůbec nedochází. Platí totiž, že ještě nedosáhli takového vývojového stupně svých dějin, aby chápali vyšší morálku a rozumně uvažovali. Kant by je nazval národy, jež „všechno činí z pošetilosti a dětinské marnivosti, často zlomyslné a ničitelské“.⁷

Samozřejmě že není právě zdvořilé ani prozíravé tvrdit, že Íránci, Turci a Arabové jsou prostoduché a násilnické děti, od nichž se nedá nic dobrého očekávat. Většinou se to také neříká nahlas, ale pod povrchem diplomatické mluvy snadno zjistíme urážlivou shovívavost hraničící s rasismem. Přesvědčení, že Izraelci mají být souzeni podle vyšších morálních kritérií, protože jsou koncem konců „Evropané“, se v soukromých rozhovorech politiků objevuje často, ale všichni si dávají dobrý pozor, aby se to nedostalo do oficiálního záznamu. Diplomatickou zdrženlivost nedávno překvapivě prolomil dánský velvyslanec v Izraeli a ve veřejném projevu vyslovil otevřeně to, o čem jsme slyšali jen v zákulisí:

Existuje výtka, že Evropa používá dvojí metr a diskriminuje... Myslím, že by Izrael měl na diskriminaci trvat [sic!], souhlasit, abychom používali dvojí metr, a to z jednoduchého důvodu, jste přece jedni z nás... Někdy nám izraelští partneři říkají: „Podívejte se, co se děje v Sýrii. Podívejte se, co se děje v jiných zemích.“ To ale nejsou měřítka, podle nichž vás posuzujeme. A nejsou to ani měřítka, podle nichž by Izraelci měli chtít být posuzováni. Takže si myslím, že máte právo trvat na tom, abychom užívali dvojí metr a přikládali na vás stejná měřítka jako na všechny státy v evropském kontextu.“⁸

Jak vidno, pomlouvání Izraele má zjevnou příčinu. Jestliže je národ evropský nebo z Evropy pocházející, platí pro něj evropská měřítka, což v dnešní době znamená kantovské odmítnutí národního práva na nezávislou politiku, zejména pokud jde o užití síly. Naproti tomu na Írán, Turecko,

Araby a vůbec „primitivní“ národy třetího světa, které ještě nedospěly do stadia právního státu, se nic takového nevztahuje. V praxi to znamená, že se většinou v těchto případech žádná morální měřítka uplatňovat nemusejí. ■

- 1 Thomas Samuel Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press, 1996 [1962], zvl. s. 148–151.
- 2 Immanuel Kant: „Perpetual Peace“, in: *Political Writings*, ed. Hans Reiss, přel. H. B. Nisbet, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1970, s. 102–103.
- 3 Tamtéž, s. 105. V originálu Kant používá pojem „mezinárodní stát“ – zjevně tím míní nefederální stát s jedinou jurisdikcí („světová republika“). Uznává, že takový stát zatím není proveditelný, a proto navrhuje jako praktickou alternativu „trvalou a postupně se rozšiřující federaci“ (s. 105). Univerzální federace je však impériem, a ne něčím, co by bylo žádoucí.

- 4 Proslov Davida Ben Guriona před zasedáním Národního shromáždění 30. listopadu 1942, soubor J/1366, Ústřední sionistický archiv, Jeruzalém.
- 5 Například Tony Judt: „Israel: The Alternative“, *The New York Review of Books*, October 23, 2003.
- 6 Kant opakovaně porovnává morální nezralost lidstva s infantilismem, jako v „Idea for a Universal History“ v *Political Writings*, s. 42.
- 7 Tamtéž, s. 42.
- 8 Velvyslanec Jesper Var ve své promluvě na Jeruzalémské post-diplomatické konferenci, 11. prosince 2014.

Text je redakčně krácenou a upravenou ukázkou z knihy *Ctnosti nacionalismu*, jež vyjde v nakladatelství LEDA v překladu Alexandra Tomského.

Yoram Hazony (1964),
izraelský filozof, politolog
a biblický badatel.

INZERCE

REVOLVER REVUE™ No 123 — 2021 LÉTO

literatura & společnost

BALLARD — Výstava zrůdnosti
KOSÁKOVÁ — Tři
ZAZUBRIN — Tříska
VODRÁŽKA — Americká poesie
MITÁČEK — Deník
SASAKI — interview – Japonsko
FIDELIUS — „totalismus“

výtvarné umění & design

HABART — fotografie
LA INTHONKAEW — kresby
SEDM — Hůla
ATELIÉRY — Babák
HOUSE INDUSTRIES — Dočekalová

kritický couleur

MAHLER [Pokorná]
KDE TO JSME? [Grodí]
McCANN [Tuckerová]
HOŘAVA [Šnellerova]
VALENA [Jürgens]
LIEHM [Drda]
ISLAMISMUS [Páleníček] & další

K dostání v dobrých knihkupectvích, nebo se slevou v redakci Revolver Revue či poštou.
Více na www.revolverrevue.cz — sekretariat@revolverrevue.cz — 222 245 801 — [Hálkova 2, Praha 2]

Stavba Berlínské zdi poblíž Braniborské brány, 1961. Foto historycollection.com.

U kořenů zbabělosti Západu – Berlínská zed' z roku 1961

Jean-François Revel

Francouzský filozof Jean-François Revel (1924–2006) se původně jmenoval J.-F. Ricard, příjmení Revel si zvolil podle názvu pařížské restaurace „Chez Revel“ – vedle filozofických děl a knih o literatuře a umění proslul rovněž spisy z oboru gastronomie. Do roku 1970 byl socialistou, po rozchodu s tímto hnutím vydal knihu *Ani Marx, ani Ježíš*. Autor *Dějin západní filozofie od Thaleta ke Kantovi* měl blízko k americké pravici. V roce 1976 mu vyšla kniha *Totalitní pokušení*, o rok později *Nová cenzura*. Od osmdesátých let psal do deníku *Le Point*, přispíval rovněž do revue *Commentaire*. Z literárních děl je třeba zmínit knihu *O Proustovi* (1998), práce o umění shrnul v knize *Oko a poznání* (1998).

Kapitolou z jeho knihy *Jak končí demokracie* (1983) si připomínáme šedesáté výročí

postavení Berlínské zdi v roce 1961. Kniha je shrnujícím – často velmi sarkastickým, ale vesměs výstižným – hodnocením „pojaltského“ vývoje v Evropě zhruba až po sovětskou invazi do Afghánistánu a po Jaruzelského vyhlášení výjimečného stavu v Polsku v prosinci 1981. Revelovo líčení chování představitelů svobodného světa vůči geopolitické rozpínavosti komunistického impéria, jehož byly naše země součástí až do pádu zmíněné Berlínské zdi v roce 1989, se často jeví jako sled krátkozrakých ústupků a zbabělých selhání. Budeme po defilé různých „konců dějin“ na sto a jeden způsob a po vzniku nových geostrategických center svědky podobného chování představitelů našeho světa, tentokrát opravdu v celosvětovém měřítku? (jfm)

Při své snaze odůvodnit vrchol netečnosti, jehož dosáhla západní diplomacie po sovětské invazi do Afghánistánu a po obnovení totalitních norem v Polsku v roce 1981, prokázali naši vládnoucí činitelé mimořádnou vynalézavost. Katalog odůvodnění se stále rozšiřoval – od odvolávání na vymyšlenou smlouvu o rozdělení sfér vlivu v Jaltě až ke zbožným řečem o tom, že je třeba věřit ve věčnou a všestrannou prospěšnost politiky *détente* (uvolnění). Jak se stalo, že nás diplomacie, která měla ve stále bezpečnějším a stabilnějším světě učinit naše demokracie čím dál tím méně zranitelnými, do takové míry oslabil?

Můžeme si dokonce položit otázku, došlo-li skutečně k selhání *détente*, nebo zda vlastně tím, co jsme skutečně hledali, není spíš stav bezmoci, do kterého nás *détente* přivedla. A nebyla koneckonců naším skrytým přáním taková situace, v níž budeme jednou provždy ušetřeni obtížné volby mezi rezignací a neústupností – zcela jednoduše proto, že ona druhá volba přestala fungovat jako jeden z našich prostředků? Nebylo nakonec nejvnitřnějším přáním Západu amputovat si vlastní schopnost rozhodování, aby se už rozhodovat nemusel? A amputovat si schopnost klást odpor, aby už nemusel zakoušet hořkost ponížení z toho, že se rozhodl abdikovat ve chvíli, kdy je legitimní se postavit na odpor? Nesklízí nakonec tato slabost, již bylo dosaženo s tak velkými obtížemi, svoji úrodu a odškodné v podobě hořkého, leč osvobozujícího klidu nezodpovědnosti?

Pravdou je, že byla doba, kdy se demokracie mohly projevit rozhodně a neústupně, aniž musely riskovat, ale tehdy to nechtěly. Intelektuální kořeny breviáře zbabělosti sahají mnohem dále do minulosti.

Máme-li zmínit pouze jeden, přičemž existovala řada dalších, mělo by oko znalce spočinout na roku 1961, neboť v něm se přímo dojemně zrcadlí horlivá snaha představitelů Západu plazit se vstříc

svému bankrotu ve známé epizodě se stavbou Berlínské zdi. Sotva zde šlo o úder sovětské síly, neboť zjevná „nehmotnost“ odporu Spojenců způsobila, že komunisté považovali užití síly za zcela zbytečné. Chtělo by se mluvit přímo o podvodu, ale to by bylo nepatřičné, neboť oběť se sama dobrovolně zbavuje svých statků, takže zloděj nemá nejmenší potřebu je někam ukrýt. Dalo by se hovořit o žalostné komedii, kdyby nešlo přímo o frašku, která, jak prohlásil tehdejší starosta Západního Berlína a pozdější kancléř Willy Brandt, měla za následek, že „celý Východ od Pankowa po Vladivostok musel přímo vybuchnout smíchy“; natolik se nechal Západ zesměšnit.

Postavení zdi mělo první verzi budoucí symfonie *détente* pro komorní orchestr zajistit slávu v následujícím desetiletí. V archeologii podvolení ji lze přirovnat ke skromným románským kostelíkům, jež představují reálnou předlohu pro pozdější katedrálu, jež však pro obdivovatele nezřídka představují zdroj mnohem rafinovanějšího uspokojení. U této zdi si můžeme vždy v létě představit v pro-rocké zkratce vzájemné propojení všech faktorů, které se projeví při formování západní diplomacie (mám tím na mysli její chronickou anémii) v průběhu následujících dvaceti třiceti let, provázené odpovídajícím zdokonalováním diplomacie sovětské.

První charakteristikou krize z roku 1961, již byla předurčena velká budoucnost, je fakt, že jejím výchozím bodem byl bankrot komunistického světa a jejím konečným výsledkem bylo oslabení světa demokratického. Komunisté vybudovali zeď proto, aby východním Němcům zabránili v emigraci na Západ prostřednictvím jediného volného přechodu mezi dvěma Evropami, jímž byl tehdy Berlín. Z východního Německa odcházelo takové množství lidí proto, že se rozpadla ekonomika socialistického systému, o čemž svědčily už dělnické nepokoje ve východním Berlíně v roce 1953, posílené navíc masivním rozsahem právě probíhající kolektivizace zemědělství. Dějiny dosvědčují, že kolektivizace byla vždy a všude jedním ze základních nástrojů totalitního zotročování a že vždy nevyhnutelně vedla

ke zbídačení rolníků. Proto počínaje rokem 1960 emigrovaly na Západ statisíce lidí, a téměř všichni přes Berlín – a to nejen kádry, dělníci a technici, ale také rolníci opouštějící bohaté oblasti Meklenburska, kteří se nemuseli bezprostředně obávat, že upadnou znovu do nevolnictví. Od ledna do června 1961 dospělo tempo exodu k patnácti tisícům emigrantů měsíčně. V červenci a srpnu to bylo již patnáct tisíc týdně a téměř polovinu emigrujících tvořili mladí lidé do pětadvaceti let, což pro komunisty znamenalo těžký a ponižující krach. Tito mladí lidé prchali ze světa socialismu – ze stejných důvodů se předtím nechali mladí lidé zabíjet v první linii proletářské vzpoury proti socialismu v Budapešti v roce 1956. Komunistické Německo ztratilo v roce 1961 tvář a zároveň nejvyšší část své aktivní populace. Zkušenost s děsivou jasností ukazuje nebo spíše potvrzuje, že socialistickou společnost její členové ve chvíli, kdy mají možnost volby mezi ní a jinou společností, opouštějí.

Ale podle dost nepochopitelného prohazování rolí, které se nám stalo důvěrně známým, neboť se od druhé světové války neustále opakovalo, to nakonec nebyly komunistické státy, kdo nesl následky svých poklesků a slabostí, ale právě Západ. Nejenže zcela a všeobecně nevyužíval (a nechtěl využívat) slabostí a vnitřních potíží komunistické diktatury, ale vycházel dokonce oslaben i z krizí, které měly SSSR přijít drahé. Sféra sovětského vlivu tak vyšla z krize kolem Berlínské zdi rozšířena a upevněna, zatímco vliv Západu byl oslaben a omezen. Ve srovnání s budoucí *détente* spočíval jediný rozdíl v tom, že v roce 1961 se Západ spokojil s tím, že se podvolil silovému úderu komunistických zemí, ale zatím jim ještě neposkytl svoji hospodářskou a technologickou pomoc.

Druhým charakteristickým rysem vedoucích představitelů Západu v době vzniku Berlínské zdi byla stejně jako o osmnáct let později při sovětském vpádu do Afghánistánu mylnost jejich předpokladů

Sovětské tanky proti americkým na přechodu do amerického sektoru Charlie, Berlín, říjen 1961. Foto cz.wikipedia.org.

a analýz, nebo dokonce jejich neexistence. Nebyli vůbec schopni si vyložit jasná znamení, postřehnout osvědčené postupy provázející chystané akce. Úniky přes Berlín zbavující východní Německo životních sil přerostly mez snesitelnou pro režim z Pankowa i pro Moskvu. Pokud by západní představitelé dělali to, co měli v popisu práce, museli by se zbystřenou pozorností vážně analyzovat různé iniciativy komunistů a všelijaké okázalé průvodní tahy. Ale například Brandt ještě počátkem srpna tvrdil, že funkci „místa setkání“ dvou německých zemí, již plnil Berlín, přece Sověti nikdy nehodí přes palubu. A proč by ji nehodili? A bylo skutečně náplní jeho práce tuto hypotézu okamžitě vyloučit? Velvyslanec spolkové republiky v Moskvě Hans Kroll, kterého kancléř Adenauer povolal ke konzultacím, se považoval za ručitele sovětské „vůle k míru“. Známa písnička. Francouzský ministr zahraničí Couve de Murville v jedinečném spojení své afektované lítostivosti s politickou slepotou svého velvyslance v Bonnu Françoise Seydoux dlouho uklidňoval a předpovídal, že berlínská krize nepotrvá dlouho a že se nakonec v podstatě nic nestane.

Stejně tak tomu bylo i v prosinci 1979 – v době, kdy se po celé délce afghánských hranic na sebe přímo mačkaly sovětské divize a kdy se Moskva vehementně a zcela nepokrytě marně snažila nastolit a upevnit v Kábulu satelitní režim, většina hlav států nebo vlád na Západě hypotézu invaze vylučovala. Byli jí naprosto ochromeni a jejich překvapení bylo hluboké a zároveň bezelstně přiznávané, jak tomu bylo alespoň v případě Giscarda d'Estaing, nebo jim jejich zaskočenost po několika týdnech znemožňovala jakkoli se vyjádřit.

Překvapení a zaskočení – to je třetí charakteristika – nebylo 13. srpna 1961, kdy komunisté postavili během jedné noci slavnou zeď, o nic menší. Žádný západní vysoký diplomat v Německu nepovažoval za nutné odložit svou dovolenou ani nedostal instrukci, aby tak učinil, ale nejen to – hlavy států, premiéři a ministři zahraničí se rozjeli do venkovských nebo přímořských letovisek

i s doprovodem, který budoucím generacím zajistí dosvědčí jejich lásku k přírodě, jež u nich byla silnější než politická prozíravost. Adenauer trávil dovolenou u Komského jezera v Itálii, de Gaulle medituje v Colombey. Nepovažuje krizi za natolik závažnou, aby ho přiměla k návratu do Paříže. Britský premiér MacMillan je ve Skotsku a chystá se údajně na lov tetřevů. Rovněž francouzský premiér Michel Debré poctívá svou přítomností lesy a vodní nádrže, obdobně jako Couve de Murville a ředitel politického odboru Quai d'Orsay Eric de Charbonnel. Willy Brandt na radnici chybí, neboť je na cestě do země, kde kvetou pomeranče. Cestuje vlakem, ze kterého jej na jedné zastávce v noci vytáhnou a zcela dezorientovaného posadí do letadla směr Berlín. Dobře si pamatuji, že 13. srpna 1961 byla neděle a že v den mezi nedělí a svátkem Nanebevzetí Panny Marie 15. srpna se nepracovalo. Hitler by určitě už nějakých dvacet let předtím formuloval zákon, který se potvrzuje až nyní: chce-li někdo postavit demokracie před *fait accompli*, musí konat o víkendech. Jak obhájit fakt, že v tu chvíli nefungovalo žádné poplašné zařízení, žádný systém rychlého přenosu informací a naléhavých vzájemných konzultací? Nepředvídatost je v takových případech přirozeným plodem nekompetence. V „soukromém“ sektoru by například v novinách podobnou nedbalost označili za profesionální chybu. Ve „veřejné“ službě se za profesionální chybu považuje opatrnost, obezřetnost, chladnokrevnost nebo umění uvolňovat napětí. Ve Spojených státech státní tajemník Dean Rusk někam zmizí, později se sice objeví, ale jen proto, aby zhlédl baseballový zápas. Prezident Kennedy trávil čas na své jachtě na pobřeží poblíž rodinné rezidence v Hyannis Port. Teprve v pozdním dopoledni k němu s několikahodinovým zpožděním dorazí prostřednictvím rozhlasových vln zpráva subalterního úředníka Bílého domu, který jej žádá, aby se neprodleně vrátil na pevninu. Když si Kennedy přečte na břehu depeše, konstatuje pouze, že nejde o žádné zablokování komunikačních cest mezi Západním Berlínem a Německou spolkovou

republikou, a rozhodne se, že celý incident nestojí za to, aby kvůli němu přerušil svůj pobyt v Hyannis Portu. „Pokud jde o mne,“ vyjadřuje se o několik dní později, „považuji celou krizi za uzavřenou.“⁴¹

A je tu ještě čtvrtý rys. Setkáme se s ním znovu v roce 1981 v souvislosti s vyhlášením výjimečného stavu v Polsku. Spojenci v roce 1961 očekávali v Berlíně nové napětí, které však podle nich mělo být identické s napětím z roku 1948. Když se nespustila žádná jimi předpokládaná sovětská akce, dospěli k závěru, že nic nehrozí. Stejně tak od léta 1980 představitelé Západu brali v úvahu jako jediný případný protiútok komunismu proti Solidaritě v Polsku „vpád sovětských tanků“, jak tomu bylo v roce 1968 v Praze a předtím v roce 1956 v Budapešti. Nic jiného si nedokázali představit. Sověti naopak vždy něco nového hledali a také našli. Bylo tomu tak i v roce 1961, kdy zastavili exodus východních Němců do Německé spolkové republiky. Vynalezli nové řešení, které nespočívalo v izolaci celého Berlína od svobodného světa, a tedy v opakování roku 1948, což by Spojenci nemohli tolerovat, ale v rozdělení města vedví, což Spojence překvapilo. V obou případech, Berlína v roce 1961 a Varšavy o dvacet let později, vyslovili někteří západní vládní představitelé přání být zcela naivní a nemuset předstírat, že věří tomu, že nemají co dělat se sovětskými iniciativami, a že mají být pokárání pouze Němci nebo Poláci.

Mohli bychom dále pokračovat ve výčtu základních charakteristik západního chování. Taková věc ovšem přímo svádí k podezření, že jde o svého druhu předem sjednanou harmonii, ne-li o prozřetelnostní komplementaritu mezi sovětskou vůlí k agresii a západní vůlí ke kapitulantství. Z politických poradců nejvyšších činitelů tak už v roce 1961 nejvíc své šéfy otravovali a rozčilovali zastánci rozhodného a nesmlouvavého přístupu. Dean Rusk hodně pomohl Kennedymu tím, že pro něj vymyslel šikovný argument, z něhož se stal argument klasický, který se později do omrzení opakoval: odpor vůči útočníkovi je nebezpečný, neboť riskujeme, že jím u něj vyvoláme násilnou reakci. Postavit se

agresorovi na odpor může způsobit jeho agresivitu! Tímto receptem se propříště bude řídit veškerá západní diplomacie. A rozumí se samo sebou, že jakmile sovětský silový úder jednou uspěje a potvrdí se západní rezignovanost, demokracie vždy začnou okamžitě vytrubovat do světa komuniké kategoricky odsuzující agresii. Tento rituál dodržely i v srpnu 1961. Zblekotaly pochopitelně i několik vážných výhrůžek o obchodním embargu, a lehounké zachvěvy impotentního pošťkávání znovu šimraly sovětské uši po okupaci Afghánistánu i po nastolení represivního vojenského režimu v Polsku.

Generál de Gaulle se několik dní po postavení zdi konečně vrátil do Paříže a vyvodil z událostí ponaučení, které se mu jevilo jako nejrozumnější: s „Rusy“ je nutné co nejrychleji vyjednávat, aby se „snížilo napětí“. Jako kdyby za to napětí mohl Západ! Právě byl vynalezen princip *détente*: jakmile přichází nepřítel, aby vás násilně obral o nějakou věc, musíte se okamžitě snažit zjistit, jaké ústupky mu můžete nabídnout, abyste jej mohli přesvědčit, že se vás nikterak nedotkla újma, již vám právě způsobil, a že v sobě v žádném případě neživíte jakoukoli touhu po odvetě. Když de Gaulle v září roku 1962 uskutečnil oficiální návštěvu Německé spolkové republiky, ostentativně se vyhnul návštěvě Západního Berlína... V žádném případě „je“ nesmíme dráždit!

V létě, kdy zeď vznikla, se k velké radosti komunistů v západní Evropě spustilo propagandistické divadlo se specifickou symbolikou, provázené různými veselicemi: zatímco v Berlíně se v červenci 1961 každým dnem stupňovalo napětí, britská vláda nepovažovala za vhodné odložit návštěvu kosmonauta Jurije Gagarina, který byl v zemi přijat jako hrdina: královna jej pozvala na oběd a byl bouřlivě vítán školní mládeží. Zdvořilé gesto předznamnávající zjevnou úslužnost, kterou v roce 1980 dále rozvinuli někteří představitelé Západu, a mezi nimi zejména Francouzi, kteří nezrušili účast svých zemí na olympiádě v Moskvě po sovětském vpádu do Afghánistánu. My západní demokraté nebereme

ohled jen na zájmy totalitních režimů, ale také na jejich „city“. Kreml ostatně s naší pasivitou počítá a v roce 1961 řadě jeho diplomatů, mezi nimi osobně sovětskému velvyslanci ve Washingtonu, nedělalo nejmenší potíže americkým novinářům oznámit, že pokud jde o Spojence, neexistují z jejich strany žádné reakce.²

Lze oprávněně namítnout, že v roce 1962 Sověti mylně vsadili na apatii Západu a rozmístili na Kubě útočné střely. Americká reakce byla, jak známo, energická a jasná, Sověti se stáhli, prozrazené rakety naložili a odvezli si je zpátky. Ale je nutné připisovat americkému rozhodnutí elementárně se chránit heroickou hodnotu? Musíme opravdu připisovat nadlidskou zásluhu americkému prezidentovi, který se postavil proti umístění nukleárního arzenálu sto padesát kilometrů od pobřeží Spojených států? A není náhodou třeba považovat člověka, který tuto instalaci vůbec připustil, za neschopného, ne-li dokonce za zrádce? Neboť koneckonců ducha západní rezignovanosti lze měřit rovněž lehkostí, s níž připisujeme rozměry epopeje našim tak vzácným akcím legitimní obrany. A pokud jde o námitku, jež se od té doby často objevuje, že se generál de Gaulle přes svůj bytostný antiamerikanismus dokázal v kritických okamžicích postavit po bok Ameriky a po kubánské krizi ujistit Kennedyho o francouzské solidaritě, tak právě i tato námitka jen dokresluje skromnou míru kritérií, s nimiž se spokojuje Západ při definici spojenecké věrnosti. Spočívá snad spojení opravdu jen v tom, že se postavíme – až do nového vyhodnocení situace – spíše na stranu svého spojence než na stranu protivníka, který jej napadl, a je tudíž z tohoto důvodu de Gaulle hoden obdivu už proto, že netleskal iniciativě Moskvy? Opravdu nemohl udělat nic menšího než americké obranné reakci vyjádřit svou podporu, která byla koneckonců čistě verbální. Je zarážející, jsme-li přesvědčeni, že bychom se tím měli chlubit. Je pochopitelně třeba se obávat toho, že kdyby se kubánská krize znovu opakovala za nějakých patnáct, dvacet let, budou Evropané namísto solidarity se Spojenými státy

Američany zapřísahat, ať svým přístupem „neoslábují *détente*“ a Sovětům ustoupí. Jistěže existují vrcholy sebeobětování před agresorem, ale nelze jich dosáhnout okamžitě. K tomu je nutný trénink.

V souvislosti s krizí s raketami, během níž se podle spolehlivých expertů světu podařilo jen o vlásek uniknout jaderné válce, se můžeme naopak domýšlet, že k ní nemuselo vůbec dojít, kdyby rok předtím Spojenci v čele se Spojenými státy v Západním Berlíně nekapitulovali a nepřesvědčili tak SSSR o tom, že už postrádají potřebnou energii k prosazení svých oprávněných nároků a že už nedokážou projevit navenek svůj konzervativní instinkt.

Neboť vrcholem tragédie spojené s Berlínskou zdí je fakt, že se u ní nemohou odvolávat na žádný mimořádný důvod, kterým by mohli tvář v tvář úderům komunistického imperialismu omluvit své zanedbání, svoji nonšalantnost. Existovala přece čtyřstranná dohoda, v níž bylo jasně stanoveno, že ve správě okupačních mocností je celý Berlín a že sovětská okupační zóna Sovětům nepatří, stejně jako francouzské okupační správě nepatří okupační zóna Francie. Východní Berlín nebyl zahrnut do sovětské „sféry“ na základě rozhodnutí kohokoli v Jaltě, a to ani náhodou. Demarkační linie mezi Východním a Západním Berlínem netvořila hranici mezi dvěma státy. Izolovat užitím síly jeden sektor města tak ze strany jednoho ze Spojenců představovalo porušení dohod. Vojenská reakce z naší strany tak nepředstavovala žádný z problémů, které před námi mohly vyvstávat v souvislosti s intervencí v Maďarsku pět let předtím nebo později v souvislosti s dalšími agresemi jinde. A co víc, nyní víme, že kdyby Západ tehdy vyslal nějakých deset tanků, aby rozehnaly východoněmecké vojáky zrovna stavějící „zeď hanby“ (urážené a napadané svými spoluobčany), kteří nebyli vůbec ozbrojeni, zedníci v uniformách by se rozutekli, pokud by v takovém případě k tomu už přetím nedostali rozkaz od svých sovětských nadřízených.

Tato bezdůvodná kapitulace krom jiného dokazuje zbytečnost rozlišování mezi „studenou válkou“

a „uvolňováním napětí“. Pojmem „studená válka“ a přehnaným zdůrazňováním nebezpečí „návratu ke studené válce“ operovali po Afghánistánu stoupenici *détente* na sovětský způsob, čímž tuto válku jen prodlužovali. Demokracie později méně jednaly a více trpěly, při stále větší míře smířlivé pasivity. A nebylo tomu tak právě proto, že neučinily rozhodný krok v Berlíně v roce 1961, a tedy v letech, která se přece nacházela uprostřed studené války?

Kennedy dokonce při této příležitosti objevil něco, co se později stalo velkou válečnou lstí umožňující další rozkvět úletů v období *détente*: gesto verbálního odporu po nezvratném faktu. To, na co jsme se velice rychle rozhodli přistoupit, odsoudíme jako „nepřijatelné“. V červnu 1963 pronesl u zdi slavnou větu: *Ich bin ein Berliner*. Je poučné, že dějiny zaznamenaly z této naší dobrovolné kapitulace zrovna větu, v níž americký prezident okázale prohlašuje, že je Berlínčan poté, co komunistickému světu dovolil odstříhnout Berlín od Západu v zájmu potřeb jeho imperiální dominance.

Ve válce, tvrdí Sallustius, jsou rozhodující vloh, intelligence.³ V konfrontaci z roku 1961, a také ve většině konfrontací, které ji předcházely nebo následovaly po ní, Sověti prostě a jednoduše dokázali jednat inteligentněji než představitelé Západu. Podle základního vzoru, který se bude často opakovat, se dokážou chápat iniciativy, dokážou západní demokracie mást a lépe předvídat, kdy budou ochromeny svými rozpory. Jejich odhad bude realistický, budou jednat rychle a budou vítězit, aniž museli bojovat. Existuje nějaký lepší důkaz intelektuální převahy, ale také větší rozkoše, než vítězství v boji, který jsme nemuseli podstoupit? Velice dobře rozumíme celé té neomalenosti, s níž totalitáři nepokrytě pořádají své oslavy, jakmile jim vyšel jejich úder, a drzosti, s níž němečtí a ruští komunisté v roce 1971 veřejně slavili desáté výročí postavení zdi jako velký úspěch socialismu. Však bylo proč slavit. Mohli přece v rámci raportu o silách v té době nepřítelůvých, nepřátelských ostentativně

pošlapávat jasné dohody, a nejenže to mohli dělat beztestně, ale demokracie z toho dokonce vyvozovaly závěr, že neexistuje nic hlouběji ukotveného než touha Sovětů po míru a že neexistuje nic náležitějšího než se angažovat ve věci „uvolňování napětí“, *détente*, po všech směrech výhodného pro komunisty, tj. vydobýt si oprávnění a moci zakoušet potěšení z toho, že mají převahu nad těmi, jež dokázali přelstít. Z tohoto důvodu také příliš nevěřím v „pocit méněcennosti“ připisovaný za každou cenu Sovětům horlivými zastánci *détente*, kteří vždy považují za nutné „ujistit“ Moskvu důkazy své dobré vůle. Věřím naopak v obrovský pocit nadřazenosti, převahy Sovětského svazu vůči Západu, v průběhu let dále utvrzovaný, což jen odpovídá tomu, jak snadno mu dokázali naletět.

Poté, co Západ po léta žil v iluzi, že proti Sovětům vede údajnou „studanou válku“, zatímco ve skutečnosti praktikoval politiku ústupků, která se již velmi podobala budoucí *détente*, upadl později v komplementární iluzi, že se nalézá v éře *détente*, což ovšem byla ve skutečnosti studená válka Sovětů vůči němu. ■

- 1 Zde se opírám o výbornou knihu Curtise Cateho: *The Ides of August*, McEvans, 1978, která tyto dny zaznamenává minutu po minutě.
- 2 Články Warrena Rogerse v *New York Herald Tribune* z 10. července 1961 a Jamese Restona v *New York Times* z téhož dne ve formě rozhovorů s velvyslancem Menšíkovem.
- 3 *Compertum est in bello plurimum ingenium posse.* (Catilinovo spiknutí, II.)

Jean-François Revel, *Comment les démocraties finissent*, Paříž, Grasset, 1983, s. 215–224. Mírně kráceno.

/ Z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek. /

Jean-François Revel (1924–2006)
francouzský spisovatel a filozof.

Od dobrých úmyslů ke zvrhlosti

Gender, práva zvířat a eutanazie

Jean-François Braunstein

Zoe Rosenbergová, americká aktivistka za práva zvířat.
Foto GardenM, Wikimedia Commons.

Francouzský filozof Jean-François Braunstein přináší ve své knize *La Philosophie devenue folle (Poblázněná filozofie)* důkladnou a inovativní analýzu prací zakladatelů nových oborů, které se úspěšně etablovaly v oblasti sociálních věd: genderových studií, antrozologie a bioetiky. Tyto tři politicky korektní akademické disciplíny podstatným způsobem ovlivňují západní myšlení a postoje. Při četbě textů jejich průkopníků Johna Moneyho, Judith Butlerové, Petera Singera, Donny Harawayové a několika dalších je však zřejmé, že prvotní dobré úmysly následují absurdní, ne-li opovrženíhodné důsledky. Následující text je ukázkou z úvodní kapitoly Braunsteinovy knihy, doplněnou aktuálním Doslovem, který autor napsal přímo pro české vydání, jež vyjde na podzim tohoto roku v nakladatelství CDK.

O společenských debatách, jež nejsou

Otázky genderu, práv zvířat a eutanazie překročily Atlantik a staly se *společenskými debatami*, o nichž se soudí, že nás mají vzrušovat. Odlišuje se genderová identita od sexuální identity? Jsou zvířata bytostmi s citem? Mají svá práva? Má se eutanazie legalizovat?

Ve skutečnosti však o debaty nejde, protože máme-li věřit výzkumům, odpovědi na tyto otázky by se překvapivě shodovaly. Pokud se práv zvířat týče, 89 procent Francouzů prohlásilo „svou ochotu přijmout změnu právního statutu zvířete v občanském zákoníku tak, aby byla uznána jeho přirozenost bytosti ‚mající život a cit‘, například prostřednictvím ustanovení kategorie pro ‚zvířata‘ spolu

s kategorií ‚osoby‘ a kategorií ‚dobra‘“.¹ Dotaz, zda legalizovat eutanazii, měl vyvolat rovnou nadšení. Na otázku „Měl by francouzský zákon oprávnit lékaře k tomu, aby bezbolestně ukončili život osob postižených nesnesitelnými a nevyléčitelnými nemocemi, pokud si to vyžádají?“ odpovědělo souhlasně 95 procent dotázaných, aniž by se ovšem bral ohled na umírající, na jejichž názor se, jak se zdá, nikdo neptal.² Jedině otázka genderu je zřejmě přijímána rezervovaněji. Nedávno zahájenou výuku „ABCD rovnosti“, určenou k předávání „kultury rovnosti a vzájemného respektu dívek a hochů“ bojem proti „předsudkům“ a genderovým předsudkům již od mateřské školy, hodnotilo pozitivně jen 53 procent dotázaných. Z dotazovaných 37 procent soudilo, že to je prostředek, jak šířit „genderovou teorii“, a 33 procent považovalo takovou výuku za „nebezpečnou“.³

Mnozí si myslí, že tato působivá čísla dostačují a že by se s nimi zákonodárci měli spokojit, jako by výsledek více méně spolehlivých průzkumů veřejného mínění měl rozhodovat o legislativě. Organizace, které jsou příznivě nakloněny právům zvířat, legalizaci eutanazie nebo genderové výuce, tedy nepřestávají v nátlaku a požadují pokračovat dále a rychleji v atmosféře vroucného nadšení. O takových *výdobytcích* se soudí, že postupují v duchu „zdravého rozumu“, totiž v duchu lidstva na pochodu k radostnému, zklidněnému a bratrskému zítřku. Jak se nepohoršovat nad hrůznými podmínkami, jakým jsou vystavena chovná zvířata? Jak si nepřát poskytnout nemocným v konečné fázi „poklidnou“ smrt? Koho nešokují případy diskriminace transgender osob či transsexuálů?

Politicky korektní, jež se zbláznilo: amputománie, zoofilie, eugenismus

Bylo by nicméně možné klást si také jiné, originálnější, poněkud více zneklidňující otázky. Nemá-li gender nic společného s pohlavím, proč si ho každé

ráno neměnit? Je-li to naše vědomí, které disponuje tělem, proč tělo donekonečna nepřetvářet? Proč si například nenechat amputovat zdravé končetiny, jež neodpovídají svým vzhledem představě, kterou mám o svém těle? Jestliže již neexistuje žádný rozdíl mezi lidmi a zvířaty, proč si s nimi nedopřávat „vzájemně uspokojivých“ sexuálních vztahů? Proč neprovádět lékařské experimenty na lidech nacházejících se v kómatu místo na zcela zdravých zvířatech? Jestliže se rozhodujeme ukončovat životy „nehodné dalšího žití“, proč rovnou nezabíjet „poškozené“ nebo nechtěné děti? A proč rovněž nezměnit kritérium stanovující smrt a nezestátnit mrtvolu tak, aby bylo možné odebírat kvazi-zesnulým větší množství orgánů v nejlepším stavu ve prospěch těch slibnějších živých lidí?

Amputománie, zoofilie či eugenismus představují jen malý vzorek otázek, jež vyvstávají, když se radikálně proměňují definice toho, co je pohlaví a tělo, když se stírá hranice mezi člověkem a zvířetem, když se přijímá, že ne všechny životy mají stejnou hodnotu. Tyto otázky jsou tak šokující, že by se mohlo zdát, že byly jen nahodile vykonstruovány. Tak tomu ovšem rozhodně není. Představují ultra-klasická témata současné anglosaské „morální“ reflexe. Je třeba si říct, že to, jak na ně odpovídají proslulé osobnosti amerických univerzit, představuje to nejabsurdnější a nejvíce šokující, co si lze představit. John Money, zakladatel teorie genderu, považuje za možné dát si amputovat tu nebo onu končetinu, s níž nejsme spokojeni. Proslulá teoretička kyborgů Donna Harawayová s dojetím popisuje „vroucí polibky“, jež si vyměňují se svou fenkou, aby se setřely „druhé hranice“. Velmi vlivný teoretik osvobození zvířat Peter Singer nevidí důvod, proč bychom nemohli mít „vzájemně uspokojující“ sexuální vztahy se zvířaty, pokud jim neubližujeme. Tým Peter Singer pravidelně vychvaluje infanticidu jako logický důsledek svého angažmá ve prospěch eutanazie. Pokud se boje za „důstojnou smrt“ týče, pak ten vedl Huga Tristrama Engelhardta, zakladatele bioetiky, k navrhování lékařských experimentů

na nemocných s poškozeným mozkiem místo na „ne-lidských živočiších“. A jejich žáci na starém kontinentě začínají kráčet v jejich šlépějích.

Možná bude někdo tvrdit, že přeháníme, že titi autoři to tak nemyslí, že je třeba rozlišovat. Dokonce bychom se rádi domnívali, že se jednoduše snaží provokovat nebo že žertují. To je však omyl. Všichni jsou navýsost seriózní – naprostý nedostatek smyslu pro humor dokonce představuje jednu z jejich hlavních charakteristik. Návrhy, které nám připadají jako šílené, rozvíjejí dlouze a podrobně autoři, jež vůbec nelze považovat za marginální: patří mezi nejznámější filozofy naší doby, zakladatele oněch tří nových, úspěšných oborů, jakými jsou „gender studies“, „animal studies“ nebo „bioetika“. Jsou nebo byli profesory nejprestižnějších amerických univerzit: Judith Butlerová v Berkeley, John Money na Johns Hopkins University, Peter Singer v Princetonu, Donna Harawayová na Kalifornské univerzitě v Santa Cruz, Hugo Tristram Engelhardt na Rice University v Houstonu...

„Myšlenkové experimenty“... a důsledky

Mohlo by se zdát, že to není nic závažného, že se jedná pouze o zvláštní a odvážné „myšlenkové experimenty“ bez následků. Ve skutečnosti však jde o „antropologickou revoluci“, jejíž důsledky začínají být pociťovány v reálném světě tím, že přispívají k proměně našich mentalit a našich životů. Pod zdáním moderních reforem a zdravého rozumu vidíme, že se jedná o změny velkého rozsahu, jež proměňují samotnou definici toho, co rozumíme pod pojmem lidství. Částečně jsme si toho všimli již v souvislosti s otázkou genderu, jež vzbuzuje největší odpor. Totéž však platí i v případě dvou dalších otázek, totiž etiky živočichů a eutanazie, kde očividně panuje větší konsenzus. I zde zjevně velkorysé projekty vedou k absurdním, či dokonce šokujícím důsledkům. Právě tento přechod od dobrých úmyslů ke zvrhlosti chceme popsat na

základě četby zakladatelů těchto politicky korektních oborů.

V důsledku těchto myšlenkových experimentů se svět začal měnit. Američtí pediatři už poukazují na ničivé důsledky „transgenderové“ módy u žáků středních škol a lyceí. „Animalisté“ útočí proti vědeckým laboratorním používajícím zvířata a navrhuji experimentovat spíše s nemocnými v kómatu. Co se týče důsledků obliby eutanazie a nových definicí smrti směřujících k jejímu „zprodukcení“, ty jsou už nyní zjevné – ať už jde o neustálé posouvání hodiny smrti dopředu nebo o pokusy o předkupní právo na mrtvolu ve prospěch lidí, jejichž život je „hoden toho, aby byl žit“.

Tyto otázky si tedy zaslouhují, abychom se u nich trochu zastavili. Tím více, že když detailně zkoumáme spory vyvolané genderovými, animalistickými nebo bioetickými teoriemi, uvědomíme si, že nejmenší nadšení vyvolávají mezi těmi, kteří věc znají nejlépe a jichž se důsledky těchto inovací nejvíce dotýkají. Psychiatři nebo psychoanalyticky zpravidla nejsou horlivými adepty teorie genderu, právníků příznivě nakloněných právu zvířat je nepatrná menšina, jen velmi málo lékařů bez rozdílu podporuje legalizaci eutanazie. Všichni již konstatují negativní důsledky radikální modifikace definice toho, co je člověk. Takové inovace, někdy směšné, často šokující, fakticky explicitně protirečí samotným principům takových osvědčených oborů, jakými jsou psychoanalýza a psychiatrie, právo nebo medicína.

Unavené lidstvo a „poslední člověk“

Ti, kdo zavčas nejlépe vycítili násilnost probíhajících antropologických změn, jsou častěji spisovatelé než filozofové, protože ti nejlepší z nich naslouchají světu, jež se snaží popsat. Abychom citovali jen francouzské autory, stačí uvést Philippa Muraye a Michela Houellebecqa. Muray již před několika lety dokázal dokonale popsat jedince, kterého

nazývá *homo festivus*. Tento *homo festivus* odmítá překonat sebe sama a postavit se smrti, vždy vybírá to, co je neurčité, přeje si skoncovat se sexualitou a aspiruje jen na jedno, totiž navrátit se do živočišného stavu. Muray vidí, jak vzchází „lidství, jež se opět stalo živočišným“:

Proč usilovat o anděla, když lze obnovit zvíře? [...] Lze velmi dobře hledět vstříc vynoření technicky reformovaného lidstva, znovu živočišného, odčlověčeného, pro něž bude touha jako u zvířete pouze periodickou a utilitární záležitostí a pro něž bude otázka prestiže vstupovat jen minimálně, pokud vůbec, do sexuálních zápasů – bude spojena s historickou dobou. Takto bude celá záležitost vyřešena. Konec sexuálního těla. Konec dějin. Konec protikladů. Konec konfliktů. Konec rozdílu mezi živočichem a člověkem. Návrat od kultury do kolébky přírody.⁴

Michel Houellebecq rovněž popisuje vyčerpané lidstvo, jež touží jen po svém vlastním konci. Lidstvo – bylo by určitě správnější říci západní lidstvo – nyní „mele z posledního“. Podle Houellebecqa cílem posthumanismu vůbec není stvořit nové lidství, nadčlověka, naopak chce učinit definitivní tečku za starým lidským dobrodružstvím. Člověk tak bude prvním známým živočišným vesmírným druhem, který si v dějinách světa dokázal představit možnost vlastního překonání.⁵ Epilog *Elementárních částic*, v rámci děje románu napsaný kolem roku 2080, hodnotí, že tento zánik lidstva se „odehrál dobře“, „v klidu“: jsme „dokonce překvapení, jak mírumilovně, odevzdaně a možná i s tajnou úlevou lidstvo souhlasilo s vlastním zánikem“.⁶ Avšak tato touha lidstva po vlastním konci je pozorovatelná již dnes. Postavu vědce Bruna v románu *Elementární částice* stále zaráží „udivující“ přesnost předpovědí obsažených v románu *Konec civilizace*, který Julian Huxley napsal v roce 1932. Tato budoucnost se právě

uskutečňuje a Bruno se z toho raduje: „*Brave new world* pro nás představuje ráj.“⁷ Huxleyho dystopie je skutečně naší současností, mezi umělým oplodněním, hygienickou sexualitou a eutanazií:

Stále přísnější kontrola plodnosti, která nakonec povede k úplnému oddělení od sexu a reprodukci lidského druhu v laboratořích za naprosto bezpečných a geneticky spolehlivých podmínek. V důsledku toho vymizení rodinných vztahů, pojmu otcovství a příbuzenství. [...] A když už není možné se stářím bojovat, zmizíte díky svobodně odsouhlasené eutanazii; diskrétně, rychle, bez povyku. [...] Sexuální svoboda je v ní naprostá, rozkvětu a rozkoši nestojí vůbec nic v cestě. Občas se objeví krátké chvílky deprese, smutku a pochybností; jsou však rychle potlačeny léky, chemie antidepressiv a anxiolytik prošla obrovským vývojem. „Malou krychličkou vyléčíš deset pocitů.“⁸

Stojí za zaznamenání, že právě v těchto termínech Nietzscheův Zarathustra popisoval „posledního člověka“, jehož příchod oznamoval. Posedlost zdravím, vyžadování eutanazie, riziko návratu k animalitě, odmítání jakéhokoliv přesahu sebe sama. Nietzscheův poslední člověk se chlubil vynálezem „blaha“, jež není fakticky ničím jiným než zdravím: „Maličkou rozkoš na den a maličkou rozkoš na noc: zdraví však chovají v úctě.“⁹ Nietzsche s předstihem velmi dobře shrnuje naše kombinování každodenních anxiolytik s konečným lytickým koktejlem k ukončení života bez drsnosti, jež se nestřetá s negativitou a s tragičnou smrtí: „Tu a tam trochu jedu: to dává příjemné sny. A mnoho jedu na konec, k příjemnému umírání.“¹⁰ Předvídá rovněž setření meze oddělující člověka od zvířete, neboť jestliže člověk nevynaloží úsilí pozvednout se k nadčlověku, vážně hrozí, že skončí pádem do propasti, mezi zvířata: „Člověk jest provaz natažený mezi zvířetem a nadčlověkem – provaz nad propastí.“¹¹ Nakonec

žádná vůle překonat se: „Běda! Přejde čas, kdy člověk již nebude vysílati šípu své touhy do dálky nad člověka, kdy tětíva jeho luku se odučí svištěti! [...] Běda! Přejde čas, kdy člověk již nebude roditi hvězd.“¹² Všechn ideál, vše, co umožňovalo člověku překonávat se, vše, co dodávalo smysl života jeho předchůdcům, je mu lhostejné.

Zarathustra se domníval, že tímto posledním člověkem popsal „to nejzavrženíhodnější“. Přesto byl velice překvapen reakcí davu, k němuž se obrací: „Dej nám toho posledního člověka, ó Zarathustro, ‘křičí, ‘učiň nás těmi posledními lidmi! A nadčlověka ti darujeme!’ A plesal všechn lid a mlaskal jazykem.“¹³ Eliminace sexuální difference, animalizace člověka, zmizení smrti, odmítání ideálu: to je přesně onen beztvářý svět bez mezí a bez hranic, který tak dobře popsali Nietzsche, Muray nebo Houellebecq, svět, ve kterém odmítáme žít.

Doslov k českému vydání knihy *Poblázněná filozofie*

Když před třemi lety vyšla ve Francii moje kniha *Poblázněná filozofie*, vyvolala hodně ohlasů tvrdících, že přeháním a že případy „šíleností“ kolem genderu, zvířat nebo eutanazie, na něž poukazují, jsou problémem Spojených států nebo anglosaského světa, ale nijak neohrožují země se starou univerzalistickou a racionální kulturou, jako je Francie. Mnozí si mysleli, že jde jen o extrémní projevy, které si nezasluhují takovou pozornost. Jenže další vývoj událostí jen potvrdil moje obavy. Teorie genderu ovládla francouzské univerzity a „fenomén transgender“ získal ve Francii stejnou pozornost, jaké se již dlouho těšil v anglicky mluvícím světě. Militantní reportáže propagující „transgenderové děti“ jsou každodenní záležitostí tisku a médií: mají za následek explozivní nárůst počtu konzultací dětí a adolescentů „trans“ v nemocnicích. Chtít používat

termíny „mužský“ a „ženský“ je považováno za diskriminaci. Myšlenka udělování práv zvířatům podle vzoru lidských práv se šíří dokonce i v prostředí právnických fakult, jež se zdály být vůči takovým politicky korektním doktrínám více odolné. Pokud jde o veganskou ideologii, ta se dnes ve školách vyučuje bez ohledu na zdraví dětí. Posílilo i „nadšení pro eutanazii“. Radikální poslanci francouzského parlamentu nepřestávají usilovat o její uzákonění pod záminkou nezůstávat pozadu za Belgií nebo Nizozemskem. Neustále se rozšiřuje okruh osob, o nichž se soudí, že „nejsou schopny důstojného života“. O mnohých tématech, které jsem popisoval ve své knize, se nyní debatuje i ve Francii. K tomu, abychom si dokázali představit, co nás čeká, stačilo číst si projevy nejznámějších představitelů anglosaských univerzit a sledovat jejich myšlenkový vývoj.

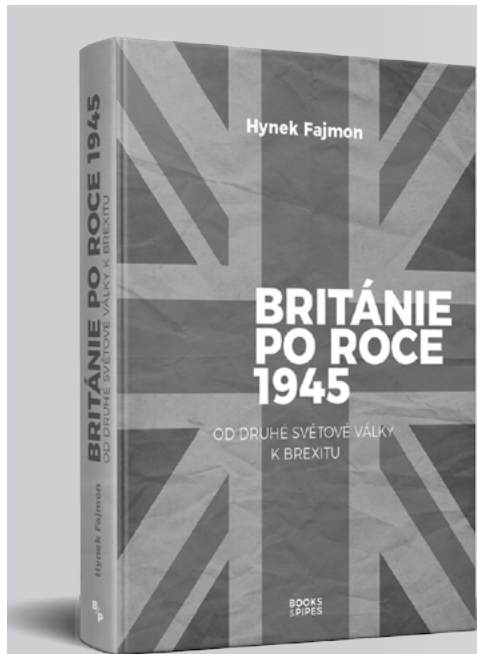
Vypuknutí pandemie koronaviru mohlo vzbudit naději, že vážná krize by nás mohla vrátit zpátky do reality. Stal se však pravý opak, probíhající změny krize jen urychlila. Byla velmi paradoxně interpretována jako potvrzení těchto absurdních ideologií. Teoretikové genderu prohlásili navzdory všem důkazům, že prvními oběťmi pandemie jsou ženy. Animalisté tvrdili, že stačí posílit naše vazby se zvířaty, ačkoli u kořenů dnešní pandemie stojí možná právě demografický tlak na některé druhy divokých zvířat. Stoupenci bioetiky a eutanazie se vášnivě zabývali otázkou, koho nechat zemřít, dojde-li k nedostatku lůžek s plicní ventilací, navzdory tomu, že lékaři velice dobře vědí, co mají v takovém případě dělat. K tomu je třeba dodat, že pandemii nadšeně přijali „kolapsologové“, kteří v ní spatřují jimi již dlouho ohlašovanou všeobecnou a konečnou krizi. Tyto teorie se v důsledku lockdownů bleskurychle šířily sociálními sítěmi. Lidé zbavení kontaktů s „reálným světem“ se stáhli do své komunity na síti. Militantní pohoršení, vyjadřované prostřednictvím *like* a *dislike*, emoce a útoky nahradily racionální a odargumentovanou výměnu názorů. S tím, jak zmizela reálná těla

a zůstala jen netělesnost identit na síti, došlo k o to snazšímu rozmnožení genderů. Zvířatům byla přidána práva, rovněž rostliny, vodní toky a všichni „ne-lidé“ jsou nyní právními subjekty. Tvrdý boj ve prospěch eutanazie neustal v zemích západní Evropy ani v době, kdy lékaři ze všech sil bojovali proti nemoci a smrti. Zdá se, že epidemie koronaviru, místo aby přivedla naši společnost k rozumu, ještě více vyostřila současná šílenství.

Kromě již zmíněných vstupují na scénu ideologie nových hnutí, která vznikla v rámci kultury *woke* (*probuzení*) přicházející ze Spojených států. Po smrti George Floyda a emocích, jež vyvolala na sociálních sítích, doznalo hnutí Black Lives Matter udivujícího úspěchu a rozšířilo se ve Francii i v Anglii, ačkoliv zde rasové otázky nezaujímají stejné místo jako ve Spojených státech. Stará rasová posedlost, jež byla z našich společností úspěšně vymýcena, v nich najednou zaujímá ústřední místo.

Podle „rasových“ aktivistů údajně existuje „systemický“ rasismus, tedy rasismus nezávislý na vůli aktérů a projevující se při setkání s „rasizovanými“, tedy s černochoy a s „domorodci“ pocházejícími z bývalých francouzských kolonií. Imigranti či jejich potomci jsou pak obětmi „koloniální“ politiky Francie, jež údajně nikdy neskončila: jsou diskriminováni od přirozenosti. Rasovost a otázka původu stojí i v základech silného islámského levicového proudu ve Francii. Islám je v něm představován jako náboženství utiskovaných, „zatracených země“, jejichž revoluční snahy by se měly povzbuzovat. Jen hrstka zaměstnanců univerzit a intelektuálů se odvažuje těmto tendencím oponovat a uznat vážnost situace – navzdory tomu, že jeden islamista stal hlavu středoškolskému profesorovi Samuelu Patymu jen proto, že ukazoval svým studentům v hodině věnované svobodě projevu karikatury z časopisu *Charlie Hebdo*.

INZERCE

BRITÁNIE PO ROCE 1945

Od konce druhé světové války k brexitu

Nová kniha **Hynka Fajmona** je určena všem, kdo se zajímají o moderní Británii či o ní potřebují získat přehledné a aktuální informace. Dobře poslouží především vysokoškolským studentům historie, politologie, mezinárodních vztahů, anglistiky a dalších společenských vědních oborů. Obsahuje přehledně zpracované kapitoly o britské politice, institucích, hospodářství, společnosti a kultuře.

pevná vazba | 496 stran | běžná cena: 499 Kč

Cena na www.bookspipes.cz: **374 Kč (sleva 25 %)**

**BOOKS
& PIPES**

Pomineme-li zvláštní situaci ve Francii, jež je kvůli islamistickému tlaku skutečně znepokojující, sama existence takových ideologií tolik nepřekvapuje: absurdní sociální a politické utopie se v lidských dějinách objevovaly vždycky. Nejvíce udivuje úspěch, jaké tyto ideologie mají zejména u studentů a univerzitních profesorů. Jak vysvětlit svůdnost takových nesmyslných idejí? A především jak jim vzdorovat? To jsou dvě těžké otázky, kterým se zde nemůžeme detailně věnovat. Jisté však je, že se nejedná o promyšlené teze, jimž by bylo možné čelit racionální argumentací. Když je možné tvrdit, že biologie je „mužská“ nebo matematika rasistická, nebo když zaznívají tak absurdní výroky, jako že „muži menstrují“ nebo že „ženy mají penis“, pak je jasné, že pro argumentaci zde není místo. Pro aktivisty *woke* realita neexistuje a „logika je rasistická“, jak sdělil jeden z nich profesorovi z Evergreen College ve Spojených státech, jenž se s těmito novými rudými gardami pokoušel debatovat. Je nemožné přesvědčit lidi, kteří odmítají sám pojem pravdy ve jménu ideje, že každá pravda je „podmíněná“, vázaná na nějaký politický kontext.

Je zřejmé, že toto hnutí se nenazývá *woke*, tzn. *probuzení* jen tak pro nic za nic. Vychází především z jisté náboženské, nebo spíše sektářské inspirace, která se váže na silnou tradici náboženských „probuzení“ provázejících dějiny Spojených států. V tomto novém náboženství, v němž „bílé privilegium“ nahrazuje dědičný hřích, představují díla Judith Butlerové, Donny Harawayové nebo Robin DiAngelové nové posvátné texty: ustanovují se nové rituály (pokleknutí, veřejné zpovědi, mytí nohou „rasizovaným“), stejně jako nový ezoterický jazyk (inkluzivní psaní, obskurní termíny: nebinární, *genderfluid*, rasizovaný atd.) a také opravdový ikonoklasmus (ničení soch, knih nebo rovnou celých disciplín, jako jsou klasická studia). Ti, kdo tomuto hnutí na univerzitách oponují, jsou *cancelled*, tzn. vynulováni jako v nejhorších diktaturách. Akademická svoboda je na mnoha západních univerzitách pouhou vzpomínkou.

Je to svým způsobem náboženství bez milosti, protože bílé privilegium představuje nevykoupiitelný hřích. Eschatologie sekty *woke* často nabývá podobu očekávané ekologické apokalypsy kombinované se směsí úzkostí a požadavků. Je třeba si uvědomit, že takové „náboženství“ navzdory své zdánlivě malé přitažlivosti odpovídá skutečné potřebě: nahrazuje nesmírné duchovní prázdno kdysi zbožných zemí, dnes však velmi široce odkřesťanštěných. Je to případ Spojených států, v nichž lze konstatovat zhroucení protestantismu (v roce 1965 se hlásilo 50 procent Američanů k některé z hlavních protestantských církví, v roce 2020 to byla pouze čtyři procenta), nebo Francie a katolicismu (v roce 2018 jen 32 procent katolíků oproti 70 procentům v roce 1981). Zdá se, že to potvrzuje názor, který kdysi vyslovil Auguste Comte a nyní Michel Houellebecq, že společnost bez náboženství není možná. Hlavním problémem je, že jediným skutečně dynamickým tradičním náboženstvím v západní Evropě je nedávno importované náboženství, tedy islám, přítomný často ve své nejarchaičtější a nepolitičtější verzi. Jak to předvíдалa nizozemsko-americká autorka somálského původu Ayaan Hirsi Aliová, Evropa by se musela „stát znovu křesťanskou“, aby odolala islamizaci. Ohledně možného znovupokřesťanštění Západu ovšem musíme být pesimističtí, jelikož ten se už dávno s veškerou transcendencí rozžehnal.

Protože nemá nic lepšího, podléhá současná evropská a anglosaská mládež svádění náboženství *woke*. Skutečnost, že se toto náboženství, pokud vím, jako jediné zrodilo na univerzitách, prospívá jeho šíření mezi elitami, které těmito univerzitami prošly a které zaplňují mediální systém a GAFA (Google, Apple, Facebook, Amazon). Velké podniky jsou dnes rovněž zasaženy tímto šílenstvím korektního myšlení: stáží pro „formování diversity“ se staly něčím běžným a napříště není možné vyjadřovat se rozdílně k otázkám genderu nebo zdánlivého „systemického rasismu“. Jak poznamenává americký novinář Andrew Sullivan, „všichni dnes žijeme

v kampusu“. Všechny tyto univerzitní úchytky pronikají velmi rychle do společnosti. Ve své knize jsem odsuzoval surrealistické akademické debaty o legitimitě infanticidy: právě v tomto okamžiku debatuje francouzský parlament o návrhu zákona, jenž by umožnil posunout možnost přerušení těhotenství až do devátého měsíce z vágního důvodu „psychosociální úzkosti“. Návrh bude nepochybně přijat.

Na fakultách humanitních a sociálních věd v zemích západní Evropy, kde se obhájci akademických svobod nyní nacházejí ve výrazné menšině, se proti těmto ideologiím bojuje jen těžko. K umlčení disidentů přispívá hrozba ztráty zaměstnání a skutečné sociální smrti. Ještě povážlivější je, že se vlna *woke* přelévá také do studií práv, přírodních věd nebo medicíny, kde páchá ještě vážnější škody. Významný americký matematik rumunského původu Sergiu Klainerman poznamenává, že ideologie *woke* „škodí ještě více než starý komunismus“, protože útočí dokonce proti matematice, kterou považuje za „rasistickou“, čehož se komunistická diktatura nikdy neodvážila. Na francouzských univerzitách již opravdu není možné debatovat, protože naši protivníci odmítají samu ideu racionální diskuse. Takovým projevům, jež jsou popřením principu univerzity včetně svobody myšlení a úsilí o pravdu, je třeba důsledně odporovat. A především je potřeba varovat veřejnost a politické autority před tím, co se děje na univerzitách, které financují: bylo by třeba omezit enormní granty, jež státy a různé evropské nebo soukromé instituce přidělují na rozvoj těchto pomýlených ideologií. Právě o to jsem se pokusil knihou *Poblázněná filozofie* a zaplatil jsem za to otevřeným nepřátelstvím ze strany mnoha mých kolegů-filozofů. Jiní mou knihu ocenili, ale ze strachu o svou kariéru mi to řekli jen v soukromí.

Chci věřit, že země střední Evropy, jako je Česká republika, dokážou lépe vzdorovat této vlně iracionalismu a fanatismu, jež se žene západní Evropou. Obrana svobodného myšlení se zdá být samozřejmější v zemích, jež po desetiletích vzdoru vůči komunistické diktatuře dobře znají jeho cenu. A rovněž jejich pouta s náboženskými, humanistickými a vědeckými kořeny Evropy je snad uchránit před nihilistickou vůlí „dekonstruovat“ vše z nyní demonizované minulosti. ■

- 1 Výzkum uskutečněný pro Fondation 30 Millions d'Amis: *Francouzi a právo zvířete*, 5. listopadu 2013.
- 2 Výzkum Ifop pro ADMD: *Jak Francouzi pohlížejí na konec života v době blížících se prezidentských voleb*, 21. března 2017.
- 3 Výzkum BVA – iTélé: *Francouzi a ABCD rovnosti*, 1. února 2014.
- 4 P. Muray: *Exorcismes spirituels*, sv. III., Paris, Les Belles Lettres, 2002, s. 174.
- 5 M. Houellebecq: *Elementární částice*, Praha, Garamond, 2007, s. 293.
- 6 Ibid.
- 7 Ibid., s. 148.
- 8 Ibid., s. 147.
- 9 F. Nietzsche: *Tak pravil Zarathustra*. Olomouc, Votobia, edice Šlépěj v okně, 1992, s. 14.
- 10 Ibid., s. 13.
- 11 Ibid., s. 11.
- 12 Ibid., s. 13.
- 13 Ibid., s. 14.

La Philosophie devenue folle, Paris: Grasset 2018.

/ Z francouzštiny přeložil Petr Horák. /

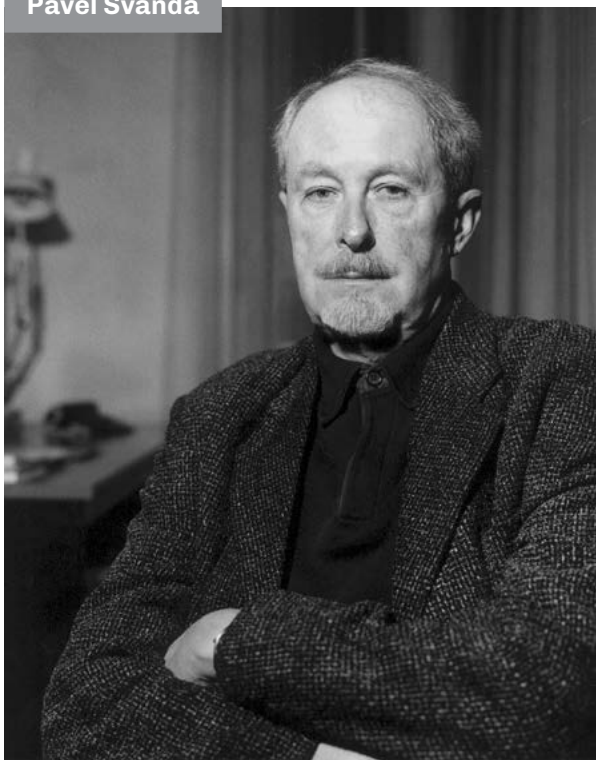
Jean-François Braunstein

(1953), francouzský filozof, zaměřuje se především na historii a filozofii vědy.

Dopadne to jako vždycky

Pavel Švanda

„Dnes na tom nejsme zdaleka tak špatně jako za ‚černé smrti‘, která kdysi připravila Evropu o třetinu obyvatel. Náš stát se nezhroutil, rozhodně funguje. Někomu se dokonce zdá, že občas funguje až moc. [...] Ale zjišťujeme, že po mnoha letech prožíváme situaci, v níž se jako nejdůležitější lidská vlastnost jeví trpělivost, asi tak jako za vleklé války. Na trpělivost jsme v civilizaci spěchu jaksi zapomněli.“

Výše uvedeným jsem zakončil v listopadu minulého roku úvahu nazvanou „Plné zuby“. Jako že už toho všeho, pokud jde o covid-19, bylo až dost. Ale co všechno na nás teprve čekalo! Od ledna 2021

jsme vlastně byli teprve pořádně obtíženi. Prožili jsme drama až tragédii, srovnatelnou s velkými konflikty minulosti.

S válečnou paralelou v případě covidu se občas polemizuje jako s upřílišněnou. Je pravda, že jsme nepostrádali potraviny, elektřinu, pohonné hmoty, střechu nad hlavou. Mohli jsme si koupit i pomeranče a banány. Válečná chudoba s frontami na všechno nás nepostihla. Problém je možná také v tom, že my Češi jsme zvyklí uvažovat o válce jen z perspektivy obětí. Ptáme se hlavně na to, kdy se více trpělo a kdo zakusil největší ztráty. Avšak existuje i hledisko těch, kdo boj aktivně vedli a vedou. Z jejich perspektivy to, co jsme prožili, skutečně v leččems připomíná válečné příběhy, jak je známe z minulého století.

Před našima očima se rozvíjely rozsáhlé logistické operace na obranu životů a pro budoucí vítězství. Mezi ně patřila všelijaká omezení a taky naléhavá výroba a distribuce vakcín. Početné lazarety ošetřovaly početné oběti. Nezanedbatelné ztráty na životech průběžně rostly. Zálohy se zdály být vyčerpány. Docházelo tedy na nasazení nejmladších odvodních ročníků. Diskutovalo se o „válečné“ maturitě.

Ekonomická omezení zničila nejednu pilnou existenci. Sahali jsme si na hmotné i psychické rezervy, a tím jsme si zatěžovali budoucnost. Plánování a akce, při nichž se muselo počítat s miliony, se odehrávaly pod časovým tlakem. Naši obranu brzdil nedostatek hmotných prostředků, hlavně lůžek, zdravotníků, očkovacích látek. Okamžité krize hrozily porážkou, například když jsme neuměli zabránit hromadným nákazám v sociálních zařízeních.

Co chcete víc? Platí-li ovšem srovnání s válkou, můžeme si vzpomenout i na některá poučení z bojů minulosti. Například na to, že skoro žádný velitelský záměr se nikdy nepodařilo realizovat v původní podobě. Že za války je třeba se neustále přizpůsobovat měnící se situaci, protože protivník – tedy v našem případě covid-19 – se chová po svém, migruje a mutuje a neposlouchá naše prognózy. Běda tomu,

kdo neumí pružně reagovat na změny. Proto nemá smysl vyčítat generálovi nebo ministrovi X., že v pátek nařizoval něco jiného než v pondělí. Chaos bohužel patří k věci.

Časem roste duševní zátěž. K zásadním zážitkům patří i zkušenost, jak velkou roli hraje ve vypjatých situacích náhoda. Proč ta puma padla na tento dům a ne na sousední? Proč tu kulku schytl Pavel? Proč ne Karel, co stál hned vedle? Proč jsem se nakazil zrovna já, když jsem všude chodil v roušce a tak pečlivě jsem si myl ruce?

Ve vypjatých situacích se učíme, že světem přes všechny úspěchy vědy nevládneme. Jde-li do tuhého, ožívají dávná náladová božstva. Pokud si vzpomínám, staří Řekové ani Římané neznali bohyni Náhody. Kdyby však Vrtošivost uctívali, jak by si ji asi malovali a tesali? Možná by to byla paní středních let a tvářila by se chytrácky.

Pořádek ve válečném zmatku udělají až dodatečně historici. Pro psychicky i fyzicky přetížené účastníky bývá racionální odstup téměř nedosažitelný. Platí, že jsme v tom a ještě nějakou dobu budeme. Nakonec zvítězí větší materiální prostředky, psychická výdrž a organizační um. Mezitím ale přibývá obětí a ze dne na den se hroutí slibné kariéry.

Rozčilovat se nemá moc smysl, vzkazují nám staří veteráni. Z hlediska jednotlivce vše záleží na štěstí, ale někdy taky na čilosti ducha i pohotovosti těla. Na osudu a na solidaritě se zraněnými. S trochou smůly někdo dostane přímý zásah, jiný s trochou štěstí i metál na hrud! Je to všechno zas jen o nás, o lidech a hlavně o našich myslích. O mě i o tvé duši, která to všechno musí vydržet. Ale ještě také o něčem mnohem větším a důslednějším a přísnějším, co na nás vidí a co se o nás nepřetržitě zajímá. Na co jsme zapomněli, protože se to nevešlo do naší uchvátané všednosti.

A pak jsem se konečně dočkal jasného slova! Nečekaně mě postihlo obsáhlé vysvětlení všeho, co se s námi v epidemii dělo. Ten morový covid byl vypěstován v amerických vojenských laboratořích. Zároveň tam bylo zakázáno vyvinout protilek.

Pracovala tam taky jedna česká doktorka, se kterou se vypravěčka osobně setkala v samošce. A bude ještě hůř. Očkování nám změní DNA a udělá z nás poslušné otroky. Pramenem těch informací, jež mě dost hlučně zavalily, byla známá agentura JPP, jak se kdysi říkalo „Jedna paní povídala“. Výklad byl přednesen hladce a přesvědčivě, zřejmě ne poprvé. Politické prameny a inspirace mně připadaly zřejmé.

Jak jsem zareagoval? V podstatě úlisně. Pravil jsem uznale „To je hotový román, to by se mělo napsat. Anebo ještě lépe, z toho by měl vzniknout film. Ten by mohl i nadělat peníze, protože lidi mají rádi katastrofy, příběhy o zemětřeseních, požárech, epidemiích, o zlých Marťanech a jedovatých pavoucích. Zkuste to dát dohromady!“ Nebyla to špatná rada. Agentura „Jedna paní“ na chvilku zmlkla a pak převedla řeč jinam. Při loučení jsem byl nedůvěřivě dotázán: „Vy jste optimista, co?“ Jako kdybych byl podezřelý z nějaké exotické diagnózy.

Nejzajímavější na té vskutku dobře zpracované i zahrané scénce mně připadlo zdůvodnění, proč se to všechno děje. Protože američtí boháčci prý pochopili, že potraviny a suroviny už brzy nebudou stačit pro všechny. Aby si zachovali zdroje pro sebe, plánovitě snižují populaci. Hubí hlavně obyčejné lidi, pokud nás nebudou potřebovat jako otroky. A proto nastanou ještě mnohem horší morové rány. Už se na nich ve Spojených státech pracuje! Jak prosté, jak snadné!

Ta Amerika mě zaujala! Už zas! Neboť víme od dějepisců, že velmi podobně reagovali naši předkové v 18. století. Tenkrát evropské státy vši silou učily a nutily Evropany pěstovat a vařit brambory. Aby se už nevracely periodické hladomory po neúrodách obilí. Ano, i tehdy se vykládalo od úst k ústům, že ty erteple dovezli páni z Ameriky, aby vyhubili obecný lid, který se moc rozmnožil.

Zjevně jde o ústně předávaný mýtus, který má v dějinách i v nás hluboké kořeny. Antika myslím tento druh paniky nezaznamenala. Ale kdyby ano, jak by vypadal takový řecký nebo římský bůžek,

který by opakovaně prikazoval hubit hodné prosté lidičky? Nevrlý strejda se zahalenou tváří a oštěpem v dlani. Pro nás by mohl vypadat jako ustaraný plánovač na ministerstvu financí.

A ještě jedno poučení jsem si z toho cholerickeho ataku propagandy vzal. Když se naši předci utkávali s morovými, cholerovými a jinými ranami, vesměs hledali objasnění svého soužení v náboženství. Ptali se, proč na ně Bůh to postižení seslal. Kdo jsou hříšní viníci, za něž se musí platit neštěstím a smrtí? Smilníci a opilci, Židé, zatvrzelí heretici? Nehodní kněží a rozmařilí preláti? Nebo čarodějnice spaktované s ďasem? Ti všichni patří na hranici dříví, do sudu se smolou! A podpálit!

Takhle kdysi mysleli a jednali i naši statní předkové s generálem Žižkou v čele! Později, za pohrom, zejména za těch válečných, kdy vztah k Bohu přestal být v Evropě jaksi zajímavý, byli povoláni básníci a novináři. Ti se měli snažit, aby nabídli obraz romantického člověka, který ví o státním smyslu utrpení a obětí. Vše pro národ a pro světlou budoucnost! Naši padlí zemřeli, abychom my žili!

I dnešek si hledá vysvětlení bez Boha, bez hříšníků, beze všech posvátných hodnot. Ta báje, co jsem vyslechl, byla zřetelně politicky infikovaná. Ale zajímavější se mně zdá, že tu bylo využíváno konvencí sci-fi literatury. To je ten druh vyprávění, v němž se vyskytují zlí vědci a proklaté laboratoře. Takže sci-fi je tedy aktuálně nejživější epická forma? Za Josefa II. čeští a němečtí sedláci vědecko-fantastické nápady ještě neznali. A přece si vykládali podobné smyšlenky jako my. Tak se mne těmi pomluvami vlastně dotkly živé dějiny evropské duše. My se ovšem domníváme, že myslíme jen vědecky, a k tomu se ještě vášnivě zlobíme na své zvolené politiky, že nám tu válku s covidem nevyhráli. Přece slibovali, že všechno zařídí! A dopadlo to jako vždycky!

Ať už to, co jsme prožili, připomínalo dávné boje nebo ne, uvidíme, jak si ty smutné události rozebereme. Zda s rozmanitou analýzou a pro širší poučení, anebo z toho všeho nezbude nic víc než

hromada vzájemného osočování a udání na policii. Jestli opravdu dosáhneme na nějaké vysvětlení toho, co nás postihlo, myslím, že bude zahrnovat i jednu starší novinku: vědomí lidské křehkosti, na něž jsme pozapomněli. Umírání a smrt nejsou jen anonymní součásti evoluce, na něž lépe nemyslet. Smrt je podstatný rys lidského údělu, ať už máme lepší nebo horší vládu.

My si se smrtí moc nevíme rady. Kultura minulosti umírajícímu sdělovala: teď vstoupíš do věčnosti a potkáš svého soudce. Buď ti bude milostivý, nebo tě odkáže do mučivé prázdnoty. Naše představy nám dnes tváří v tvář smrti říkají: posloužil jsi a nyní, pokud náhodou na chvilku nevstoupíš do paměti historiků, zmizíš. Neboť prach jsi byl a v popel se obrátíš. Spravedlivého soudce si většinou už neumíme představit, leda jako karikaturu. V tom směru naše kultura ochabla někde na okraji lidství. I na odchod blízkých chceme spíš rychle zapomenout. Proto ty čím dál častější pohřby bez rituálního rozloučení.

Ale pořád je tu velké buď–anebo. A platí, i když jde do tuhého. Buď žijeme od narození do smrti ve znamení trpělivého souhlasu, anebo odmítáme všechno, co bylo i co bude, protože takhle nám to nevyhovuje. Je život účelné zadání, nebo absurdní nesmysl? Zůstáváme v duši navždy spolu, anebo padáme do nicoty? Na té vskutku lidské výzvě ani války, ani pandemie nikdy nic nezměnily. A nemohli by nic ani páni s otrávenými bramborami, ani miliardáři s vakcínami, co prý mění DNA.

Dějiny velkých válečných konfliktů minulosti obsahují ještě jednu aktuální zprávu. I když byla Evropa pokryta oběťmi, hospodářsky zničena a zbavena sebedůvěry, život se vždy pozvedl. Evropané šli dál svou podivuhodnou cestou.

Netřeba se obávat. Dopadne to jako vždycky. ■

Pavel Švanda (1936), spisovatel, emeritní profesor Divadelní fakulty JAMU v Brně.

Obdařený lehkostí, noblesou a obrovským smyslem pro humor...

Rozhovor s Martinem Flašarem
o hudebním skladateli Janu Novákovi

Martin Flašar. Foto MUNI TV.

O Janu Novákovi (1921–1984), klavíristovi a hudebním skladateli, jehož významné výročí narození si letos připomínáme, se dá říci, že představuje prozatím spíše skrytý poklad české kultury. Patří přitom k univerzálním tvůrcům i interpretům a v jeho autorském curriculum jsou skladby pro komorní i symfonický orchestr, sborová hudba, skladby pro divadlo i film. O rozhovor o této pozoruhodné postavě jsme požádali Martina Flašara, docenta muzikologie na Masarykově univerzitě, který se ve volném čase věnuje hře na moderní i barokní housle a příležitostně se zabývá hudební kompozicí. Předmětem jeho odborného i popularizačního zájmu je hudba 20. a 21. století s přesahy do estetiky a filozofie médií.

Začněme možná jménem. Nomen omen, abychom začali v Novákově duchu. Je to na první pohled všední, typické české jméno. Příjmení nás ale vede směrem k novému, neznámému, ne-domácímu. Označil byste Jana Nováka za novátora v hudbě? Jaký je vztah jeho tradicionalismu, návazání na minulé, a novátorství?

Máte pravdu – jméno Jana Nováka máme předvyplněno snad ve všech vzorech písemných formulářů státní správy. Dobývat svět hudby s tímto jménem

a příjmením tedy není nic snadného. Navíc v české hudbě 20. století máme minimálně tři Nováky: Vítězslava, Jana a Pavla Zemka. Možná právě proto se Jan snažil odlišit, a to svou vášní pro latinu a antickou kulturu. Také své jméno překládal do tohoto jazyka: jednou jako Neander, jindy třeba jako Novacula. Shodou okolností pocházel z Nové Říše a zemřel v Novém Ulmu. Na novátorství si ovšem moc nepotrpěl. Jak sám uvedl: „Pořád píšu takovou tu staromódní moravskou muziku, jaksi kašlu na pokrok, to víš: staroba se hlásí, čímž už trpím

od narození...“ K většině novinek přicházejících zvenčí se stavěl se značnou skepsí: ať už to byla aplikace tezí socialistického realismu, postwebernismu nebo třeba používání mikrotenových sáčků. Skutečnou inovací ovšem bylo použití latinské časoměrné poezie jako organizačního principu hudby 20. století.

Když už jsme začali tou vášní pro latinu... zmiňujete Novou Říši, to jsou premonstráti, pak Velehrad. To jsou kořeny tohoto vztahu, tedy církevní prostředí, nebo je to až pozdější záležitost, která se nevztahuje ke křesťanství, ale k antické kultuře jako takové? Dochovala se nějaká Novákova vyjádření či texty, kde se o důvodech této vášně explicitě mluví?

Na tuto klíčovou otázku překvapivě neznáme přesnou odpověď, jen několik odlišných historek. Je pravděpodobné, že latina byla pro Jana Nováka relativně běžnou součástí jeho života, ať už v kontaktu s premonstrátským klášterem nebo později ve Velehradu. Žádný zvláštní vztah k ní ale v té době neměl, dokonce z ní měl v tercií na vysvědčení trojku. U vůbec prvního latinského cyklu *Carmina Sulamitis* z roku 1947, který zhudebňuje *Píseň písni*, bych si dovolil odhadnout, že mladého skladatele zaujala spíše milostná poezie skrytá za latinský text. Možná tu pro sebe poprvé odhalil kryptickou funkci latiny jako refugia, kam lze z různých důvodů utíkat. Soustavně se latinou začíná zabývat až koncem padesátých let po smrti svého učitele Bohuslava Martinů, s nímž do té doby často spojoval vlastní tvorbu a o jehož propagaci se v padesátých letech s manželkou Eliškou výrazně zasloužili. V šedesátých letech už za latinu skrývá i politicky kritické texty, například básnickou sbírku *Incursus barbarorum* reagující na rok 1968. Obecně můžeme říci, že od roku 1960 až do konce života komponuje výhradně na latinu a používá ji i v názvech a struktuře instrumentálních skladeb.

Jan Novák v Brně, asi 1966.

Latina jako krycí jazyk, to je pěkná představa... Zmínil jste Bohuslava Martinů, čímž jste mi otevřel prostor pro otázku zásadních vlivů, životních i hudebních ovlivnění. Mě to zajímá i jako historika: Novák se setkává s B. Martinů v USA, v „předvečer“ komunistického převratu v Československu. Rozhodující doba, rozhodující setkání?

Myslím, že to vlastně nemohlo dopadnout jinak... Jan Novák dlouho hledal skladatelský vzor, kterého by si mohl vážit. Vilém Petrželka to nebyl, Pavla Bořkovce uznával a vážil si ho, ale Bohuslav Martinů jej zasáhl nejsilněji. Zejména tvrdou kritikou jeho kompozičních schopností, které Novák považoval za dostatečně rozvinuté. Martinů byl vlastně první, kdo mu ukázal, co všechno ještě neumí. Navíc pocházel také z Moravy a Novákovi byla jeho hudba blízká. Srážka těchto dvou individualit vypadala po několik podzimních týdnů roku 1947 nerozhodně, ale Novák musel brzy uznat, že má Martinů pravdu, a přijal ho jako svůj vzor. Do Československa se Novák zcela náhodou vracel ve dnech únorového puče s tím, že u Martinů bude pokračovat ve studiu na AMU v Praze. Ani jeden z nich ale nemohl tušit, že

už se nikdy nepotkají a budou spolu konzultovat jen korespondenčně. Celou situaci asi nejlépe dokumentuje první dopis Martinů Novákovi z března 1948, ve kterém mu dává rady do života, jako by to byl zároveň dopis poslední. Celá následující korespondence je pozoruhodná, a proto jsme se rozhodli vydat ji letos knižně.

Zaujala mne vaše věta: „Martinů byl první, kdo mu ukázal, co všechno ještě neumí.“ Rád bych nahlédl do hudební kuchyně. Co se Novák vlastně konkrétně od Bohuslava Martinů naučil?

Jak Novák napsal, Martinů dokázal bezpečně rozlišit mezi formátem partitury a formátem skladatele. Později k tomu dodal, že se mu zavděčí jen málokterý skladatel. Ačkoliv byl Martinů houslista a sám sebe označoval za „poor pianist“, Nováka – coby koncertního klavíristu – ohromil schopností rozvíjet u klavíru dané téma. Zároveň mu vysvětlil, že se při hledání ideální podoby tématu nemá bát vyhazovat i větší části hudebního materiálu. Zkrátka mu ukázal, jak komponuje on sám. K tomu mu ještě přidal partitury svých oblíbenců z oblasti starší hudby, od kterých se učil on sám, pokud nepočítáme Josefa Suka. A kromě toho Nováka vysílal do newyorských hudebních klubů, aby nasál vlivy jazzu. Myslím, že pro Jana Nováka to musela být doslova exploze dojmů a inspirací.

Z toho vyplývá obecnější otázka o vztahu klasické hudby a jazzu: dá se nějak celkově vyjádřit tento vliv na válečnou a poválečnou generaci skladatelů? A co se týče Novákovy tvorby: v jakých skladbách je vliv jazzu nejmarkantnější? Ví se, jakého jazzového mistra či interpreta měl Novák nejraději?

Vliv jazzu byl nejpatrnější asi u meziválečných skladatelů Hudební skupiny Mánesa, především u Jaroslava Ježka. Do tzv. vážné (správně artificiální) hudby prosakoval zejména v podobě inovací

rytmické a harmonické složky. Po válce se mu věnovala také celá řada skladatelů – v Praze vydal Jan Rychlík už v roce 1959 knihu *Problémy a pověry jazzu*, v Brně zase od čtyřicátých let existoval proslulý Big Band Gustava Broma, pro který komponovala řada skladatelů. Mezi nimi i letos zesnulý Pavel Blatný, představitel syntézy vážné hudby a jazzu (tzv. třetího proudu). Také Jan Novák spolupracoval s Orchestrem Gustava Broma – velký ohlas získala jeho hudba k divadelnímu dramatu Ludvíka Kundery *Totální kuropění*, která se v šedesátých letech dočkala i televizního záznamu. V Novákově tvorbě obecně se jazz projevuje v podobě taneční rytmiky, což je pochopitelné, protože měl sám k tanci velmi blízko a ve čtyřicátých letech doprovázel studentky taneční konzervatoře (ovšemže na klavír...).

Než se dostaneme k Novákovi-skladateli, rád bych se zastavil u Nováka-klavíristy. Ono je to vlastně propojené, protože z podstaty věci vyplývá, že skladatel potřebuje umět hrát na klavír. Nebo ne? Ale moje otázka spíše směřuje na Novákovo klavírní umění, na jeho vystupování na koncertech, eventuálně na jeho manželství, protože si vzal klavíristku...

To je velmi důležitá otázka. Myslím, že skladatel nemusí být dobrý klavírista, stejně tak jako nemusí být dobrým hráčem na všechny nástroje, pro které píše. Měl by ale rozumět jejich logice, interpretacím, artikulačním a zvukovým možnostem. U Jana Nováka to bylo trochu jinak: repertoár si často komponoval pro sebe a svou manželku. Už v průběhu studia u Bohuslava Martinů v New Yorku totiž uvažoval o založení klavírního dua, což v té době nebyl úplně běžný soubor. Asi největší nevýhodou je nutnost dvou koncertních křidel na jednom místě. Novák už tehdy přesvědčoval Martinů, aby pro ně složil skladbu, a později to několikrát udělal sám. Vrcholem jsou dva koncerty: rachmaninovovský *Koncert pro dva klavíry a orchestr*, který Novákovi provedli s čerstvě založenou Státní filharmonií

Brno na Varšavském podzimu v roce 1956, a úžasný čtyřruční koncert *Concentus biiugis* zkomponovaný až v sedmdesátých letech v emigraci. Problém komponujícího koncertního klavíristy spočívá v tom, že musí dělit svůj čas mezi skládání a cvičení. Z tohoto pohledu byl Jan Novák spíše koncertující skladatel, na rozdíl od své manželky, která se soustředila výhradně na koncertní a nahrávací činnost. V emigraci se pak žádný z nich nevyhnul výuce klavírní hry.

Otázka amatéra: Je obtížné nastudovat Novákovy skladby? Nemyslím to jen technicky, i když i to je asi důležité. Myslím tím pochopení, nastudování, prožitek... Co jako hudebník hrajete z Nováka nejraději – a je to shodné s tím, co z jeho tvorby nejvíce oceňujete?

To asi záleží, o jakou skladbu se jedná. Obecně můžeme Nováka považovat za neoklasika s kratší epizodou Nové hudby. Speciální techniky hry, aleatorika nebo témbrová hudba se v jeho tvorbě objevují výjimečně a spíše ironicky. Nároky na interpretu jsou tedy jiného rázu – týkají se virtuozity. Zejména sólové skladby pro klavír, housle, ale i další nástroje vyžadují vysokou technickou úroveň provedení. To, proč si hudbu Jana Nováka oblíbí všichni od sólistů

a komorních hráčů přes sboristy až po orchestrální hráče, je skutečnost, že vychází z přirozené hudebnosti. Je z ní cítit, že Novák sám byl praktický hudebník s kořeny v moravské lidové a duchovní kultuře, navíc obdařený lehkostí, noblesou a obrovským smyslem pro humor. V exilu komponoval i pro děti a amatéry. Nikdy se v hudbě nepouštěl do nepřirozených racionálních konstrukcí, hudbou se bavil. Jako houslista jsem měl možnost nastudovat dva z jeho smyčcových kvartetů. Oba jsou fascinující tím, jak hudebně fungují po všech stránkách: od melodické přes harmonickou až po rytmickou. Novák vždy usiloval o jednoduchost, která je zároveň střídmi krásná a působivá.

Někde jsem četl o aplikaci tzv. Paretova principu (80/20) i na hudební tvorbu. Platí to i pro Nováka? Hraje se maximálně dvacet procent díla stále dokola, osmdesát zůstává ve skrytu, ačkoli to mohou být poklady?

Řekl bych, že na dílo Jana Nováka se tento princip zatím nevztahuje, protože doposud neexistuje něco jako kánon běžně hraných Novákových skladeb. Poměrně dobře se šíří jeho sborové dílo, skladby pro flétnu, případně pro kytaru. Naopak ty největší a nejzjevnější práce příliš známé nejsou: to platí pro symfonie, kantáty, balety nebo překvapivě i pro filmovou hudbu. Přitom tam bychom měli vzhledem k Novákovu vytříbenému smyslu pro drama možná začít. Takže až zahrajeme celého Nováka, můžeme si z něj začít vybírat. K tomu je ale zatím daleko...

Chtěl bych znát váš názor na jeho tvorbu k filmům, v šedesátých letech jsou to někdy opravdu významné snímky... Zlatá šedesátá i pro Nováka?

Jednoznačně. Zlatá také v tom smyslu, že mu po vyloučení z brněnské pobočky Svazu československých skladatelů v roce 1962 film zachránil existenci a paradoxně mu dokonce pomohl k většímu zviditelnění. Dostal se k úžasné tvůrčí práci

Jan Novák v exilu.

s režiséry, jako byli Jiří Trnka, Karel Zeman, Karel Kachyňa, Jiří Brdečka a později i Vojtěch Jasný. Filmy šedesátých let ukazují Nováka jako univerzálního skladatele, který dokáže brilantně střídat žánry podle potřeby. Jednou nakomponuje italský barokní koncert pro varhany a orchestr, jindy benátskou odrhovačku, příště si vystačí s variacemi na téma *Pro Elišku* nebo zparoduje postwebernistický serialismus. Ačkoliv o jeho práci pro film víme zatím málo, nepochybuji o tom, že se při ní královsky bavil. Na druhou stranu musel být vždy připraven vyrazit z Brna na Barrandov. S krátkým filmem začal už počátkem padesátých let, takže na spolupráci s velkými režiséry na celovečerních filmech byl dobře připraven.

Když už jste zmínil Brno, kde Novák žil – co vše v tomto městě na Nováka upomíná?

Upřímně řečeno, moc toho není. Snažím se tu a tam přesvědčovat různé instituce, aby se Janem Novákem více pochlubily. Momentálně ho připomíná především jeho hrob v čestném kruhu brněnského Ústředního hřbitova, jehož deska může symbolizovat jak klávesy klavíru, tak překážky, které v životě musel překonávat. Dále pak chata z padesátých let na břehu brněnské přehrady, v níž komponoval. Vila na Hrázní ulici č. 4, kde žil s rodinou v šedesátých letech, byla bohužel nedávno přestavěna. Jsem stále přesvědčen, že by si Jan Novák nějakou oficiální připomínku zasloužil...

Život v Brně je jedna věc, ale potom je tu také život v exilu. Je to velké téma, české exulantství, zvláště ve 20. století. Víme něco o tom, jak Novák exil snášel a jak ho třeba pobyt v zahraničí změnil?

Jana Nováka zocelilo totální nasazení v německé říši během druhé světové války, takže exil po roce

1968 pro něj nebyl premiérou. Rozdíl spočíval v tom, že musel v zahraničí spolu s manželkou zaopatřovat svou rodinu a při tom se snažil stále maximálně věnovat kompozici a hudbě. S emigrací přišel o pozici etablovaného skladatele a také o domov. Pobyt v exilu přinesl svá pro i proti. Jan Novák získal svobodu, pobyt na nádherném místě Itálie, kde se prakticky hovořilo zlidovělou latinou, a také pomoc starých či nově získaných přátel. Proti hovoří jistý propad životní úrovně, anonymita v novém prostředí a jisté ústupky svému povolání v podobě výuky klavíru. V každém případě odchod do zahraničí dobře zvážil, vždyť už mu bylo skoro padesát...

Zakončil bych možná Novákovým skladatelským podílem na hře *Komedie o umučení a slavném vzkříšení Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista*. Je možné charakterizovat Novákův vztah ke křesťanství jako takovému, nikoli pouze ke křesťanské kultuře?

V dopisech přátelům Novákova víra navenek nijak nefiguruje, přesto má celou řadu duchovních skladeb v křesťanském smyslu a varhany jsou jedním z jeho nejoblíbenějších nástrojů. Už jako chlapec má fotografii, na které sedí u manuálu varhan v novoříšském chrámu. Víra je téma, které se nenápadně prolíná jeho tvorbou. Ačkoliv byl navenek člověk velmi otevřený, zábavný a společenský, myslím, že víra tvořila v jeho nitru jakési přirozené centrum securitatis. Projevuje se v jeho sebejistotě, rovnováze, vědomí svého povolání (ve smyslu poslání). Je to také příslušnost k rodině, místu a kořenům, které nikdy nezradil. ■

/ Rozhovor připravil Jiří Hanuš. /

Jiří Červenka na hradě Pecka.
Foto Bohdan Holomíček.

Za Jiřím Červenkou

(5. března 1943 – 30. května 2021)

Josef Mlejnek

Mám pro *Kontexty* napsat vzpomínku na básníka Jiřího Červenku, který nás nenadále opustil dne 30. května 2021 ve věku sedmdesáti osmi let. Nechci sepsat nekrolog, jaký prý mají předem připravený v redakcích seriózních periodik pro případ odchodu významných osobností. Při vší zarmoucenosti a tísní si uvědomuji, že mám neustále nutkání sahat po mobilu a ptát se ho, kdy přesně to či ono prohlásil či učinil a jak to vlastně myslel. Ruka se vždy zastaví v půli cesty. Jen pár dní před jeho smrtí jsme spolu po telefonu mluvili, nejen o počasí a o průběžných událostech, ale především o věcech, jež nás odedávna spojují. Domluvili jsme se, že se musíme po celém tom koronavirovém domácím vězení co nejdřív sejít. Už se tak v souřadnicovém systému našeho pozemského života nestane. Začíná mi docházet, uvědomuji si, že s ním odešel poslední z mých přátel, jemuž jsem se mohl svěřit prakticky se vším, často i s tím (na nečisto), co s velkými potížemi ze sebe vymáčkne až při samotné zpovědi. Takové přátele lze spočítat na prstech jedné ruky. A myslím, že šlo o vzájemnou věc – vzpomenu-li na naše dávná setkání ještě v Chlumci nebo už na Pecce či v Lípě, nemluvě o nočních rozhovorech při společných cestách do Polska nebo na Litvu.

S Jiřím Červenkou jsme se poznali na jaře roku 1968. Na kolejích v nynější Kounicově ulici, které jsme jako studenti chtěli přejmenovat na koleje J. F. Kennedyho, nás seznámil Ivo Krobot, budoucí divadelní režisér. Jiří se tehdy vrátil na filozofickou fakultu dnešní Masarykovy univerzity, jež se tehdy také jmenovala jinak, aby dokončil studia přerušená v roce 1963. Proč svá studia tehdy přerušil? Jiří publikoval své verše už na počátku šedesátých let, ale v roce 1963 prožil svého druhu básnické obrácení a svoji dosavadní slibnou tvorbu beze zbytku zavrhl. Někdy v té době také potkal osudovou lásku, ale jak to u lásek tohoto druhu bývá, nedopadla dobře. Několikrát také „zbulal“ výuku na vojenské katedře a hrozil mu vyhazov ze studia. Všechno se nějak sečetlo – opustil fakultu a odešel pracovat do lesa. Brzy musel na dva roky na vojnu, ale po ní se do lesa znovu vrátil. Ztracen před světem nejprve sázel stromky (činnost pěšební), později kácel stromy jednomužnou motorovou pilou (činnost těžební). Z našeho setkání na kolejích mi v paměti utkvěly stíny nejisté plachosti v jeho pohledu – skutečně se podobal mlčenlivému vojínu jakési neviditelné tajné armády na dovolené či „opuštětku“ a jeho nemluvnost mohla ty, kdo za ní nedokázali vytušit hlubiny formující se básnické moudrosti, skutečně provokovat, ne-li iritovat. Studia dokončil v roce 1972, normalizace nabírala obrátky a on znovu zmizel v lese. Později jsme se dozvěděli, že s ním (za ním?) zmizela také naše milá kolegyně Věra M., což pro nás bylo překvapení, neboť introvertní Jiří a extrovertní Věra v našich představách ztělesňovali krajní polohy obou charakteristik. Ty však u nich nakonec komplementárně proluly v celoživotní svazek. Oba mne také někdy v roce 1976 navštívili v havlíčkobrodské okresní knihovně – Jiří byl tehdy zaměstnán u památkového úřadu v Pardubicích a pracoval jako správce zámku v Chlumci nad Cidlinou. Jiřího úřednický život deprimoval, jeho průvodní útrapy si vyvažoval tím, že část dovolené obvykle trávil ve zmíněné těžební činnosti s pilou v ruce. Při

jedné z jeho návštěv u nás se rovněž domluvil na lesní brigádě s mým otcem, polesným. Nakonec chtěl památkový úřad opustit úplně a pracovat v lese – v Pardubicích dal výpověď, otec už pro jeho rodinu také zajistil bydlení. V Pardubicích mu ale nakonec nabídli místo kastelána na hradě Pecka, což byl slušný kompromis – úřední panstvo daleko a dlouhé zimní období bez turistů. V té době to ovšem neproběhlo úplně hladce, vrchnost jej nutila, aby absolvoval tzv. VUML, čemuž unikl pouze tím, že si udělal (musel udělat) filozofický doktorát na naší okleštěné alma mater v Brně. Na Pecce nakonec setrval až do odchodu do penze v roce 2004. Zapustil zde kořeny, zdejší krajina i lidé mu přirostli k srdci. Celý život měl strach z usazenosti, jeho ideálem ovšem nebyla bohéma, ale tuláctví v ryzím smyslu slova – jeho cesty na Litvu, Podkarpatskou Rus či do Huculska byly spíše toulkami než literárními místopisnými výlety. A byl víc chodec než cestovatel – v Praze nebo v Brně jen zřídka sedl do tramvaje a cesty ze Znojma, kde s Věrou po roce 2004 žili, na Pecku pojímal většinou jako pěší pouť. O sport se příliš nezajímal, ale sportovní geny patrně zdědil po své mamince, která se v roce 1938 stala vicemistryní republiky ve skoku vysokém. Kromě chodeckých výkonů, jako byly v mládí pochody horského nosiče s nákladem na zádech přes Krkonoše, dokázal později zvládnout na lyžích Jizerskou padesátku.

♦♦

Před bezmála dvaceti lety jsem Jirkovi při rozhovoru pro *Revue Proglas* připomenul jeho příslušnost ke zvláštnímu společenství, které jsem charakterizoval jako ztracenou generaci, jež prožila dětství a mládí za komunismu – a když v době jejího zrání došlo k velké ideologické oblevě a bylo možné publikovat nebo vůbec vystoupit na veřejnosti, po známých událostech ze srpna 1968 byl brzy na dalších dlouhých dvacet let se vším konec. Tehdy mi odpověděl, že z literárněvědného hlediska jistě jednou půjde nalézt příčiny, proč se nezávisle na sobě utvářelo

Jiří Červenka s Josefem Mlejnkem a Miladou Horynovou v Rodinném výčepu manželů Rýgrových, 2013. Foto Bohdan Holomíček.

tolik podobných osudů. Ale že on sám, má-li mluvit za sebe, spatřuje v celé věci ještě něco hlubšího a nepoměrně více než „generaci“ vnímá v tomto pojmu právě onu „ztracenost“. A dodal: „Myslím, že bych byl ztracen za jakéhokoliv režimu, v jakéhokoliv době. Možná nás nepříznivé podmínky jenom lépe navedly na cestu oné ztracenosti. Když se ohlížím do vlastní minulosti, projevoval jsem tendence ke ztracenosti už v dětství.“ Měl pravdu. Ostatně někdy počátkem osmdesátých let – nebo ještě dřív? – napsal několik krátkých textů, jakýchsi záznamů nejranějších zážitků, ve snaze postihnout v této anamnéze všechny archetypy nebo pojmenování věcí, předmětů a pocitů. Nešlo jen o čistě soukromý způsob, jak vše prvotní striktně oddělit od dodatečných projekcí a pozdějších vyprávění, ale také o jazyk, o jistotu jeho ryзости a váhy, specifické hustoty. Dobrat se k jazyku, který ve zkratce (dodejme – přímo i ve zkratku) dokáže vyjádřit celý obraz, je podle básníka záležitost dlouhodobá. Obdivuje přitom ty, již jsou s obrovským darem jazyka schopni okamžitě všechno vyjádřit, dokonce

i spatra: „Pro mne to bylo a je mnohem těžší, u sebe bych vznikání každé básně mohl přirovnat k tesání do kamene, při němž je třeba vynaložit spíše psychické než fyzické úsilí, aby mohl vzniknout jediný verš.“ Vnitřní pravdivost, opravdovost nelze nacvičit, systematizovat, něco si dopředu usmyslet a pak už jenom trpělivě kroužit hrnčířskou hlínu. Mnozí to tak dnes jistě dělají a třeba i se slušnými výsledky. A co když z toho nakonec zbude jenom marnost, popsany papír? Básník upřesňuje: „Vše mnohdy závisí na tom momentu, nechci říkat inspirace, ale spíše osvětlení. Vidím to dnes čím dál tím jasněji, že je to záležitost vnuknutí Božího, a tedy dílo Božího chtění, které si člověk musí svým způsobem, o němž ovšem neví, jak se to dělá, zasloužit.“ Nevím, kdy se stalo, že v sobě básník souhrnně zreflektoval všechny své vhledy a svá tušení a přijal dar víry. Necítil jsem potřebu se ho na tyto křehké věci ptát. (Podle toho, co později prozradil v rozhlasových vzpomínkách, jej po složité operaci srdce, kterou podstoupil na přelomu století, pronásledovaly děsivé vidiny, po kterých jej prostoupil „vlahý pocit“, a on zakusil „jistotu, že bude spasen“.) Ve svém „čihání na Boha“ poezii také dlouhá léta překládal. Krom jiných básně Czesława Miłosze, a verše právě tohoto básníka vidoucího svět i sebe před Bohem a v Bohu dokázal do češtiny tlumočit nejpřesvědčivěji. Na Pecku jsem se za Jirkou naposledy vydal v roce 2002 právě v souvislosti s Miłoszem. Krátce předtím jsem přeložil jeho novou básnickou knihu *To* (2000), do té doby jsem si troufal „jen“ na jeho eseje, a potřeboval jsem s Jirkou probrat různé nejasnosti, popřípadě varianty. On jméno polského laureáta Nobelovy ceny objevil koncem sedmdesátých let v hradecké krajské knihovně (té vědecké), kam záhadně zabloudila jedna z antologií jeho veršů, neboť to tehdy byl u nás nežádoucí autor. Jirka postupně přeložil řadu jeho básní, včetně těch raných napsaných ve vázané řeči, a jeho překlady vyšly ještě v samizdatu. Dodnes je považuji za vrchol a vzor překladatelské práce a za příklad hodný následování. Do češtiny převedl rovněž několik knih

současných polských básníků, prózy Stanisława Vincenze nebo Kazimierza Orłóse, eseje Leszka Kołakowského. V roce 2018 vyšel v jeho překladu *Deník Varšavského ghetta* od Adama Czerniakowa. Na podzim vydá ostravské nakladatelství Protimluv jeho *Zápisky z cest*.

♦♦♦

Jirka jako kdyby přijel na Pecku umřít. Náhlá smrt? Jistě, prosíme Pána Boha, aby nás uchránil před nenadálou smrtí, abychom jí nebyli zaskočeni – a nedopadli stejně jako ony družičky z evangelního podobenství, které neměly při Ženichově příjezdu ve svých lampách dostatek oleje. Jsem přesvědčen, že toto nebyl Jirkův případ. V den své smrti, v neděli 30. května, byl ráno na mši a přijal Krista. Odpovědne odešel do zahrady, a když se delší dobu nevracel, šli jej hledat. Našli jej, přesněji to, co tu po něm zůstalo, už bez života. Možná už v tu chvíli odpovídal jako „dobrý služebník“ na vyzvání svého Pána, aby vešel do jeho radosti. Pochován není přímo na hřbitově v Pecce, ale na nedalekém hřbitůvku ve Stupné – v tamním kostele sv. Máří Magdalény měla před časem svatbu jeho dcera. Jestliže si přál být světu ztracen, jde o místo obklopené stromy a tišinou, což je více než příhodné.

Od doby, co se Jirka s Věrou odstěhovali do Znojma, jsem na Pecce nebyl. Cestou na hrad jsem si všiml, že před lety (ještě za jeho éry) opravené zdívo a kameny lemující cestu poněkud omšely. Nad Peckou jsem tentokrát nespátril ani kroužící

poštolky a slyšet nebylo ani hlasy hrdliček – těžko je však mohli vyplašit smuteční hosté shromáždění na hradním nádvoří, chovali (jsme) se určitě tišeji než běžní turisté. Jen stromy lemující cestu vypadaly v červnovém slunci a předletným bujením až nestoudně stejné – na rozdíl od nás před třiceti a více lety.

P.S.

Milý Jirko, vzpomínám na naši společnou cestu na Litvu za naším přítelem Almisem Grybaskasem v roce 1990 nebo na cestu do Polska o dvanáct let dříve – obě byly pro mne přímo zasvěcující a bez tebe bych se k nim sám nerozhoupal. Vzpomínám na Věrinu kytaru a zpěv při různých příležitostech ke společnému veselí s přáteli. I na věci legrační, jako byl náš běh z Dolního Města na Lipnici na autobus: tys ho doběhl elegantně a včas a přemluvil ji řidiče, aby na mne počkal – čekal poměrně dlouho, než jsem s vyplazeným jazykem přiklopýtal.

A těším se na shledání s tebou. Bude se sice lišit od toho, na kterém jsme se naposledy domlouvali, ale věřím, že v tom podstatném bude stejné.

Tvůj Pepa

Josef Mlejnek (1946), básník,
kritik a překladatel.

A což teprve, až opustím to své ubohé tělo a budu shůry hledět na svět

Z poezie Jiřího Červenky

Idyla

Jestřábí věž? Po Němcích rozpadlý statek.
Na půdě seno, ve sklepě krysy.
A okna jak oči šilence. Do prázdna
zahleděná. Byt máme v přízemí.
Kuchyň, dva pokoje. Já a má žena.

V noci, když vítr přizene se,
praskají trámy, skřípou okenice.
Na schodech kroky. Přísvit měsíce.
Tajemné stíny za oknem
tiše mizí. Záclony nemáme.
V šest ráno vstáváme. Tak k čemu televizi.

Zamžené lesy. Vyháslé šachty.
Překrásný výhled do údolí. Na dvoře sedávám
nad psacím strojem v létě. Ve stínu
u zdi, kde drobnými bílými květy
kvete křen. A v zimě, když zešeří se,
v kuchyni u kamen.

♦♦♦

Po pohřbu s chlapy
před hospodou na náměstí.
Dechovka dohrála. Tři čtvrtě na čtyři.
Na střeše klempíři rovnají plechy.
Dodávka Algida projela kolem.
Za ní stará Šmajška na mopedu.
Na poli čtyři kombajny. Tajemné chvění
v srpnovém žáru. Tragika dění?
Vítězství zmaru? Krajina, jež nic neříká.

V Šetejnách

Dotek věčnosti nebo jen
záchvěv rozpomínající se duše?
Vůně olší. Na náhrobku zašlý vlys.
Smutný Kristus se choulí do loktuše.
Pod námi plyne tichý Nevežis.
Dvě cesty. Kterou z nich se dáme?
Já s tebou. Ty s ním.
Na protějším břehu kalnoberžský zámek,
kam jezdil kníže Stolypin.

Narozeniny

Ve staroslavném městě Lublině
čas zvolna plyne, a zpět už neplyne.

V menze jak svatí na orloji
ve frontě na oběd bohoslovci stojí.

Z pohanky kaše a tomu, kdo se postí,
nádavkem příslib k cestě do věčnosti.

Na dlažbě klečím, v kostele sv. Kazimíra,
tělo je smrtelné, duše však neumírá.

Maminko, tak vzdálená a do tmy jdoucí,
jsi náhle tady, víc než kdy jsoucí.

Maria Panno, dej, ať se aspoň na chvíli
sejdeme všichni, co jsme zbloudili.

Na hřbitově v H.

Láska v říjnu. Zeleň
mezi hroby, rez, květy,
těla borovic. Mráz
v listopadu. Na cestě
před kostelem sníh.
Přivřelas dveře. A v tom
šeru choulíme se k sobě.
Obláčky páry kolem úst.

♦♦♦

Po roce opět zde.
Tak jako tenkrát: něha borovic.
Za zdí hluk ulice. V duši klid.
Ale to prázdno po tobě
nezaplní nic. Ba ani ty ne.

♦♦♦

Ráno v nemocnici: zánět žil.
Před léty otec. Infarkt myokardu.
Století konce. Už se nedožil.
Vůně šeríku. Cestou do Kauflandu.
Giovax na tlak. Sto třicet na sto.
Budoucnost s provizí. Zástupy genů.
Nesplést si heparin se zubní pastou.
Psát – nepsat? Za jakou cenu?

V Dalešicích

Celý den pěšky. Odlesk mé plešky
ve rmutných vodách Jihlavy.
Bloudění lesem. Jsem tam, kde nejsem.
Svatý Jan. Ale bez hlavy.
Sen se mi nezdál. Vítězslav Nezval
a jeho imaginace.
Na věži čtyři. Pán v plášti míří
do restaurace.
Pivo a klobás. Zprávy jsem propás.
Na tácku sůl a pepřenka.
Měsíc jak ještě. Tma prsty deště.
Skleněná pláštěnka.

V nemocnici

Kam se probůh poděla ta slavná dělnická třída?
 Ti opálení, svalnatí kopáči, ti soustružníci a strojníci
 v umaštěných modrákách, veselé ženské v šátcích
 od pásů a tkalcovských stavů? Jen pár
 prďolů v povislých džínách, o berlích
 a s mobily u ucha, týnejdžři v těch svých
 trapných čepičkách s kšiletem div ne na záda
 a dýchavičné babizny s nenávisným pohledem.
 Hospody zmlkly, nezní harmoniky na nárožích,
 stíny se stáhly zpod kaštanů a zboží líně
 přetéká přes zdi supermarketů
 a zaplavuje svět jako kaše z hrnečku, vař!

♦♦♦

Věra, o níž se mi zdálo, není tou
 Věrou, která teď pouští vodu
 v koupelně. Jsou to dvě různé bytosti.
 Ale ani já, jímž jsem byl kdysi,
 nejsem tím, kým jsem teď.
 A což teprve, až opustím to své
 ubohé tělo a budu shůry hledět
 na svět, jak se zvolna zavíjí do své
 univerzality. Cožpak si nebudeme
 moci vzít s sebou na cestu
 aspoň vzpomínku?

*Vybráno z básnických sbírek Uvidět Znojmo (2008)
 a Na obou stranách (2015) z nakladatelství Opus.*

INZERCE

**LISCPECTOROVÁ
 ŠTROBLOVÁ
 SCHNEEDORFER**

Kolmačka / Galmiche
 Děžinský / Kadečková
 Synecký / Herbert
 Hankiewicz / Grauová
 Dvořáková / Maur / Zdichynec
 Roleček / Zizler / Nodl / Li

2/21
 revue pro literaturu a kulturu
www.souvislosti.cz

Mé místo je dole

Stanislav Hausvater

Stanislav Hausvater (1962) se narodil v Havlíčkově Brodě, většinu svého života prožil v obci Mírovka (před válkou Frýdnava); selskému stavení, v němž žije, se přezdívá Obrtlík. Vyučil se chovatelem hospodářského zvířectva, maturoval na SZTŠ (specializace chov koní, jezdeckví). Na PF Univerzity v Hradci Králové získal před dvěma roky titul bakaláře v oboru religionistika, po Jiřím Reynkovi převzal v roce 2014 žezlo kostelníka farního chrámu ve

Svatém Kříži. Je ženatý, otec dvou dcer. Prošel řadou povolání (kočí, traktorista, krmič býků, prodejce knih, zaměstnanec Vodoprávního úřadu v Havlíčkově Brodě), od června 2021 je správcem Reynkova petrkovského sídla. Své úvahy a verše nepravidelně publikoval mj. v *Lidových novinách*, *Cestě Vysočiny* a ve sbornících. V roce 2012 mu jako soukromý tisk („vydala rodina, příbuzní, přátelé“) vyšla sbírka *Texty*, letos na podzim mu v bibliofilské řadě Luboše Drtiny vyjde druhá kniha *Psáno vidlema*. Hausvaterovy neučesané verše občas prozrazují drsnou „undergroundovou“ filiaci – jejich autor koneckonců dodnes působí v kapele Krmná prasečí směs (styl tavern bigbeat). Jeho pohled však spíš než nesmlouvavý vzdor provází sebeironický odstup: „Říkej mi poéto/ myslí však vole/ překážím vpředu i uprostřed/ mé místo je dole,“ čteme v jeho první knížce. Což jen doplňuje sarkastické povzdechnutí z druhé sbírky: „Špatný sedlák co na papír krákoře.“ Básníků, již byli nebo mohli být špatnými sedláky, by se ovšem na Vysočině našlo více. (jfm)

Na Obrtlickém dvoře

Muškáty v oknech, jitrocel v betonu
kolečko s hnojem u lopuchových lupenů
vlaštovky krmí mláďata
vrabec teď přistává zvědavě na vrata
kachen houf oblohou letí, letí,
na návsi hrají si a řvou děti,
do sklenky s vínem muchy se vkrádají
i pavouk tu domov má, vylézá potají
černý pes líně se prochází po dvoře
špatný je sedlák co na papír krákoře

19. 8. 2017 na dvoře Obrtlickém

Dubnové ráno

Dubnové ráno
po noční bouři chlad
v temnotách křoví
kosí výkřiky
život náš na zemi
visí jen na niti

6. 4. 2017 ráno

Chumelí,

sníh na stromech
 podoben mému vousu
 kam až jsem to došel
 cos mi živote připravil
 osude zavařil
 proved jsem něco
 že spálené sousto koušu?

Liším se vlasem,
 nakonec i tím vousem
 jdu proti proudu
 nejezdím, nešmejdím
 zalezlý, zhrzený
 opilý v ulitě obrtlické
 přízraky odkudsi jdou sem!

*26. 11. 2015, 10.00 hodin, sněží,
 jsem v Brodě V Rámech*

Nejen Indián, já taky

jsem vytlačován ze svého území,
 žiju v rezervaci
 a bílý otec na mne blahosklonně kývá
 Z východu Čepro
 na západě Futaba
 od jihu železnice
 a na severu evropsky významná lokalita
 Svému příbytku říkám Obrtlík
 neboť je obehnán silnicí a kolejema
 Když vycházím ze vrat
 s koněm, se psem nebo s oběma
 jede auto, jedno, dvě, tři
 a když ne tak zvoní zvonec
 závory padají a je tu vlak
 a zvuk zvonu mlátí do úmoru,
 žádný z psů, které jsem kdy měl,
 nepošel přirozenou smrtí,

jejich kosti byly rozdrceny
 koly aut anebo vlaku
 Na Obrtlíku jsem obklíčen
 Můžu odejít pryč,
 ale kam když všude je to stejné
 já jsem tu doma!

25/11 večer v dílně

Psáno vidlema (Doma na dvoře)

Jsem šťastný
 na svém dvoře
 když krmím koně
 a voní stáj,
 nozdra se dotkne,
 ucho stříhne,

po střechách
 táhne podvečer,
 se psem i koněm
 jsem tu doma
 nasypu oves,
 seno založím,

zametu slámu,
 zhasnu v chlívě,
 a ještě psovi vodu
 ať se nalemťá
 v dílně se skryju,
 mám tam víno,

na kamnech konvice
 v ní voda už se vaří
 jak voní kafe dobře vím;
 pes u nohy se motá
 oheň sálá,
 kůň kroupe chleba...

22/11 2014 večer v dílně

2 x 5 vět = 55

Viděl jsem rorýse
a nad ním azuro,
mé tělo náhle se
věčnosti dotknulo.

Vedle mě panelák
balkon, klec;
a v ní exot, pták.

Tři přímky v bodu se protnuly
jsem rorýs, exot, já?
Začínám od nuly!

6. 5. 2016, Jakubovi k narozeninám

Josef Mlejnek

Josef Mlejnek
v kostele v Kříži
poklekal u mříží
(před koncilem)

Dodnes sedává
v zadní lavici
do čela hozenou
má šedivou kšticí

9. 8. 2017 v dílně

Jardovi Kuchtovi

Utichla krajina
zašuměl les
soumrak se snesl
na náves

Pod mostem řeka
tiše plyne
všechno je jiné
tak smutně jiné

Ráno až slunce
povstane nad lesy
Mírovka, Bartošov,
Hochtánov vzdychnou si

Kde je ten, co kráčel
pěšinou mezi břízami
ten co tu dlouho
chodíval za námi

Odešel v jiné
neznámé kraje
za okny vzpomínka
jak sněhová vločka taje.

21. 4. 2017 v dílně, nekrolog

Jsi

Jsi tak mocná
tím, že jsi nemocná
míza v kostech, žilách vysychá
ponořena do ticha

Motám se kolem tebe
chci pomoci
však daří se mi jen
polámat tvé city.

V Rámech ráno 31. 7. 2017, Vendulka

Ladislav Fikar

Slepá okna ovčína
vláda noci začíná
jezdec na slunečném koni
mizí na západě v ohni

Kolo měsíce se nad rybníkem kutálí
srpnové vlaštovky se v hnízdě tiše choulí

Vzpomínám na Ladislava Fikara
jak kouřil gauloisky na zápraží v Samotíně
jak zasel do mé duše
prapodivně smutné símě

8. 8. 2017 v dílně

S Ivanem v lese

Praská dřevo
praskaj klouby
tělo prací zničené

k obědu je kapr s chlebem
k tomu víno
červené

odpoledne znovu ještě...
a ve dvorech
dřevo složené

6. 4. 2017

Sutiny mlýna

Sutiny mlýna,
torzo vrb
bodlák a hlína,
náhona hrb

z kamenné zídky
nezbylo nic
k mlynáře panství
ztracen je klíč

v pomalém proudu
řeka vzdychá
nad vládou zmaru,
smutku, ticha

10. 2. 2015

Tolik všeho (Náčelníku Seatlovi)

Tolik oceli v jedné kolejnici
a co jich je na Zemi položeno

Tolik drátů od sloupu k sloupu
a Země je jimi obtočena

Tolik trubek s ropou a plynem
a všechno spolknou chřtány měst a fabrik

Tolik piva v jednom sudu
a co se jich za den rozkutálí po hospodách

Tolik ogrilovaných vepřů, krůt a bejků
a všechny je lidi sežerou jen tak

A tolik bláhovosti a marnosti v Homo mozcích
se každý den rodí víc a víc

7/2015 v dílně

Ukřižovaný Reynek

Na všechny svatý jel jsem po hrobech,
co vidím v záblesku mezičasí?
Chytili Reynka, svlíkli ho a zmučili,

před bránou hřbitova ve Kříži
sedí schoulen, bílé tělo zbičované do krve
a když se mu dost naobdivovali
ukřižovali ho ve vitrině,

na posměch a odív
pověsili nad jeho hlavu
báseň o jeřabinách.

6. 11. 2015 v podvečer v dílně

Ticho ve vsi

Ticho ve vsi
poslední kapky ťukají v okapu
pes kouká pod vrata
v pološeru v protrhaných mracích
Večerka
ptáků zpěv ustal
je mrazivo
kocour ulehl do slámy
slípky dřímou, kohout však ostražit
piju víno, kouřím kamelky
a nedohlédnu dál než k světlům Futaby

večer 31. 3. 2020 na dvoře

Mikrotenový tažný sáček (veterinus cucullus)

Ranní tmou, ve světle kandelábru
poletoval mikrotenový pytlík
ladnými pohyby zakroužil po návsi a zmizel,
potkal jsem ho ještě v Brodě, v Dolní ulici
asi mě poznal, radostí se chvěl,
usedl na zábradlí u odpadkového koše.
Chtěl jsem ho lapit a vmáčknout mezi odpad
ukončit jeho létání po kraji,
poznal včas můj úmysl a opět se vznesl
elegantně zakroužil a zamířil do teplých krajů,
k moři, velryby ho mají rády

5. 3. 2019 ráno v Mírovce a H. Brodě

Advent

Kočka na plotě
shnilé loukotě
mráz kreslí obrazy
věčnosti odrazy

*1. 12. 2019, první adventní neděle,
cestou do Svatého Kříže*

V ticho se obrátíš

Zdeněk Volf

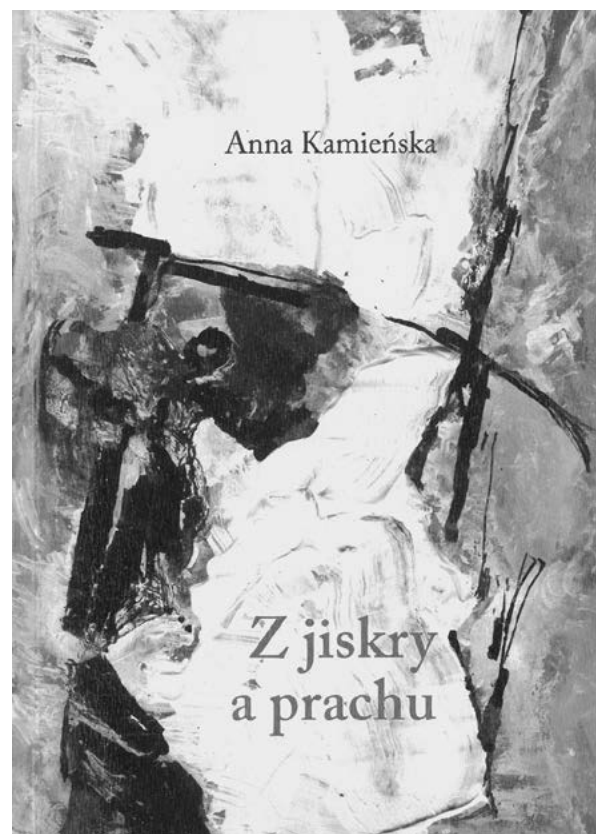
Nejsem polonista, ale dostal jsem dar. Obsáhlý básnický výbor *Z jiskry a prachu* Anny Kamieńské: „Kéž bych stihla oplakat zbytečná slova / nežli je omyje ticho“ – zasáhlo mne. Vždyť s odesílatelem Xaverem Halašem jsme se potkali jen jednou, po jeho čtení na Fričově básnickém festivalu *Potulný dělník* v Brně na Skleněné louce roku 2003.

K polské poezii mě koncem sedmdesátých let přitáhl Czesław Niemen zhudebňováním Norwida. Pod kůží se mi postupně dostal Rafał Wojaczek či Mlejnův pozdní Czesław Miłosz, z básnířek nejdříve Ewa Lipska, následovala Wisława Szymborska, ale o Anně Kamieńské jsem věru neslyšel. Podle *Slovníku polských spisovatelů* z roku 2000 u nás vyšla pouze samizdatově v antologii *Slovo a zeď* (1987, rozšíř. vyd. 1988), jenže dle rejstříku Národní knihovny ČR se tak stalo již v Pilařově antologii *Čistý zpěv* (1974) a ještě předtím ve veršovaném leporelu pro děti *Království krále Pas-telína* (1971). – Nic z toho však Xaver Halaš coby překladatel (i editor) v poznámkách neuvádí; snad proto, aby neodváděl pozornost od toho nejpodstatnějšího. Tedy od dopadu předčasné smrti autorčina manžela, básníka Jana Śpiewaka v roce 1967, s nímž mj. překládala Gorkého, Chlebnikova nebo české a bulharské lidové písně. „Protože pohrřbívát část sebe je to nejkrutější“ – vyjádřila se v podobné situaci Adriena Šimotová po smrti Jiřího Johna v básni „Loučení s tělem“. I Anna Kamieńska (1920–1986) měla teprve před padesátkou, i její manželství trvalo dvě desítky let. A i u ní tím došlo k nebývalému prohloubení autorského sebevyjádření.

A zatímco deset básní z *Čistého zpěvu* zahrnovalo výběr z vydaných (dvanácti) sbírek po roce

1949 („Skoro se už teď stydím přiznávat se k válce – k té naší básnické škole,“ cituje v medailonku J. Pilař) a dvě básně ze *Slova a zdi* (překladatelského okruhu M. Červenka, L. Dobrovský, M. Klíma, D. Lehárová, E. Sojka, I. Wernisch) akcentovaly výhradně rovinu sociálně-politickou z počátku osmdesátých let („co mám dělat bez povolení k životu / bez pasu a kenkarty / podezřelá z poslední

Anna Kamieńska: *Z jiskry a prachu*, přeložil Xaver Halaš, Literární kavárna Měsíc ve dne, České Budějovice 2020.

svobody / utrpení“), těžiště a vyzáření Halašova výběru spočívá v básnířčině zajetí na hlubinu. Tu duchovní („je nutné pouze mnoho milovat / aby-chom byli“), k níž ji v kritických chvílích, jakož i při následném přepodstatňování vlastní ztráty v nekončící soucítění s druhými („jít samotén / aby bylo méně samotných“), ba k smířování všeho se vším – osobně i společensky („kdo ztratil víc a kdo míň / když všichni ztratili všechno“) – doprovázel básník a kněz Jan Twardovski.

Ne že by se Anna Kamieńska v dětství se světem předávané víry minula, vždyť po osvobození vystudovala i klasickou filologii na Katolické univerzitě v Lublinu (a poté v Lodži), nicméně takhle začala básnický prosit až od sbírky *Nové štěstí Jobovo* (1974): „Pane nauč mě mlčení snu / mlčení všech mých zemřelých // Nauč mě Pane / svému / nejhlubšímu mlčení“. Pod tento vstupní dvojstránkový text „Jobova modlitba“ mi otec Halaš perem přátelsky vepsal: „Přeloženo před půlnocí 19. 4. 1975.“ Jde tedy o práci dlouholetou, životní, osudovou, jež nezasahuje ani tak nějakým osobitým umělecko-překladatelským „filtrem“. Naopak: nechráněnou otevřeností, až nahotou. A jak dává pocítit i autorčina dvojveršová „Modlitba“ – již z posmrtně vydaných spisů – svým vyslyšeným slovem: „Modlitbou zavírám ústa abych nekřičela / modlitbou zavírám oči abych neprahla“. Ostatně v žánru nejkratších forem, kupříkladu distichem „Stíny“ – opírajícím se kupodivu o epanastrofu, v lidové poezii sloužící spíše k rozvíjení motivu, příběhu – se dotkla vpravdě absolutna: „Verše chodí za mnou jak stín / stín chodí za mnou jak verš“.

O slovu předávaném proroky svědčí apoštol Pavel v listu Židům, že proniká „až na rozhraní duše a ducha“. Ani před verši Anny Kamieńské, dá se říct, se čtenář neskryje. „Jak hledět společnými očima / aby se nikdy nerozdělilo v nás / co se modlí spolu“ – končí báseň „Společné oči“. Už před jejím názvem není kam uhnout... „Nikdy přece nehledíme / jen svými očima // Je láska která daruje / své oči jako

se život dá“ – něco nutí číst znovu a znovu. Takhle se nepíše jen nějakým přepadem z imaginace, nýbrž zároveň hlubokou či spíše a určitěji „smrtnou“ proměnou. V básni pod názvem podobně znepokojivým „Smrt poezie“ se o tom říká: „a zůstává sám smysl / zbavivší se krásy // Tam kde poezie umírá / tam se rodí poezie“. Stáváme se tak patrně čtenářskými svědky zcela přirozeného, avšak již pozapomenutého tvůrčího procesu. Není divu, že si – viz několik přeložených deníkových záznamů z 13. srpna 1970 – tehdy padesátiletá básnířka „fyziologicky“ poznamenala: „U žen se biologické podezřeje spojuje s mystickým. Nábožnost zavání tělem. Tak tělesně, že až zduchovněle.“

Verše jako „Obrát k nám svou tvář / Ty jehož pohled je životem“ – nezní téměř liturgicky? Nebo vezmeme závěr textu „Matka a já“: „a nebudeme se už hádat / o Boha ani o vlast / Opravdové porozumění / je vždycky mlčením“ – takovouto nemetaforickou plností a nezákladností v užití výrazů typu život, Bůh, vlast, matka, ticho, láska apod. jsme četli kdysi – i díky translaci Jiřího Koláře a Zdeňka Urbánka – snad jen v Mastersově *Spoonriverské antologii*. Není tudíž od věci rovněž tematické připomenutí řady básnířčiných poct věnovaných nejruznějším osobnostem (Edith Steinová, Simone Weilová, Albert Schweitzer, R. M. Rilke, Matka Tereza) a ano, i Vladimíru Holanovi „jehož oči už nevidí / lze ale viděním nazvat průzračnost obraznosti“; ovšem taky třeba topolu, jablůnce v pustině či zajíce, jelikož „nic není důležitější než nedůležité“.

A je zrno slova „že všechno je z ticha“, neboť „Z ticha jsi povstal / v ticho se obrátíš“ – jež bohda ani v češtině nezůstane samo. ■

Zdeněk Volf (1957), brněnský básník, povoláním soukromý inseminátor krav.

Filozofující dramatik Oleg Bogajev

Rozhovor Ivany Ryčlové
s Olegem Bogajevem

Už dávno neplatí, že by česká divadla, ať studiová či kamenná, neinscenovala současnou ruskou dramaturgii. Naopak. Kdyby nemusela být z důvodu protiepidemických vládních opatření rok zavřená, mohli bychom se snadno přesvědčit o tom, že hry postperestrojkové generace ruských dramatiků zažívají na našich scénách nebývalou renesanci. Musím však dodat, že sledovat současnou ruskou dramaturgii tak, aby člověku nic neuniklo, je prakticky nemožné – noví a noví autoři doslova chrlí stovky her ročně. Talentovaný dramatik tedy může propadnout sítem pozornosti českých divadelních režisérů velmi snadno. A pokud by jím propadl právě Oleg Bogajev, čeští diváci by přišli o autora patřícího podle všech parametrů k těm, kteří bývají označováni adjektivem světový. Bogajevovy hry, přeložené do třinácti jazyků, jsou inscenovány po celém světě, u nás však dosud žádná premiéra neměla. Věřím, že se to brzy změní – během pandemie jsem se intenzivně snažila nedostupnost Bogajevových her v českém překladu napravit. Byla to práce, která mne velmi obohatila. Překládat Bogajeva

totiž znamená přemýšlet o dobru a zlu, o lidském rodu, o naší existenci, ale také o Bohu, který lidem, i když jsou stále horší a horší, znovu a znovu dává šanci. Poslední Bogajevova hra má název *Zabil jsem cara*, je z roku 2019 a autor ji opatřil podtitulem *Postdokumentární drama k hlasitému čtení*. Text je svěbytnou rekonstrukcí výslechů obyvatel Jekatěrinburgu během trestního řízení vedeného v souvislosti se zavražděním cara Nikolaje II. a jeho rodiny. Každý z vyslychaných vidí bestiální vraždu jedenácti lidí (společně s carem a jeho rodinou bylo zavražděno i jejich osobní služebnictvo) svými očima. Ať už jde o uklízečku, která myla krví nasáknuté podlahy v Ipatjevově domě, místě masakru, řidiče, jenž převážel mrtvá těla, či bolševického komisaře, který vraždícímu komandu velel. Každá postava má svůj psychologický profil a dobrý důvod cítit se bez viny a zavražděného cara ani jeho rodinu nelitovat. O této hře, jejím autorovi, ale také o dějinných kataklyzmatech dvacátého století, s jejichž rezidui se potýkáme dodnes, bude následující rozhovor.

Olegu, jste světově uznávaný dramatik. Vaše hry se úspěšně hrají nejen ve vaší vlasti, ale napříč všemi kontinenty od Evropy přes Ameriku a Kanadu po Japonsko. Narodil jste se v Jekatěrinburgu v sovětské době, kdy se město jmenovalo ještě Sverdlovsk. Žijete tady, tvoříte tady. Jaký je genius loci tohoto města? Ovlivnilo vás nějakým způsobem to, že jste vyrůstal právě zde?

Samozřejmě že ano. Když se někde narodíte a žijete tam víc než padesát let, ovlivňuje vás to úplně ve všem. Žil jsem v Německu ve Stuttgartu, v Rusku v Petrohradu, ale vždycky jsem se vrátil. Jekatěrinburg je můj domov, tady jsou hroby mých předků z 18. století. Vysvětlím vám, co znamená Ural jako místo. Je to jedno z nejstarších pohoří na Zemi. Byla zde nalezena nejstarší dřevěná socha, je dvakrát starší než egyptské pyramidy.¹ Kdysi zde byla ohromná civilizace, která zmizela. Archeologický výzkum je veden špatně, stát na něj nemá peníze. Město stojí na zeměpisné hranici Evropy a Asie. Můj byt je v Evropě, ale chata už v Asii. Evropané střední a západní Evropy se mylně domnívají, že Evropa končí Polskem a pobaltskými republikami. Tak to není. Jeden z mých předků bránil hranici Evropy před asiatskými vojsky. Narodil jsem se ve Sverdlovsku, toto město se do bolševického převratu jmenovalo Jekatěrinburg na počest svaté Kateřiny – u pravoslavných není moc populární, ale katolíci ji dobře znají. Před dvěma sty lety byl Ural totéž co Aljaška v Americe. Sem utíkali ti, kteří chtěli svobodu, bohatství. Tady byla na přelomu osmnáctého a devatenáctého století průmyslová revoluce, která umožnila, aby se z Ruska stalo impérium. O tom Evropané moc nevědí. Celý Petrohrad je postaven díky kovům a železu z Uralu. Za komunismu byl veškerý průmysl zlikvidován, uralský svobodný duch byl zalit oceánem krve. Město chtěli přejmenovat na Careubijsk,² ale to bylo příliš, tak ho pojmenovali po komunistickém teroristovi Sverdlovovi.³ V roce 1918 českoslovenští legionáři

osvobodili naše město od bolševiků. Říká se, že byl mezi nimi i český spisovatel Jaroslav Hašek. Od té doby mají na Urale rádi Čechy a moc si jich váží. Ale Čechů, kteří nás osvobodili, nebylo mnoho, odešli a město zanechali jeho osudu. Moc definitivně uchvátili na osmdesát let komunisté. Ale byly i hezké okamžiky. Do Pionýra mě v roce sedmdesát devět na historickém náměstí uprostřed města přijímal Boris Jelcin.

Vystudoval jste stavební průmyslovku a po ní, už za perestrojky, Jekatěrinský divadelní kdy rodiče v dobách nesvobody směřovali své děti na technické obory, aby se u jejich potomka nerozvinuly zájmy vedoucí ke konfliktu s režimem. Mělo vaše studium stavební průmyslovky podobný důvod, nebo jste si ji vybral sám, protože vás bavila matematika a deskriptivní geometrie?

Chtěl jsem být stavitelem, stavět mosty a domy. Ale přišla perestrojka a ukázalo se, že to není potřeba. Lidé neměli jídlo ani peníze, ale byli jsme svobodní. Tehdy, unášen vlnou všeobecné svobody, jsem začal psát.

Hledal-li jste někde inspiraci, kde především to bylo? Měl jste nějaké oblíbené kulturní autority, literární díla, filmy, ke kterým jste se vracel? Měl jste možnost být v kontaktu s díly jiné než oficiální sovětské kultury a literatury, nebo to přišlo až s perestrojkou?

Měl jsem štěstí – s perestrojkou přišly nové, zakázané knihy a geniální filmy. Bulgakov, Solženicyn, Nabokov, Kafka, Freud, Jung, Buñuel, Tarkovskij, Beckett. A mnoho dalších. Velký dojem na mě udělal Čapkův román *Válka s mloky*.

Byl jste v devadesátých letech jedním z prvních absolventů Jekatěrinského divadelního institutu dramatika a režiséra Nikolaje Koljady.

Z Koljadových žáků se brzy stal fenomén postperestrojkového dramatu, založený, zjednodušeně řečeno, na skenování temných stránek ruské reality.⁴ Člověk má až dojem, jako kdyby všichni Koljadovi žáci kopírovali stejný model. Vy jste se jako dramatik vydal od počátku jinou cestou. Váš tvůrčí rukopis je diametrálně odlišný. Bylo obtížné se na Koljadově divadelní akademii vyprofilovat jako „solitér“, nebo naopak tím, že jste byl solitér, jste měl maximální podporu a možnost rozvinout se?

První léta jsme chodili na přednášky a semináře nelegálně, bylo to něco jako zájmový kroužek. Teprve po bouřlivém úspěchu mé hry *Ruská lidová pošta* úředníci usoudili, že to má nějaký smysl – a dali nám oficiální povolení k výuce. Možná to bude znít neskromně, ale dnes mohu říct, že nebýt úspěchu této hry, žádná uralská škola psaní dramatu by neexistovala. Neexistovala by ani Pulinovičová, ani Sigarev, ani nikdo další. Můj úspěch jim otevřel cestu. Přednáším na Koljadově akademii dlouhá léta teorii dramatu, někteří studenti něco z mých myšlenek použijí, jiní ne. Obecným trendem je, že všichni hledají nejkratší cestu k úspěchu. To je každého volba.

Jak jste zmínil, vašim prvním velkým úspěchem, hrou, k níž byla upřena mediální pozornost, byla v roce 1997 *Ruská lidová pošta*. Od té doby uplynula spousta času. Napsal jste tři desítky her, vzděláváte další pokolení dramatiků na své alma mater. Dokážete si ještě vzpomenout, jak jste se zprávu o tom, že vaše hra získala prestižní literární cenu v kategorii dramatu, dozvěděl? Vzpomenete si ještě, co vám v tom okamžiku běželo hlavou?

To je moc zajímavý příběh. Tu cenu vymyslel tehdejší mocný ruský oligarcha Berezovskij společně s básníkem Andrejem Vozněsenským a Olegem Jefremovem.⁵ Soutěže se účastnili tehdejší nejlepší

ruští dramatici, včetně mého učitele Koljady. A já vyhrál. Teď jsa sám pedagogem chápu, co to pro něj muselo být za hrůzu... Byl jsem nasydlý, měl jsem teplotu, ležel jsem u mámy v bytě, koukal na televizi, a naráz vidím na obrazovce svoji fotku, slyším, jak říkají mé jméno, nemohl jsem tomu uvěřit... Bylo to něco neskutečného, sen, vítězství v první lize.

Vaše hra *Ruská lidová pošta* má podtitul *Pokoj smíchu pro osamělého penzistu*.⁶ Vypráví o opuštěném ruském důchodci, který si po smrti ženy krátí chvíli psaním dopisů. Dopisy schovává po bytě, a když je najde, sám si na ně odpovídá. Děj hry se odehrává mezi snem a skutečností. Když penzista zmožen psaním dopisů usne, zaplní jeho příbytek bizarní společnost – anglická královna Alžběta II., vůdce bolševické revoluce Lenin, ale také třeba kosmonauti a Robinson Crusoe. Nad hlavní postavou hry, spícím pětasedmdesátiletým důchodcem Ivanem Sidorovičem, potom vedou filozofické dispute, zda je skutečně opuštěný, nebo ne. Když jste hru psal, bylo vám něco málo přes dvacet let. Co vás k takovému typu hrdiny v tak mladém věku přivedlo?

Máte pravdu, byl jsem mladý – místo toho, abych psal o sexu, o drogách, o mladých lidech, napsal jsem hru o starém muži. Tenkrát se mě na to často ptali... Teď mi za dvacet let bude tolik jako mému hrdinovi, všechno se mění, čas je fikce. Nejde o věk, ale o to, že existuje genetická paměť a v nebi si přeji, že to máš být právě ty, kdo to napíše. Za ta léta, co učím studenty teorii jak napsat hru, jsem pochopil jedno – je to ezoterie, je to něco, co nelze vysvětlit, souvisí to s nějakými energiemi, transformací osobní zkušenosti, přenosem z druhé, třetí dimenze. Zní to legračně, ale na základě dlouholeté zkušenosti mohu říci, že je to něco, co nelze vysvětlit slovy.

Alessandro Baricco, populární italský romanopisec, dramatik, kritik, novinář a esejista, řekl, volně parafrázováno: pokud se autor neumí dívat a uspořádat, nemá co vyprávět. Vy ve svých hrách nejen že vyprávíte příběhy, ale otvíráte fantazijní prostory. Když do nich člověk jednou vstoupí, opouští je strašně nerad. Nemohu se ubránit dotazu na to, jak vás vaše hry napadají. Nechce se mi věřit, že je to jen čistá fantazie, mimořádná schopnost fabulace – se vším obdivem k ní. Co funguje jako „spouštěč“ vašeho psaní? Jsou na počátku nějaké konkrétní zážitky?

Člověk začne psát kvůli dětským komplexům, křivdám. Když píšeme, kompenzujeme si tím něco, co se v realitě nestalo, abychom z toho učinili realitu. Impulzem k psaní je u mě vždycky osobní prožitek. Stejně tomu bylo se hrou *Jak jsem zabil cara*. Když jsem byl malý, rád jsem poslouchal dědovo vyprávění o tom, jak slyšel výstřely, když vraždili carskou rodinu. Dědu v noci ty výstřely probudily, vypil čaj a šel si zase lehnout.

Ve vašich hrách se prolíná svět reálný s nereálným, jsou nasyceny intertextem, aluzemi, folklorními a pohádkovými motivy, kouzly. I když současné technické možnosti činí z divadla multimediální žánr, ten, kdo převádí takto mnohovrstevnatý text na scénu, to nemá vůbec jednoduché. Ve finále se musí inscenátor stejně rozhodnout, co zdůrazní, co potlačí. Chodíte na premiéry svých her, nebo se raději takové konfrontaci vyhýbáte? Neuvažoval jste někdy o tom, že byste psal prózu a ponechal vše jen na čtenářově fantazii?

Nemám rád sociálně-psychologické hry, je to hloupý, nudný žánr. Zajímá mě komplikovaná lidská osobnost za neuvěřitelných okolností. Miluji Gogola, to je autor, který je mi nejbližší. Inscenacím svých her se vyhýbám. Prózu píšu mnoho let, ale

nikomu ji neukazuju. Pokud se mi v těch textech podaří dosáhnout stejného mistrovství, jakého dosáhli Tolstoj nebo Gogol, zveřejním je. Pokud ne, proč bych publikoval to, co není dokonalé? Viděl jsem, jak v devadesátých letech vyhazovali Tolstého sebrané spisy na smetiště.

Většina vašich her má několik redakcí. To znamená, že i když hra začne žít vlastním životem, začnou ji inscenovat, vnitřně ji neopouštíte? Existuje moment, kdy si řeknete, tak teď je to definitivní?

Ne, všechny hry ve mně žijí, jsou v pohybu. Neustále se je snažím dodělávat, dopisovat, dokončovat...

Jakýmsi kontrapunktem k vaší dosavadní tvorbě je postdokumentární drama *Zabil jsem cara*. Hra zachycuje výsledky obyvatel Jekatěrinburgu v roce 1918 v trestním řízení vedeném v souvislosti se zavražděním cara Nikolaje II. a jeho rodiny. Od narození žijete v Jekatěrinburgu, ve městě, které je s touto smutnou událostí spojeno. Zažil jste kromě svého dědečka i další pamětníky této tragické události? Měl jste další podobné osobní vzpomínky, zážitky z dětství, které jste v sobě dlouho nosil?

Ano, znal jsem pět lidí, kteří byli svědky těchto událostí. Byli hodně staří. Rozhovory se starými lidmi jsem miloval. Například maminka mého strýce pocházela ze stejné vesnice jako Rasputin. Vyprávěla mi o tom, jak carská rodina jela jednou v kočáře kolem domu starce Grigorije [Rasputina] a zastavila se u jejich chalupy. Byla překvapená, jak vypadal car křehece a jak kašlal do kapesníku, když se nadýchal zvířeného prachu z cesty.

Je to vaše první hra napsaná v postdokumentárním žánru. Mohl byste tento žánr blíže specifikovat? V čem se liší dokument od postdokumentu? Jde o to, že je ve vaší hře větší podíl fikce?

Všichni víme, co je dokumentární žánr. To jsou dokumenty. Co se týče historie zavraždění carské rodiny, prakticky veškeré dokumenty byly zfalšovány komunisty. Nic není pravé, ani Jurovského zpráva.⁷ Jedinými nezfalšovanými historickými materiály je dvanáct svazků dokumentů z vyšetřování, kterým byl pověřen Sokolov, když bylo město v rukou československých legionářů.⁸ V Sokolovových vyšetřovacích materiálech jsou ale výpovědi svědků zkráceny, emoce eliminovány, motivy nedovyprávěny. To, čemu jsem se ve hře věnoval, bych nazval *psychologickou rekonstrukcí*.⁹ Druhou etapou byly vzpomínky občanů Jekatěrinburgu, mýty, fámy. Třetí etapou bylo dát všechno dohromady v jeden umělecký celek.

Čist záznamy výsledků, policejní protokoly a historické dokumenty související se zavražděním carské rodiny muselo být emočně náročné. Jak dlouho jste se na psaní hry připravoval? Ted' nemyslím jen studium historických pramenů, ale tak nějak vnitřně.

V Ipatjevově domě byla v šedesátých letech školka, chodil do ní můj bratr Lev, v místnosti, kde byla carská rodina postřílena, byla umývárna pro čtyřleté děti. Později bylo v Ipatjevově domě muzeum a v sedmdesátých letech tam hráli Gogolova *Vije*¹⁰ studenti divadelního institutu – s jednou z těch hereček se přátelím. Počátkem devadesátých let jsem pracoval v divadle pro mládež naproti skládce odpadků, která se nacházela na místě, kde stával Ipatjevův dům. Jelcin nechal dům zbourat, ale ruiny tam ležely mnoho let! Když jsem se na konci devadesátých let ocitl na nějakou dobu v Německu, nesouhlasil jsem s principem kolektivní viny a na jednom festivalu v Bonnu jsem na toto téma dokonce diskutoval s Günterem Grassem. Nechápal jsem, proč je vinen celý národ, když známe konkrétní nacistické zločince. Ted' se za tyto své názory stydím. Jsem hluboce přesvědčen o tom, že národ nese odpovědnost i trest za své mlčení. To, co se

dnes děje v Rusku – lidé jsou v rukou banditů –, je toho důkazem.

Vyvraždění carské rodiny v červenci 1918 představuje, domnívám se, pro ruského diváka podobné historické trauma, jakým je pro českého diváka např. justiční vražda doktorky Milady Horákové. I když jde o historické události, jež od sebe dělí čas a jež se odehrály v odlišných geografických a sociokulturních prostředích, jedno mají společné: byly spáchány ve jménu ideologie a zločinného bolševického režimu. Chtěl jste toto téma svou hrou znovu otevřít?

Ano, samozřejmě. Je naší povinností probouzet lidské svědomí.

Každá postava hry *Zabil jsem cara* má svůj dobrý důvod cítit se bez viny a zavražděného cara ani jeho rodinu nelitovat. V závěru hry pak slyšíme polyfonii udivených hlasů zavražděných, zda je něco takového ve společenství bytostí nazývaných lidmi vůbec možné. Zda to, co se jim stalo a jakým způsobem se to stalo, míněno způsob, jakým byli ubiti, a to doslova, je slučitelné s člověkem. Hra otvírá otázku, do jaké míry zla je člověk schopen dojít. Jak na tuto výpověď reagují diváci?

Mnozí během představení protestují. Jsou rozhořčení – „To není naše vina!“ Ať jsou to Češi, Rusové nebo Němci, psychologie kteréhokoliv evropského národa je stejná – nepřijímat kolektivní vinu.

Vaše hra nastavuje lidskému rodu nelichotivé zrcadlo. Hodláte v psaní postdokumentárních dramát pokračovat? Respektive, pokud to tedy můžete prozradit, na čem nyní pracujete?

Do materiálů hry o carské rodině jsem se ponořil s obrovskou zodpovědností strašně hluboko. Bylo

hrozně těžké se z nich vymanit. Každou noc jsem slyšel výstřely ve sklepě, děsivý lomož, křik... Prostudoval jsem úplně všechno, od historie československých legií na Uralu – abych pochopil, proč odešly – až po kanalizaci tehdejšího Jekatěrinburgu... a rozhodl jsem se úplně přeorientovat. Mám téměř hotovou hru o tchyni a snaše, ale jako vždycky – je neobvyklá.

Jste považován za nejfilozofičtějšího současného ruského dramatika. Na stránkách Kirovského divadla, kde měla, tuším, že to bylo minulého roku, premiéru vaše hra *Picasso*, jsem našla odkaz na vaši přednášku s názvem „Kdo a proč potřebuje v současném světě umělce“. Mohl byste se podělit o základní teze, jak vy jako umělec vnímáte svůj úkol v dnešní společnosti, své poslání?

Žijeme v době sofistikovaných technologií nejen ve vědě, ale i v umění. Dosáhli jsme nebývalého mistrovství v malířské technice, v hudbě, v hereckém projevu, ve filmové produkci, v psaní zajímavých příběhů, nicméně dnes jako nikdy předtím je u umělce důležitá přítomnost *svědomí*.

Olegu, děkuji za váš čas. Přeji vám mnoho inspirace při psaní dalších her a vašim hrám hodně úspěšných inscenací.

- 1 Jde o tzv. Šigirský idol, fragment sochy zhotovené zhruba před dvanácti tisíci lety z modřínu sibiřského.
- 2 V překladu: Město zavraždění cara, pozn. IR.
- 3 Jakov Sverdlov organizoval v roce 1918 exekuci carské rodiny a byl za tento zločin zodpovědný. Vyhlásil také Rudý teror, kampaň poprav a věznění odpůrců bolševiků.
- 4 Symbolem tohoto typu dramatu se stal Koljadův žák Vasilij Sigarev, jenž na sebe na přelomu milénia strhl mezinárodní pozornost hrou *Plastelína*, šokující především mírou brutality a krutosti v ní obsažené.
- 5 Andrej Vozněsenskiij byl jedním z nejznámějších básníků poloviny 20. století. Oleg Jefremov byl světoznámý sovětský a ruský herec spjatý s čechovovskými rolemi a Moskevským uměleckým divadlem, divadelní a filmový režisér, divadelní pedagog.
- 6 Roku 2002 byla hra zfilmována. S úspěchem byla inscenována po celém světě včetně Paříže, Londýna a Washingtonu.
- 7 Jakov Jurovskij podle svého tvrzení zastřelil cara, později se k témuž činu hlásili i další členové popravičského komanda.
- 8 Když byl Jekatěrinburg krátce po vyvraždění carské rodiny dobyt československými legionáři, bylo ihned zahájeno vyšetřování. Vyšetřovatelem byl jmenován šestatřicetiletý Nikolaj Sokolov. Ten se ujal práce s nevšední vervou a pokračoval v ní až do posledních chvil, kdy už byl Kolčak mrtev a na Ural a Sibiř se vrátila sovětská moc. Usilovné práce na případu se nevzdal ani v emigraci ve Francii. Jeho dílo přerušila v roce 1924 smrt na srdeční mrtvici, pravděpodobně jako důsledek stresu a vypětí, s nímž na kauze pracoval.
- 9 Bogajev klade na tuto skutečnost mimořádný důraz.
- 10 *Vij* je hrůzostrašná povídka na motivy staroukrajinské pověsti, považovaná někdy za poslední Gogolovo romantické dílo.

Ivana Ryčlová (1965), literární historička a překladatelka, zabývá se dějinami ruské literatury a dramatu 20.–21. století.

Zabil jsem cara

Ukázka z divadelní hry Olega Bogajeva

[...]

(Koule se rozhoupává, lano se omotává kolem hodinové ručičky, úder.)

UKLÍZEČKA:

[...] „*Kdo mi přikázal umejt podlahy?*“ Paška Medvěď. Pracoval v tom jejich Čeka. **(Pauza.)** „*Jestli jsem věděla, že je to krev?*“ Celý město to vědělo. Myslela jsem si, že když tam půjdu, uvidím aspoň modrou krev. Ale byla vobyčejná jako moje. Barvu měla, k čemu bych to přirovnala, asi jako pěna, když se vaří ostružinová marmeláda. Celý město to vědělo. Úplně celý. **(Pauza.)** „*Jakože kolik nás bylo?*“ Já... Já... Já, Fiza a třetí, fakt nevím, jak se jmenovala. Ty dvě nosily vodu, já jsem umejvala. Zůstávaly tam dlouhý šmouhy. Nevěděla jsem si s tím rady: rozpatlávalo se to pořád dokola. Když jsem prkna vytírala jedním směrem, bylo to stejný jako předtím. Nic nepomáhalo. Krev držela. Pak jsme to všechny tři drhly mýdlem. Byla jsem umazaná od hlavy až k patě. Sukni jsem potom vyprala. To je vona, mám ji na sobě. Tadyhle byla ušpiněná, vypadalo to jako vod barvy. Vyprala jsem ji, skvrna je pryč. Vidíte? **(Pauza.)** „*Co tam bylo ještě?*“ Jen krev. Nic víc. Jenom krev. Jo a podlaha byla rozpíchaná vod bajonetů. Tady, tady, tady, támhle, támhle, támhle. Jedna díra vedle druhé... Co tam dělali, fakt nevím... Taková podlaha a tak ji rozcupovali, parchanti. S mytím jsme skončily až v noci.

[...]

(Úder.)

ŠOFÉR:

Ljuchanov Sergej. Pravoslavný. Šofér. Bydlím v našem městě na Chrámovém náměstí lomeno sedm. **(Pauza.)** „*Co jsem dělal tu noc?*“ Zdržel jsem se v garáži. Vyměňoval jsem blinkr. To, že mám přijet, mi volal Jermakov. Když jsem dorazil do Ipatjevova domu, otevřeli mi bránu, abych mohl najet dovnitř. Bylo jasné, že už je zabili. Vojáci postávali venku, kouřili, čekali na mě. **(Pauza.)** „*Kolik bylo mrtvol?*“ Nevím. Seděl jsem v autě. **(Pauza.)** „*Co jsem dělal?*“ Držel jsem volant. Jsem přece řidič. **(Pauza.)** Ne, do zpětného zrcátka jsem se nekoukal. „*Co jsem si myslel?*“ Nic jsem si nemyslel. Čekal jsem, až naložej pytle. Motor jsem nevypínal, abych mohl rychle odjet. **(Pauza.)** Kdybych věděl, vo co jde, určitě bych kvůli vám vystoupil, všechno si zapamatoval a zapsal do notýsku. Jankel si sedl ke mně do auta, ostatní na korbu. Když jsme začali uhánět po Vozněsenský, slyším, jak se mrtvolky na korbě začaly kutálet. Dupnul jsem na brzdy, velitel čtyř vystoupil, všechny je přivázal a v klidu jsme pokračovali dál. **(Pauza.)** Nevěděl jsem, co je to za mrtvolky. Doba byla zlá – měl jsem svejch starostí dost. Jak opravit

auto, když nejsou náhradní díly, kde sehnat benzin. Kdybych tenkrát věděl, vo co jde, určitě bych tu cestu odmítnul. Řek bych – soudruzi, nezlobte se, ale se mnou nepočítejte... (Pauza.) „Kdy jsme přijeli do Prasečí rokle?“* Asi za tři hodiny. Mrholilo. Vystoupil jsem z auta, vyčůral jsem se a zalezl si zpátky do kabiny, abych se dospal. Vím, že někoho vyhazovali, štípali dříví, kopali jámu, rozdělávali oheň. Ráno mě vzbudil jejich velitel a říká – pojedeme pro kyselinu. (Pauza.) Nastartoval jsem motor, zařadil jedničku, a naráz koukám, že tam něco pálejí a že na pařezu stojím vyrovnaný hlavou. „Či?“ Tak porůznu: dětský i dospělý... Museli je někomu useknout. Cesta do města uběhla rychle. Auto jsem nechal u kostela. Velitel běžel do lékárny a já – ke tchyni domů. Když mě uviděla, leknutím se vopářila mlíkem. Utíkal jsem rychle pro doktora a po cestě narazil na svého parťáka. Tak a tak, povídám mu, jeď místo mě. Takže cara jsem neviděl... ani jeho hlavu. (Pauza.) „Kožené holínky s Romanovovým erbem?“* Obuvník to na mě prásknul? (Pauza.) Ano, ty holínky mám. Jenom místo erbu jsou tam vyražené inventární znaky s iniciálama pod

opatkem. Ty holínky jsou pěkně mizerný, přímo k pláči, měl je jenom při korunovaci, sotva se v nich dobelhal zpátky. Nosím je jen o svátcích do kostela. Chtěl jsem je vyhodit, ale žena na to, ať je zkusím rozšlápnout. (Pauza.) „Jestli je mi sama sebe líto?“ Jakpak by ne. Říkal jsem si, že pověsím zámečnicku na hřebík, odejdu z garáží, založím si živnost a budu soukromník, jezdit sám na sebe. A ono hovno! Rudí nebo bílí – žádný rozdíl v tom nevidím. Jedni usekli hlavu carovi, druzí vyhrožují opravami. (Pauza.) To je všechno, co vím.

(Úder.)

DÁMA:

Lidie Nikolajevna Jeremejevová. Vdova. Pravoslavná. Bydlím v našem městě na Hlavní třídě, dům číslo třicet dva. (Pauza.) „Jestli znám Ščukina?“... Ano. Je to učitel na dívčím gymnáziu. (Pauza.) Cože??? Jak to víte?! Ščukin vám to řekl?! (Pauza.) To je podraz... Mizera! To on mi věnoval tu podprsenku! (Sundává podprsenku, podprsenka letí vzduchem.) Jak mám vědět, kde ji koupil nebo kde ji sebral? Ale je-li libo, Ščukin mi ještě věnoval: oteplené spodní kalhotky s nohavičkou, lehké spodní kalhotky z hedvábí; vycházkové letní šaty – přední díl a límeček zdobené bílou krajkou; anglický deštník s vyřezávanou rukojetí ze slonoviny. A na všech těch věcech byly iniciály občanů Romanovců! (Pauza.) „Věci zavražděných?“ V žádném případě! Kalhotky a deštník jsem dostala ještě předtím, než byli Romanovci zavražděni. Měsíc předtím! (Pauza.) „Jak vím, kdy byli zavražděni?“ Celé město to ráno vědělo. (Pauza.) „Co jsem dělala tu noc?“ Poslouchejte, jsem vdova... A vdova to nemá lehké... A jestli vám Ščukin něco napráskal... (Pauza.) „Galoše?“ (Pauza.) Jaké galoše? Říkám vám, že imperátorčiny galoše nosí Aglajra Petrovna. Onehdy si je vzala do divadla a všem se chlubila: „Mám stejně velkou nohu jako carevna!“ (Pauza.) „Kradené?“ Ale já je poctivě koupila! Ostatně... Zoja Jegorovna, žena ředitele báňského institutu, má Taťaniny šaty. A Marie Petrovna má noční košili

kněžny Anastázie. A Líza Panovová, snacha správce městského parku, má tři páry carevnických punčoch. A Angelina Jevgrafova Chomjakovová, vdova po obhájci, má Mariiny lodičky. A Varvara Prochorovna Zajcevová z Klubové ulice má u sebe kalhoty následníka trůnu. A Janina Isakovna Agafurovová z Ključevské má po Romanovcích ikony a zubní kartáčky. A Avdotja Ziminovová, ošetřovatelka plukovníka Skvorcova, má zase carská prostěradla... A to nemluví o tom, kolik věcí má služebnictvo a personál. (Pauza.) „Odkud?“ No přece z trhu! Z trhu! Carskou veteš tam prodávali od dubna! Od dubna! Od dubna!!! Zatímco je pod ostrahou drželi v domácím vězení, všichni, kdo mohli, u nich rabovali. (Pauza.) „Jestli je mi jich líto?“ Asi by mně jich mělo být líto, když je zavraždili, že... Upřímně řečeno – nevím, jestli je mi jich líto, nebo ne...

[...]

(Úder.)

IPAŤJEV:

Nikolaj Nikolajič Ipaťjev, inženýr... pravoslavný, bydlel jsem v našem městě na adrese Vozněsenský prospekt, dům číslo čtyřicet devět lomeno devět. Jste první, s kým mluvím. (Pauza.) „*Jak vysvětlím, proč si vybrali právě můj dům?*“ Mám v něm veškerý komfort: nábytek, krb, telefon, koupelnu... Je na hezkém místě, má zahradu. Přišli k nám, ukázali mandát a nařídili, abychom jim dům odevzdali. (Pauza.) Ne, kdo tam bude bydlet, nám neřekli, dozvěděli jsme se to potom. Člověku samozřejmě lichotí, že na jeho pohovce spí panovník, i když jenom bývalý, zůstaly mi tam po něm ve stole nějaké pence a Alexandřiny punčochy. (Pauza.) Ale to si prosím nechte pro sebe... Rád bych předeslal, že jsem člověk vážený, se smyslem pro rodinu... A dům, jako byl tento, jsem dlouho hledal... Koupil jsem ho od Šaravjeva. Byl to takový popletený bohatý starověrec. (Pauza.) Původně jsem ten dům vůbec koupit nechtěl... Ale Šaravjev mě týden přemlouval: „Ten

dům je pro vás jako stvořený! Pro nikoho jiného se nehodí lépe! Musí být váš.“ – Proč zrovna můj??? Ale rozhodl jsem se, že se na něj půjdu podívat... Dům se mi líbil. Moc. Líbil se mi tolik, že jsem ho hned koupil. Už ani nevím, čím mě tak okouznil... Možná to bylo tou zahradou... Se studnou pod starou borovicí. (Pauza.) [...] „*Co jsem dělal v červenci?*“ Byli jsme na chatě. Nic jsem netušil. Dozvěděl jsem se to až po návratu. (Pauza.) „*Kdy mi vrátili klíče?*“ Mám pocit, že ve středu. Dal mi je Jurovskij. (Pauza.) „*Co říkal?*“ Už si přesně nepamatuju. Něco jako: „Trošku jsme vám to tam zaneřádili.“ Když jsme se ženou odemkli... (Pauza.) „*Co jsem viděl?*“ Moje žena dodnes tvrdí, že v našem domě musel řídit nějaký obrovský netvor. Ale podle mě je to mnohem jednodušší: špínu, chaos a nepořádek po sobě zanechala ostraha. Pak jsme si na dvoře všimli cizích toulavých psů – žrali ze země maso. Ženě se zdálo, že jsou to části lidských těl, ale já si myslím, že to bylo jenom maso z trhu, které si tam ti vořeši natahali. V hale pak byla spousta šlápot, vypadaly jako dračí, ale mohly to být klidně šmouhy po hadru, kterým se

myly podlahy. Vystoupali jsme po schodech nahoru. V obýváku nás čekala velká hromada výkalů. Zřejmě se tam převrhlo vědro, do kterého lidé vykonávali potřebu, i když moje žena se domnívá, že výkaly tam zůstaly po té obludě. A všude byl cítit pach krve a pekla... **(Pauza.)** Ne, jsem inženýr, nevěřím na báchoroky... Pravděpodobně tam někdo v krbu páčil kožky nebo surovou gumu. Ale mám-li být upřímný, ten pláč mě překvapil. **(Pauza.)** Ano, pláč. Velice ti chý a zvláštní. Dole pod nohama. Myslel jsem si, že v domě někdo je, ale nikoho jsem nenašel. Moje žena je na tyhle věci hodně citlivá, ale podle mě to nebyl žádný anděl, žádný Serafim, nejspíš to jenom rodila kočka, sousedovic kočka zalezla pod dům a nemohla ven. **(Pauza.)** Ne, nedokážeme tam žít. **(Pauza.)** Ne, nejde o pláč. Nejde ani o to, že v mém domě bylo podle všeho zavražděno jedenáct lidí, a spát v takovém domě, věřte mi, není jednoduché... Ale kdo mi vrátí věci? **(Pauza.)** Předchozí vláda mi dala garanci, že všechno uhradí... Já vám rozumím, že za nic nemůžete... Ale všichni utekli, protože jste obsadili město. Pět pohovek, tři knihovny, sedm křesel, čtrnáct židlí, příborník, psací stůl, sedm malířských pláten s přírodními výjevy, knihy – tři stasvazků, čtyři koberce, vycpaná zvěř – divočák, husa a medvědice s medvědětem od Gershona... A to nemluví o ložním prádle! **(Pauza.)** Kdo je tady maličerný, já? Chtěl bych vidět vás na mém místě, co byste dělal vy, kdybyste o všechno přišel... Řekněte mi, proč zrovna já, inženýr, který celý život poctivě pracoval, mám teď mít zaneřáděný dům? Hlavně mi nemluvte o spalujícím „plameni revoluce“, to si nechte pro útlocitné dámy. **(Pauza.)** Mlčíte? Dobře děláte. Protože za všechno totiž může jeden člověk. Víím, že se vám pravda nebude líbit, ale my všichni teď platíme za chyby jednoho lumpa. Jmenuje se Nikolaj Romanov. Byl to on, kdo tak nedbale vládl, až se octl s celou svou rodinou v opovržení jako dobytek! Jistě, rodina je jeho osobní věc, ale čím se provinila naše země, čím se provinil náš veliký národ?! Čím jsme se všichni provinili?! **(Pauza.)** „*Jestli je mi jich líto?*“ Je mi líto, že je zavraždili v mém domě.

(Úder.)

DŮSTOJNÍK:

Poručík husarské čestné legie pluku Jeho carského Veličenstva Lev Gromov! Jako člen druhé gardové jízdní divize jsem sloužil na severozápadní frontě! Účastnil jsem se operací ve východním Prusku a Lodzinsku. Vešel jsem jízdní artilerii u Suvalek, porazil jsem tři pluky generála Ludendorffa, za což jsem dostal třetí medaili „Za chrabrost“. Byl jsem vyznamenán za noční útok a boj muže proti muži u Přemyšle, vešel jsem průzkumné jednotce v Karpatách. Nikdy jsem nebyl raněn, Bůh mě ochrání!!! Jsem nositelem Svatojiřského kříže všech stupňů. A pak... A pak jsem se rozhodl, že se dám na studia... Od předminulého roku jsem frekventantem kurzů Nikolajevské akademie generálního štábu. **(Pauza.)** „*Proč akademii neuzavřeli?*“ Taky nás to překvapilo. Mysleli jsme, že nás rozpráší, proto jsme se z Petrohradu přesunuli sem. Následujícího dne uchvátili moc rudí, ale nás důstojníků se ani prstem nedotkli. To znamená, že válečné vědy se budou ještě hodit. Rudí nás nechali být, studovali jsme v klidu dál. Pravda, odebrali nám zbraně... Ale hlavně – a to bylo nejhorší – zakázali nám nosit uniformu! A taky vyznamenání, která jsme si vysloužili v bojích! Takové zvěrstvo! Jen si představte: já – hrdina, důstojník armády – jsem musel chodit v civilním kabátě jako prostitutka! A takových, jako jsem já, udatných vojáků, je tady v akademii dvě stě, všichni jsme elitními důstojníky Jeho Veličenstva. **(Pauza.)** „*Kde jsem byl tu noc?*“ Osypal jsem se. Vyhodili mě ze tří zkoušek. Z vojenského zeměpisu, z všeobecné taktiky třetí punské války, a co je nejhorší – vyletěl jsem z teorie bleskového útoku. Učit se je těžší než sekat kozáckou šavlí! Ale jak říkal Alexandr Makedonský: „Znalosti jsou začátkem cesty k velkým vítězstvím.“ **(Pauza.)** „*Spodky Jeho Veličenstva???*“ Kdo mě prásknul? A řekla vám Maryša i to, že obšťastňovala nejen mě, ale taky židovské komisaře??? Soudruzi mívali po ránu mohutnou proletářskou erekcí! **(Pauza.)** „*Zachránit Nikolaje?*“ Ano,

ve třetím ročníku jsme o tom vedli dlouhé tajné diskuse... Všichni, celá akademie, jsme strádali patrony, ale plukovník Jegorov je všechny napálil do cikánů. Já vím, každý z nás by byl schopen panovníka osvobodit holýma rukama. Přeparat ostrahu bylo snadné... Jenomže je tady jedno „ale“. Co když přiletí nějaká zbloudilá kulka? Co když udělá „cvrnk“ – a bude konec všem létům studia? K čemu by pak byly všechny ty zápočty, opravné zápočty, zkoušky a semestry?! (Pauza.) „*Jak ještě důstojníci pomáhali?*“ Pomáhali máslem. Každý frekventant obětoval svůj kousek másla, které jsme dostávali ke snídani, byli i tací, co obětovali tabák. Ale pak jsme zjistili, že ostraha si všechno nechává! A zásobovat jídlem nepřítele – to je strategické selhání. Proto jsme přestali Romanovcům posílat balíčky, navíc jeptišky jim denně nosily tisíce vajec. Kolik z těch vajec se k panovníkovi dostalo – to nedokážu říct. Pokud vím, ostraha četla kolem stovky lidí, takže Romanov s dětmi mohl mít denně kolem dvou vajec, to není zas tak špatné... (Pauza.) „*Varianty záchrany?*“ Ano, mohli jsme ostrahu podplatit, každý

z důstojníků si schovával něco na horší časy, ale pochopte, jsme muži v plné síle, máme své potřeby. Kupříkladu ženy. Dřív ženy důstojníky milovaly. A teď za ně musí člověk platit. Na Urale jsou ženy hodně drahé! (Pauza.) „*Jestli je mi Romanovců líto?*“ Odpovím vám jako důstojník, který prošel válkou, čestně a na rovinu: tu bitvu o trůn prohráli!

(Úder.)

VÝHYBKÁŘ:

Hlídač. Ljabuchin. Říkají mi Vasilij. Jsem pravoslavnej. Hlídal jsem svoji trať. Měl jsem vlastní budku – postel, kamna a stolek. (Pauza.) „*Cože?*“ Ne, předtím jsem pracoval na trhu jako bourač masa – dokud nějaký bylo. Když přišla válka, z města jsem vodjel a našel si práci u železnice. Bydlel jsem v nádražní budce a pracoval jako výhybkář. Kopřáky byly kousek. Je to moje rodná vesnice. Pochází odsud moje matka, otec i všichni příbuzní. Čtyřicet hodin jsem sloužil a dva dny měl volno. V zimě to šlo, v létě byl šrumec, jenom když byly sena. Za den projely tak tři soupravy. Byla to verch-isetská trasa. Když jsem slyšel houkání příjíždějícího vlaku, spustil jsem závoru a potom ji zase vytáh. Výplatu jsem neviděl nejmíň rok. Bejval bych si už dávno našel jinou práci, ale bylo mi líto opustit budku, aby ji nějaký hlupák nepodpálil. Budka byla taková milá, s kamínkama – bylo v ní moc dobře. Žil jsem si v poklidu, nic mi nechybělo: čas vod času jsem si v uzlíčku přines něco na přilepšenou, ale jinak jsem seděl u okna a koukal ven, vobčas se na mě přišel podívat nějaký zajíc nebo medvěd, když se setmělo, rozsvítil jsem drážní lucerny, zamknul – a čet jsem si Písmo svatý. (Pauza.) „*Co se dělo tu noc?*“ Měl jsem zrovna službu. Vtom slyším v dálce burácet motor. Začínalo svítat. Byl to nákladák a za ním dvě vlečky dříví. S vojákama. Zbraně měli v pohotovosti. Blížili se ke mně. Koukal jsem jako blázen! Jaktěživ jsem tady žádný auto neviděl. Vyšel jsem ven, abych je varoval, že cesta dál je peklo, samá díra, když zapadnou – už se z těch sraček nevyhrabou. Minuli mě a prý: „Pantáto,

my si poradíme.“ A jeli dál směrem na Koptáky, dolů k vodbočce. Chvilí jsem tam okouněl a pak jsem si zalez zpátky do budky. Usnul jsem, ani nevím jak. Asi za hodinu slyším, jak někdo buší na dveře: „Vstávej, hlídači! Máme mandát!“ Vyšel jsem ven. Stáli tam dva rudoarmějci. Jeden z nich, ten městskej, mě poznal, hned si vzpomněl, že jsem na trhu boural maso. Poprosili mě, abych jim pomoh roztláčit auto, že zapadli a nemůžou vyjet. Šel jsem s nima. Nákladák vězel hluboko v blátě. Zapřeli jsme se do něj – ani se nehnul. Zkoušeli jsme to znovu a ještě jednou a ještě... Když nám začaly docházet síly, jejich velitel se nakonec smíloval a říká: „To stačí, rozdělejte oheň.“ Pak se otočil ke mně a povídá: „Pan-táto, zalez, jdi se vyspat...“ Vrátil jsem se do budky, koukám oknem ven – nevidím žádné kouř. Dřevo bylo asi mokré. A ráno znovu někdo buší na dveře. Je to zase ten městskej rudoarmějce. Bylo vidět, že je nalitej. Říká mi: „Ty jsi boural na trhu maso, že jo?“ – Boural. „Nemoh bys nám pomoci? Máme tady hromadu sviní, potřebujeme je rozsekat, vcelku nechtěj

hořet.“ – Nemám sekeru, povídám mu. On na to: „Seker i nožů máme, kolik budeš chtít... Nezdržuj a pojď.“ Brejle jsem si zapomněl v budce, mžourám jako krtek. Ptám se: „Co je to za prasata, že se musej pálit?“ „Tyhle svině,“ povídá, „jsou nakažený, mají mor, musej se spálit na troud, ale nejdřív je potřebujeme naporcovat... Přicházíme blíž a já koukám, že tam na zemi ležej mrtvolý. Říkám: „Vždyť jsou to lidský těla!!!“ A velitel, celej zmoženej, na to povídá: „Mýlíš se, seš úplně slepej, hlídači, to je jenom druh prasat, co jsou hodně podobný lidem. Zvenčí je to člověk, ale uvnitř svině...“ (Pauza.) Tak jsem začal naslepo bourat, vzal jsem to vod největších. Nejdřív sekerou, potom nožem. Kůži jsem nestahoval, kosti jsem sekal, ty šly dobře, ale žíly jsem musel vzít pilkou. Mám to v ruce... Bylo tam takový malý prasaťátko – když jsem ho krájel, probudilo se k životu, zamrkalo očima – ale vojáci ho dorazili. Říkám jim: „Mně se zdá, že je to člověk...“ (Pauza.) A oni na to, že ne, že jsem se spletl..., že je to dobytek. Když nám vobčas na trh přivezli nemocný krávy, hrudi jsme vždycky nechávali, ale tady šlo všechno do ohně. (Pauza.) Ne, nemožil jsem se s tím dlouho, zboursal jsem rychle šest kusů nahrubo, zbytek zvládli sami – byli šikovni. Za práci mi dali balíček batumskýho čaje, umyl jsem si ruce v louži a vrátil jsem se zpátky. Co se dělo dál, nevím – skončila mi směna. (Pauza.) „Jestli je mi líto cara?“ Šmarjá, to nevím. Kdybyste mi raděj řekli, kdy nám dají gáži. A co se týče carský rodiny... Asi by mi jich bylo líto, kdybych je znal osobně, ale takhle... Pro mě jsou jen písmeny v novinách. ■

* Místo, kde byly nalezeny ostatky carské rodiny (rusky Porosjonkov log). Pozn. IR.

/ Ukázku z ruského originálu *Ja ubil cara* (2019) přeložila Ivana Ryčlová, ilustracemi ji doprovodil akademický malíř Aleš Růžička. /

Křehká spojení v hrubých možnostech porušení

Rozhovor
Kateřiny Hlouškové
s Bohuslavou Olešovou

Záře, touha, tajemství. Od prvního okamžiku a pak stále více. Tak bych popsala své dojmy ze setkání jak s prací (to bylo nejprve), tak s osobností umělkyně. Stále si vybavuji, jak na mě zapůsobilo to energické víření jasných barev jakoby zraněných (dnes vím, že skutečně poškrábáných žiletkou) až na bílý základ. Ty obrazy vždycky přitahovaly moji pozornost, až mnohem později jsem uslyšela i jméno autorky – Bohuslava Olešová.

Kdybych o tobě točila film, vím přesně, jak by začínal. Malá dívka rozvázně tlačí černý hluboký kočárek a proti ní se blíží smuteční průvod. V kočárku má místo panenek bílé králíky s červenými očima. Působí to jako snová fantazie, ale není, že?

Ne, není, narodila jsem se v Českém Těšíně a s rodiči a dvěma sestrami jsme bydleli ve velké vile bezprostředně u hřbitova. Je to skutečná vzpomínka, jeden z obrazů mého dětství.

A jaké bylo? Žila jsi obklopena krásou a uměním, nebo ne?

Jak se to vezme. Rozhodně nepocházím z uměleckého prostředí, nevyrostla jsem v ateliéru, ale v úplně normální rodině. Jako nejmladší jsem se vypořádávala s dokonalostí své nejstarší sestry. Maminka ale byla bohyň, vše ji zajímalo, ve všem nás podporovala. Měla ráda krásné věci, a tak – trochu i z donucení, protože koupit se téměř nic nedalo – výborně šila. Byla posedlá – podobně jako já malováním – vytvářením originálních modelů, které jsme nosily.

Theofilek, tatínek, spíše nechával věci plynout, miloval zahradničení, zabýval se pěstováním a šlechtěním květin.

Projevil se už tehdy nějak tvůj talent?

To asi ani ne, ale zájem ano. Maminka později vzpomínala, že jsem ji ještě jako docela malá překvapovala svým zájmem o – řekněme – výtvarno. Rozplývala jsem se prý třeba nad starým trouchnivějícím kmenem trčícím z vody. Kromě sedmi let hry na klavír jsem také navštěvovala výtvarnou školu v Ostravě.

Studovala jsi nějakou uměleckou školu?

Absolvovala jsem střední ekonomku, což mě vůbec nezajímalo. Místo učení jsem si neustále četla a psala. Moje první zaměstnání bylo děsivé. Nastoupila jsem jako sekretářka náměstka ekonomických nástrojů Třineckých železáren. Ale na to bych raději ani nevzpomínala. Hrůza, ty tabulky, formuláře, kdyby toto měl být můj život, raději bych skočila z komína. V Ostravě naštěstí při tamní stavební průmyslovce existoval obor výtvarná propagace. To už

bylo o něco lepší. Vystudovala jsem jej a nastoupila do Městského kulturního střediska v Českém Těšíně. Díky tomu jsem přišla do kontaktu se světem umění a seznámila se se spoustou skvělých tvůrců.

Nezkusila ses dostat na akademii?

Hlásila jsem se dvakrát. A patrně bych se i dostala. Ne kvůli talentu, ale protože profesor, který mě připravoval, se netajil tím, že ví něco ošklivého z minulosti na tehdejšího rektora. Protekci jsem odmítla. Za takových podmínek jsem tam nechtěla.

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let jsi v Českém Těšíně založila hned dvě svého času velmi známé neoficiální galerie. Jak se ti to povedlo?

Tehdy většina skutečně pozoruhodných umělců pochopitelně nesměla vystavovat. V Praze, Bratislavě, Brně a dalších větších městech by to bylo těžko myslitelné, ale v Českém Těšíně nebyli zpočátku tak pozorní. V rámci své práce jsem mimo jiné měla přístup i do Těšínského divadla, které má nádherné foyer. Nepatřilo to mezi moje povinnosti, ale ten prostor mě oslovil. Taktéž v domě, kde sídlilo Městské kulturní středisko, jsme s jedním kolegou objevili krásnou půdu, kde jsem také začala pořádat výstavy. Zpočátku to ale šlo poměrně ztuhla. Místní nechodili prakticky vůbec, na vernisážích byla jen rodina a pár nejbližších přátel. Můj nadřízený byl původně zemědělský kádr, kterého „uklidili“ do kultury, ničemu nerozuměl a zajímala ho jen čísla, kterými se pak někde nahoře oháněl. Aby mi to hned nezatrhla, falšovala jsem návštěvní knihy, vymýšlela si jména a „autentické“ komentáře. Vlastně to byla svého druhu umělecká akce. Několikrát za den jsem vyběhla z kanceláře a šla stvořit nového spokojeného návštěvníka. Ale brzy se to změnilo. Začali jezdit lidé doslova z celé republiky. V den vernisáže spali u nás doma, u přátel. Neměla jsem na to na-prosto žádné peníze, vše se prostě nějak udělalo,

↖ Z cyklu *Ichor*, 2011.

†† Z cyklu *Žízeň nekonečna*, 2017.

↑ Z cyklu *Neutrinová pošta*, 2010.

V ateliéru v Českém Těšíně, 1984.

každý pomohl, jak uměl. Někdy to bylo až surreálné a vlastně dost směšné.

Když jsem například potřebovala z Prahy převzt díla Adrieny Šimotové, nabídl se jeden kamarád, že to domluví. Měl totiž strýčka, který jezdil s nákladňákem, a ten měl zrovna cestu někam za Prahu. Strýček vyřídil, co potřeboval, a v domluvený čas skutečně stál před Adrieniným pražským ateliérem, ze kterého její kamarádi, nyní slavné a uznávané osobnosti, začali stěhovat kusy určené na výstavu. Když ale otevřeli nákladňák, zjistili, že v něm jsou fekální roury. Strýček neměl tušení, o co jde, takže po celou dobu všem těm budoucím váženým pánům nadával. Výstavu ale do Těšína dovezl. Adrienu pak před vernisáží bydlela u jednoho známého sběratele ve vesnici, která se jmenovala Hnojník. Často jsme na to vzpomínaly a dost se tím bavily. Podařilo se uskutečnit spoustu skvělých výstav našich nejlepších umělců, ale jak už to tehdy chodilo, stala jsem se nežádoucí.

V Těšíně jsi zorganizovala i jazzový festival.

No, na první koncert se prodalo všeho všudy pět lístků. Byla to skutečně špičková kapela. Nechtěli jsme, aby muzikanti hráli před prázdným sálem, tak jsme trochu z nutnosti a také z legrace vyrobili improvizované figuríny a posadili je do hlediště. Nahráli jsme potlesk a hudebníci tak ve tmě a oslnění reflektory mohli mít pocit, že hrají celkem důstojnému publiku. Samozřejmě na to přišli, ale celé jsme to pojali jako „uměleckou akci“ a mělo to nakonec úspěch.

Věnovala ses tehdy i vlastní tvorbě?

Ano, velmi vášnivě, každou myslitelnou chvíli. Můj syn byl tehdy malý a prakticky neustále zamazaný od barev. Měla jsem ateliér v garáži. Od realistické malby jsem se posunula k surrealismu. Bylo to ještě vzdálené tomu, kam jsem směřovala a co se i nyní stále snažím nějak uchopit, ale už tam vidím některé prvky, které jsou mi vlastní dodnes.

A pak jsi přišla do Brna.

Z Těšína jsem odcházela postupně. Díky těšínským výstavám jsem poznala skutečně zajímavé a inspirativní osobnosti. Zkoušela jsem se nejprve uchytit v Praze, ale nakonec zvítězilo Brno, kde působili lidé jako Igor Zhoř, Jiří Valoch či Karel Tutsch. A také tu byl Josef Chloupek, který si mě získal svojí nádhernou knihovnou a sbírkou obrazů.

To byla stále ještě první polovina „osmdesátek“. Kde ses v Brně uchytila?

Chvíli jsem navrhovala obaly hraček pro Chemo-plast. Nebylo moc co dělat, ale být tam člověk musel. Měla jsem prostor, čas, k dispozici kancelářský materiál a touhu tvořit – takto vznikl například cyklus *Hnízdění*. Ale pak přišla možnost pracovat na brněnské Šelepce. Sídliho tu Obvodní kulturní

a vzdělávací středisko Královo Pole, kromě velkého sálu tam byly učebny, kam se chodilo třeba na hodiny klavíru či jazyků. Navázala jsem na svoji práci v Těšíně. Tehdy bylo vše kontrolované, každé veřejné vystoupení muselo být oficiálně povolené, přesné místo, čas od-do. Byli jsme neustále mezi mlýnskými kameny, na jedné straně oficiální orgány, na druhé snaha umožnit vystupovat i těm méně pohodlným. Bylo to někdy dost o nervy.

Pamatuji si jednu zahraniční skupinu, hudba nic moc, ale hudebníci opravdu hodně svobodomyšlní. Začali hrát až ve chvíli, kdy měli oficiálně končit, okamžitě následovalo udání, přijela Veřejná bezpečnost. Pamatuji si, jak jsem vlastním tělem bránila jednomu příslušníkovi, aby vešel do sálu, a nutila mu ke čtení oficiální povolení. Nemohla jsem dopustit, aby zjistil, že je všechno jinak.

Šelepka, to byl drobný ostrůvek křehké svobody. Psala se tu i historie brněnského alternativního divadla, působil zde třeba Ochotnický kroužek Jana

Antonína Pitínského, také divadlo, které vedl Jakub Špalek, vystupovali lidé jako Josef Daněk a Blahoslav Rozbořil a spousta dalších.

A tvoje tvorba?

Pracovala jsem stále, s velkým nasazením. Malovala jsem na život a na smrt. Ten velký sál na Šelepce mě lákal svým prostorem, uspořádala jsem v něm sama pro sebe instalaci *Domy pro meditaci* a před Šelepkou v parku si tvořila objekty. Vzala jsem své obrazy, rozstříhala je, zkroutila a přetvořila v něco jiného, změnila podstatu, něco zůstalo, ale v jiné podobě. Fascinoval mě ten proces změny, jako v životě – něco se stane a vše, co dosud bylo, jakoby pozbude smyslu, ale nezmezí, někde to je, skryté, zasunuté a objeví se to jinak a jinde, nebo také ne. Lidé, co chodili kolem, to mohli vidět, ale jen prostě náhodou, nikoho jsem nezvala, neorganizovala žádnou vernisáž.

Instalace z cyklu *Odnikud nikam*, prostorový objekt, 2017.

Ale přesto ses prosadila. Společně například s Lacem Garajem, Michalem Čuříkem či Marianem Pallou jsi zmiňována jako součást skupiny umělců spojených v osmdesátých letech s Kamennou kolonií, tedy s legendární brněnskou Kamenkou. „Divocí, excentričtí a expresivní umělci v čele s Bohunkou Olešovou,“ jak se uvádí v recenzi retrospektivní výstavy Brněnská osmdesátá, která byla k vidění v roce 2010 na Špilberku. Bydlela jsi tam nebo tam měla ateliér?

Já v čele? Kdo to psal? Bylo to tehdy fajn, ale nebydlela jsem tam. Přátelila jsem se s Garajem, který tam bydlel a tvořil. V Kamence jsem navázala na to, co začalo už v Těšíně. Tehdy jsem na půdě kulturního střediska vytvořila svoji první prostorovou instalaci z nití a provázků. Vytrácela jsem se z kanceláře na půdu a svobodně si tam tvořila. Fascinovala mě

ta subtilnost, proměnlivost. Z některých úhlů je to téměř neviditelné, a co s tím dělá konkrétní prostor, proudění vzduchu, světlo!

V Kamence, v jednom domě, který dodnes slouží k výstavám, jsem udělala něco podobného. K tomu jsem vedla cestu z bílého papíru, která se klikatila uličkami a návštěvníky přivedla až na místo, které následně sami dotvořili, protože se tou mou instalací museli prostíhávat. I ta papírová cesta měla své kořeny už v mé tvorbě v Těšíně. Aniž bych o tom tehdy slyšela, nebo to dělala záměrně, vytvářela jsem něco jako land art, umělecké akce v otevřené krajině. Některé věci jsou prostě „ve vzduchu“ a nezávisle na sobě je uchopí více lidí. Neslo to v sobě i prvky ochrany přírody. Krajinou se táhla cesta z papíru, do toaletáku jsem zabalila hromadu kamenů. Mělo to hluboký význam především pro mě samotnou. V Kamence pak tyto mé „akce“ získaly i nějaké publikum.

Nástěnná malba Žízeň nekonečna, 2009.

Vystavovala jsi i jinde?

Ano, v Brně to tehdy díky několika silným osobnostem relativně žilo. Lidé jako Ajka Gálová v Galerii mladých na Radnické, Karel Tutsch ve své soukromé galerii Na bidýlku nebo třeba Lenka Zogatová na Musilce dokázali dobře navzdory zorganizovat pozoruhodné akce. Zajímavé věci se děly i v takzvaném „věčku“, tedy Vysokoškolském klubu na Grohově. Občas jsem něco málo vystavovala v Praze, v Olomouci v Galerii pod podloubím, v Ostravě atd.

Proč jsi ze Šelepky odešla do Semilassa?

Neodešla. Už si to přesně nepamatuji, šlo o nějakou rekonstrukci, a my se prostě stěhovali do kanceláří v Semilassu, ale dělala jsem stále to stejné. V Semilassu jsem poznala Františka Mikše, dnes nakladatele a šéfredaktora *Kontextů*, tehdy údržbáře. Pořád jsem ale patřila na Šelepku, i ve velmi intenzivní a emotivní době pádu komunismu. Byla to euforie, ale i neuvěřitelné scény převlékání kabátů.

Před revolucí jsi začala organizovat výstavy v neoficiální soukromé galerii Ateliér na Tomešově...

... a později v Galerii Aspekt na Údolní, to už bylo po revoluci a tedy oficiální, a ještě později v Galerii Ars na Veselé. To všechno s Josefem Chloupkem. Věnovali jsme tomu veškerý volný čas, všechny vydělané peníze, tedy pokud jsme je neutratili za knihy. Znáám většinu známých umělců, jezdila jsem za nimi do ateliérů, sledovala jejich tvorbu, s některými nás pojí dlouholetá přátelství. Ale poznala jsem i spoustu mladých, někteří zapadli, jiní se prosadili a stále tvoří. Doba se změnila, soukromá galerie musí vydělávat, je to jiné, chybí to nadšení a osobní nasazení, které jsme měli. Ale těší mě, že něco zůstalo, třeba tradice Otevřených ateliérů. Po revoluci jsem byla pozvána do Paříže, zvali umělce z Východu do otevřených ateliérů. Chtěla jsem něco z té atmosféry přenést i sem. Aby lidi mohli na vlastní oči vidět to

Z cyklu *Gravitační stěhy*, 2008–2009.

prostředí, práci. Aby si to uměli představit. Začali jsme v Brně a okolí jen mezi známými, a pak jsme založili sdružení Magma. Díky němu jsme uspořádali spoustu ročníků Otevřených ateliérů, a tím dali možnost výtvarníkům ukázat své práce.

Organizovala jsi výstavy velkému počtu známých i začínajících umělců a vedle toho, poněkud ve stínu, ses dále věnovala vlastní tvorbě, která je neobyčejně ucelená, provázaná, kompaktní. Tvé obrazy i objekty jsou nezaměnitelné. Časem jsi vytvořila vlastní svébytný styl i způsob práce. Můžeš to nějak přiblížit?

Narodíme se a od první vteřiny jsme vrženi do nezbytných daností – proudí v nás krev, dýcháme, pijeme... Máme daný základní rámec, jakousi síť a na ni vršíme jednu vrstvu za druhou, jeden děj za druhým, každá další vrstva částečně překrývá tu předešlou, ale stále tam je, třeba pro nás momentálně neviditelná. Někdy je nám umožněno se vrátit, ve vzpomínce odkryjeme některou z předešlých vrstev a třeba se tím dostaneme blíže k poznání, ke světlu. Přitom jsme neustále zraňováni, znásilňováni, dostáváme rány do živého, jsme ustavičně nuceni dělat

Pád, z cyklu *Skrytosti*, kombinovaná technika, 1999–2000.

něco, co nechceme – vstát, jít do práce... A přesto se místy dostaneme blíže k nějakému prozření, poznání.

Proto ty danosti, vrstvy a pak jejich proskrabávání žiletkami. To se snažím vyjádřit například v cyklu *Neviditelné nevidí samo sebe*. Je to stejné jako v životě. A do toho energie, naše vlastní, všeho a všech ostatních. Jsme její součástí a zároveň spoluvůrci. Danosti – vrstvy – energie. To je to, co chci vyjádřit ve svých obrazech, ne jen ilustrovat nějaké děje, ale dotknout se jejich podstaty. Zajímá mě objevování podstaty existence. Dnes víme, že všichni jsme jedno, svět, my, vesmír, vše, co nás obklopuje, je stvořené ze stejného základu. Takto to vidí a potvrzuje i věda, třeba teorie strun. To mě ohromně zajímá. Hodně čtu. Studuji různé vědecké teorie a občas mě něco zaujme natolik, že to musím zpracovat, nějak zachytit. Například neutrino. Díky nim jsem udělala cyklus *Neutrinová pošta*. Pracuji na různých cyklech, ale podstata je stále stejná – alespoň na chvíli se dotknout neuchopitelného. Vím, že obraz není ideální, nemateriální svět mění v materiální, a to jde jen velmi těžce. Mnohem vhodnější je hudba. Záznam na papír je oproti hudbě pouhým nádechem, nebo ani to ne.

Poznáš, že je obraz hotov?

Někdy nikdy. Jindy mám dojem konce, ale pak se na to podívám znovu a zjistím, že je to vlastně úplný začátek. Je to jako cesta k sobě samé, k veškerému poznávání. Hledáš, tvoříš další a další vrstvy, a někdy třeba zjistíš, že ta předchozí byla mnohem lepší. Nebo cítíš, že už na to nesmíš ani sáhnout. Někdy je něco v určitou chvíli hotovo, a pak zase není.

Má s tím co dělat i zvláštní doba, ve které aktuálně žijeme? Změnilo se pro tebe něco?

Současnost mi v něčem přijde ještě nebezpečnější než totalita. Tehdy existovala místa, země, ke kterým jsme vzhlíželi. Ale to teď není, jsme v tom všichni, jeden kolos. Jsme tak ovladatelní. Děsí mě to. Nedá se z toho vystoupit. I když, zdá se mi, že v poslední době je stále více lidí, pro které být „in“ a na špici závodu už není jediná priorita. Záleží na každém, jaké dílo udělá ze svého života.

Brněnský Dům umění připravuje tvoji retrospektivní výstavu, současně ti vychází obsáhlá monografie. Předpokládám, že tě to přirozeně těší, ale tuším, že je to složitější. Jak to vnímáš?

Těší mě, že si na mě vzpomnělo tolik fajn lidí, že se jim do toho vůbec chce. Ale mám také pocit, že už jsem to nějak přerostla. Byly doby, kdy jsem si přála výstavy. Přišlo mi to důležité. Ale postupem času mě už tak nebaví materiálně. Říkám si, proč vytvářet další? Možná to raději nechat odejít někam do světla... ■

Bohuslava Olešová (1951) je malířka a organizátorka výstav. Vystudovala výtvarnou propagaci na SPŠS v Ostravě. Od 80. let žije v Brně. Její práce jsou k vidění v galeriích i soukromých sbírkách u nás i v zahraničí. Počátkem srpna letošního roku bude v brněnském Domě umění zahájena její retrospektivní výstava a připravuje se obsáhlá monografie *Žízeň života*.

Bohunka

František Mikš

Většinu mého dospělého života mě po mých podnájmech, bytech a nakladatelských redakcích doprovázejí obrazy Bohuslavy Olešové. Seznámili jsme se tuším někdy v roce 1985, když jsem začal pracovat jako správce a údržbář kulturního domu Semilasso v Brně – Králově Poli. Bohunka (jak jí všichni říkáme) tam pracovala v kanceláři a měla na starost zajišťování kulturních programů. Já představoval v sále židle a stoly, ozvučoval a dozoroval některé akce – a v pozdní noci vyháněl podnapilé hosty a členy kapel. Oba jsme tam byli v době pokročilého komunistického rozkladu dobře zašití,

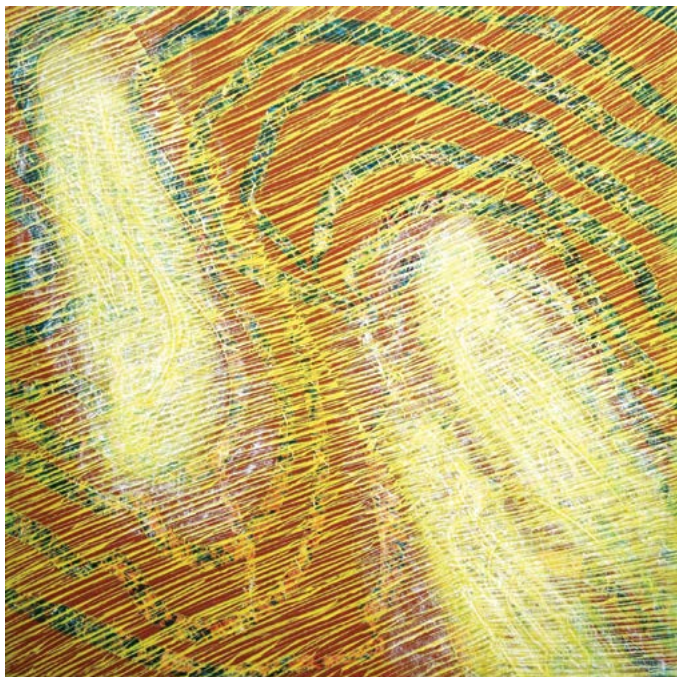
neboť práce nebylo moc a pak jsme si mohli dělat svoje. Ona malovala, já hlavně četl a pokoušel se vydávat první knihy (tehdy ještě ineditní). Již tehdy mě její tvorba zaujala a zpovzdálí ji sleduji stále.

Bohunčiny obrazy mě v životě doprovázejí především díky její štědrosti. Když jsme se seznámili, bylo mi něco přes dvacet let a měl jsem hluboko do kapsy – tak mi některé prostě věnovala. Asi jsem na ně koukal moc lačně. Patřily mezi první plátna, která jsem vlastnil, a oživovala stěny mých dočasných příbytků, po kterých jsem se protloukal. Ale ani později, když byla má finanční situace lepší, si nenechala za obrazy platit – většinou mi je věnovala, případně prodala za směšnou cenu, pokud jsem je měl pro někoho jiného jako dar. Tvorba ji vždy pohlcovala natolik, že na peníze jako by zapomínala – stejně jako na to, aby své malbě dělala nějakou velkou propagaci a více se veřejně prosazovala. Byla příliš skromná a plachá? Nebo jí to připadalo trapné a nepatřičné, když viděla zbytnělá ega některých svých uměleckých soupeřů? Nejspíš vše dohromady.

Čtu si rozhovor, který Bohunka poskytla našemu časopisu. Pokud dnes říká, že už přerostla dobu, kdy stála o vystavování, a své dílo by klidně nechala „odejít někam do světla“, tak jí to věřím, protože ji znám. Její plodná umělecká dráha vždy probíhala nikoli uvnitř, ale tak trochu paralelně s tzv. „velkým“ světem umění. Za komunismu, avšak ani poté, v době znovunabytí svobody, ji nebylo nahlas slyšet. Jako by si malovala jen sama pro sebe. „Malování není o tom, že tě někdo uznává, ale o doteku s nekonečnem, s absolutnem,“ můžeme číst mezi jejími zápisky.

Netroufám si odhadovat, kolik obrazů Bohunka vytvořila, určitě jsou jich stovky, možná i víc. Nikdo už nespočítá, kolik jich rozdala, kolik přemalovala – a kolik „přemalovala“. Tím druhým „přemalováním“ mám na mysli její zvláštní styl práce, kdy již hotové obrazy (nikoli ty nezdařilé) pokrývá dalšími a dalšími (cyklus *Vrstvení*). Vrší jeden obraz na druhý a z dalšího vždy prosvítá záznam toho předchozího. Sama

↗ V ateliéru na České v Brně, 1988.

to přirovnává k životu člověka, který všechno, co prožije, v sobě nese uloženo „ve vrstvách“, ale jen něco z toho ho ovlivní a poznamená trvale. Celý náš život je obestřený náhodami a záhadami. „Neboť i co je v nás, je mimo náš dosah,“ cituje kdesi malířka Vladimíra Holana. „Jde mi o to úžasné tajemství, kterého se můžu alespoň malinko dotknout, a tak okusit tvořivost,“ píše v jiném ze svých záznamů.

Kdo zná moje texty o umění, ví, že většinou nepíšu o nepředmětné malbě – nikoli proto, že bych tento způsob uměleckého výrazu považoval za méněcenný. Prostě nevím, co o takových obrazech psát. Vlastně si myslím, že by se k nim toho moc říkat nemělo, neměli bychom se je snažit za každou cenu nějak vysvětlit. Stačí je nechat na sebe působit, prožít je pokud možno v čase – nikoli jen během krátké návštěvy výstavy. Pak se vám „dostanou pod kůži“ a zvláště se vám proměňují před očima, promítáte si do nich své momentální stavy, nálady

a emoce – alespoň tak to vnímám já. Vymýšlením zdánlivě sofistikovaných a pojmově zašmodrchaných vysvětlení a významů těmto dílům moc nepřidáte – spíše si k nim uzavřete cestu.

Za sebe mohu říct pouze toto – přestože malířka ve své tvorbě usilovně hledá něco nad či za tímto světem, který ji zřejmě úplně neuspokojuje a nejspíš někdy i dost sužuje, její obrazy jsou krásné, sálá z nich pozitivní energie. Není to samozřejmost, neboť kdo chce dnes být velkým umělcem, musí své publikum především trápit – pěstovat kult negace a ošklivosti, nebo být alespoň povýšeně ironický. Pozitivní přístup ke světu je dnes ve „vysokém umění“ podezřelý, pokládán za latentně kýčovitý. V takové situaci je ovšem lepší – a zde by se mnou Bohunka určitě souhlasila – mezi tzv. „velkými“ umělci nebýt.

Když budu více osobní, mohu napsat, že Bohunčina tvorba mi připadá hodně ženská, ačkoli ona sama takové ostré dělení odmítá – umění je podle ní pouze dobré, nebo špatné. Souhlasím, ale přesto si neumím představit, že by něco podobného vytvářel muž. Některá její díla jsou velmi něžná – například instalace s peřím nebo nitěmi –,

† Únik, z cyklu kreseb *Prošlé vymezení*, 1990.

→ Z cyklu *Žízeň nekonečna*, 2005–2009.

ale ženskost se nezapře ani tam, kde žiletkami drásavě proškrabává jednotlivé vrstvy barev. A některá mají i jemný erotický nádech – aspoň my muži to tam občas vidíme, jakkoli by to asi popřela, ale není to pouze můj osobní pocit. Divákova představivost bude vždy „spoluautorem“ umělcova díla, zvláště nepředmětného – a tu mužskou nepředěláte.

Bohunčina tvorba je tichá a meditativní. Tak trochu z jiné doby. Dobře rozumím tomu, že na období své tvorby v časech husákovské normalizace – navzdory nesvobodě a ideologické tuposti tehdejších kulturních kádřů (užili jsme si jí v kulturním středu ažaž) – vzpomíná s trochou nostalgie. Pro jistotu zdůrazňuji, nikoli na dobu samotnou, to by bylo šílené, ale na tehdejší neformální atmosféru, v níž umělecká díla vznikala a byly organizovány polo-oficiální výstavy. Nezměnilo se pouze to, že se vše strašně zrychlilo a zpovrchnilo, že „do hry“ vstoupily peníze, jiné ideologické předpojatosti a galerijní byrokracie, ale především vymizelo ono spontánní nadšení a iluze, které jsme tehdy o moderním umění měli – i když samozřejmě znovunabytá svoboda vše mnohonásobně kompenzovala. Ale na světě už je to tak, že člověk něco získá a současně něco ztratí.

Kvalitní dílo si však k publiku a do galerií cestu najde, i když je umělec skromný a halasně se neprosazuje. Výčet Bohunčiných výstav je úctyhodný, samotného mě překvapil. Pokud dobře počítám, měla již kolem stovky samostatných výstav, někdy menších, jindy větších. Účastnila se kolektivních výstav na Slovensku, v Rakousku, Německu, Švýcarsku, Polsku, ve Francii i Velké Británii. Je zastoupena v řadě sbírek doma i v cizině, veřejných i těch soukromých. Ale myslím, že její obrazy dělají největší radost těm, kdo ji jako já osobně znají a kdo s jejími obrazy žijí. A myslím, že to stejně cítí i ona sama. ■

↑ Z cyklu *Cesty k Metatronově krychli*, 2018.

↗ Z cyklu *Součet zamlklostí*, 1996.

→ Z cyklu *Gravitační stehy*, 2001.

Nové náboženství věcí

Fenomén zátiší v díle malíře Juana Sáncheze Cotána
a fotografa Josefa Sudka

Helena Todorová

Žánr zátiší byl vždy spojován s pomíjivostí a prchavostí světa, ve kterém žijeme. „Vanitas vanitatum et omnia vanitas“ – věci kolem nás jsou pomíjivé, připomínají nám lidskou nedokonalost. Lidský souboj s marností! Existuje možná ale i jiná dimenze zátiší. Tedy že věci, které nás obklopují, všednosti každodenního života, nás mohou zavést k podstatným zamyšlením nad bytím a lidskou existencí. Že nás mohou nečekaně zavést k hlubokým přesahům, jež nemají s banalitou společného téměř nic – a zároveň všechno. Žánr zátiší tak nespočívá pouze v připomínce marnosti lidského života, nýbrž může být i ztvárněním obdivu ke světu, ve kterém žijeme, úžasu nad obyčejností, která může vyjevovat nečekanou neobyčejnost.

V tomto textu se zaměřím na obrazy španělského malíře Juana Sáncheze Cotána (1560–1627, obr. 1) a na fotografie Josefa Sudka (1896–1976, obr. 2), jednoho z nejvýznamnějších českých fotografů 20. století. Přestože porovnávám umělecká díla novověku a moderní epochy, kdy byly duchovní přesahy pochopitelně vnímány odlišným způsobem, jsem přesvědčena o tom, že ve své základní myšlence se spojují. Ačkoliv tyto dva umělce dělí tři století, smysl jejich děl může mít leccos společného. Oba se snaží vyjít skrze obyčejnost úžas nad neobyčejností. Přes obyčejné věci se dostáváme k obrazům, které nám dávají důležitou výpověď o světě.

Juan Sánchez Cotán a tajemná zátiší

Zátiší Juana Sáncheze Cotána jsou velmi neobvyklá. Díla tohoto španělského barokního malíře jsou do dnešních dnů zahalena zvláštním tajemstvím, na jehož významu se badatelé neshodují. Podíváme-li se na obraz *Zátiší se zvěřinou, zeleninou a ovocem* z roku 1602 (obr. 3), nemůžeme se ubránit dojmu, že jsme nikdy podobně pojaté zátiší neviděli. Co je na něm tak neobvyklé? V prvním plánu vidíme jakési okno nebo otvor ve zdi, ve kterém jsou umístěny různé druhy potravin. Jejich ztvárnění je velmi realistické, máme pocit, jako bychom se věcí na zátiší mohli téměř dotknout nebo je rovnou sníst. Realistické pojetí není nic neobvyklého, rozvržení předmětů a jejich umístění ovšem zvláštní je. Přemýšlíme, proč jsou jablka pověšená na provázcích do souměrného kruhu, proč celému obrazu vévodí celer, který překračuje hranici pomyslného okna, až by se mohlo zdát, že by za normálních okolností musel spadnout. A jak je ztvárněno pozadí?

¹1. Juan Sánchez Cotán: *Zátiší s kdoulí, zelím, melounem a okurkou*, okolo 1600, olej na plátně, 69 × 85 cm, San Diego, Museum of Art.

²2. Josef Sudek: *Stůl v mém ateliéru (Úvoz)*, 1958–1962, novotisk, 24 × 30 cm, sbírka Anny Fárové.

Černočerná tma, za kterou není vidět nic, žádný pokoj, žádná spíže. Na to nejsme u „tradičních“ zátiší zvyklí – většinou je mísa se zeleninou či ovocem zasazena do reálného prostředí, nikoliv do poněkud až abstraktně působícího prostoru.

Jedna z hypotéz je, že Cotán ve svých zátiších čerpal z geometrické teorie, která byla v jeho době žhavým tématem v okruhu toledské intelektuální elity. Roku 1565 Federico Commandino přeložil a vydal Archimedův spis *De iis quae vehuntur in aqua libri duo* a téměř současně vydal také spis *De Centro Gravitatis*. V roce 1605 na něj navázal Luca Valerio, který vydal další překlad *De Centro Gravitatis*, což jen dokazuje soudobý zájem o geometrii, zejména o kulovitá tělesa – což by bylo možné vysvětlení jablek, která jsou zavěšena do souměrného kruhu.¹ I na dalších Cotánových obrazech můžeme vysledovat zájem o kulovité ovoce. Připomeňme například *Zátiší s kdoulí, zelím, melounem a okurkou* z roku 1602 (obr. 1) – tento obraz může být také meditací nad nejrůznějšími oblými tělesy, což ještě podtrhuje již zmíněné černé, tajemné pozadí.

Cotánovy obrazy lze spojovat i s astronomií – zavěšené předměty bychom mohli přeneseně chápat jako nebeská tělesa, která se pohybují na

noční obloze a podléhají zákonům gravitace. Připomeňme, že v roce 1609 Galileo Galilei namířil k noční obloze svůj první teleskop.² Španělsko bylo v 15. a 16. století nejvýznamnější velmocí v poznávání a objevování nových zemí. Vyobrazené plodiny, které byly přivezeny ze jeho zámořských držav, tak mohly být i nepřímou oslavou španělského koloniálního impéria.

Irský historik umění Peter Cherry se zase domnívá, že Cotánovy obrazy jsou pouhou lahodou pro „hladové oko“, které se zkrátka těší z pověšeného ptáka, neboť má radost z lovu a následných hostin. Bravurní malířské provedení podle něj tedy u Cotánových obrazů hraje stěžejní roli, iluzorní znázornění, které nás vtahuje do smyslových prožitků. Dokonce obrazy spojuje s pojmem *trompe l'oeil*.³ Připomíná slavný příběh ze spisu *Naturalis Historia*, ve kterém Plinius starší popisuje malířský spor Parrhasia a Zeuxise o to, kdo namaluje realističtější obraz. Zeuxis prý namaloval hrozny s takovou přesností, že se na obraz začali slétat ptáci a snažili se je uzobnout. Parrhasios měl dílo schované za záclonou, proto ho Zeuxis požádal, aby je odkryl. Ukázalo se, že závěs je namalovaný. Skrze realističnost je v tomto případě poukázáno na moc a sílu umění, a stejně tak tomu bylo i s obrazy Juana Sáncheze Cotána.⁴ To by však nevysvětlovalo jejich zvláštní rozložení a zejména ono záhadné černé pozadí.

Spirituální hloubka

Proto se objevují hypotézy, které vyzdvihují mystickou a spirituální výpověď Cotánových zátiší. Juan Sánchez Cotán měl původně v Toledu svoji dílnu, která byla ovlivněna mimo jiné mysticismem El Greca, jehož oltářní obraz *Pohřeb hraběte Orgaze* byl umístěn v místním kostele sv. Tomáše. Roku 1603 však nastává v Cotánově životě důležitý zlom, jelikož vstupuje do asketického kartuziánského kláštera Santa María de El Pualar. V roce 1612 je poslán do kláštera v Granadě, kde se stává mnichem. Jeho zvláštní zátiší mohou být hlubokou spirituální meditací nad světem, který nás obklopuje. Historik umění Don Denny přišel s hypotézou, že obraz *Zátiší s kardonem a mrkvemi* je znázorněním Kristova umučení (obr. 4). Kardon má symbolizovat nástroje Kristova bičování, mrkve (někdy popisované jako pastináky) mají zpřítomňovat čtyři hřeby, kterými byl Kristus přibit na kříž. Tento fakt je dáván do souvislosti se soudobým spisem malíře Francisca Pacheca (1564–1644) *Arte de la pintura*, ve kterém představuje teorii, že Ježíš Kristus byl přibit na kříž čtyřmi, a nikoliv třemi hřeby.⁵ Kniha však vyšla po smrti v roce 1649 a navíc malíř působil v Seville, zatímco Juan Sánchez Cotán byl vyučen v Toledu, kde Ukřižování maloval vždy s třemi hřeby.⁶ Přesný počet hřebů, které jsou součástí Arma Christi (Nástroje Kristova umučení), byl předmětem teologických debat po celá staletí. Interpretaci Dona Dennyho je však vyčítáno, že nebere příliš v potaz španělské prostředí a že zvláštnosti kardonu přičítá větší důležitost, než ve skutečnosti má.⁷ Kardon je pro nás rostlina téměř neznámá, avšak ve Španělsku to v té době byl naprosto běžný pokrm, který byl navíc v souladu s monastickou askezí.⁸

↗ 3. Juan Sánchez Cotán: Zátiší se zvěřinou, zeleninou a ovocem, 1602, olej na plátně, 68 × 88 cm, Madrid, Museo del Prado.

→ 4. Juan Sánchez Cotán: Zátiší s kardonem a mrkvemi, okolo 1603, olej na plátně, 63 × 85 cm, Granada, Museo de Bellas Artes.

Zajímavý je pohled Cyrila Gerbrona.⁹ Jeho hypotéza je založena na mysticismu a spiritualismu a dualitě protikladů, což byla metoda často uplatňovaná i v barokní literatuře. Uvádí příklad poemy *Duchovní píseň* napsané svatým Janem od Kříže, karmelitánským mystikem, který je považován za jednoho z nejvýznamnějších španělských básníků. V *Duchovní písni* hledá nevěsta (symbol duše) ženicha, jehož představuje Ježíš Kristus. Ve svém komentáři k básni popisuje sv. Jan od Kříže právě napětí mezi božským a lidským, mezi zázračností stvoření a jeho naprostou obyčejností. „Slovo se stalo tělem“ je samo o sobě vyjádřením tohoto napětí mezi čímsi abstraktním a konkrétním, mezi myšlenkou a tělesnou existencí, mezi myslitelným a nemyslitelným. Bůh všechno prostupuje, je ve všem kolem, ve všech obyčejných věcech, které se nacházejí v tomto světě. Rozpor mezi obyčejností a božskostí je zde všudypřítomný – stejně jako v zátiších Juana Sáncheze Cotána.¹⁰

Zde se dostáváme k tomu stěžejnímu – k možnému vysvětlení onoho tajemného pozadí. Je to ztělesnění onoho mystéria, které nás prostupuje ve své obyčejné každodennosti. Ovoce a zelenina, rajské plody, které však jako by po narušení prvotním hříchem ztratily svoji božskost. Zároveň je zázrak,

že nás tento pokrm každý den sytí. Plody země, které visí, aby se zdůraznil jejich neobyčejný tvar. Světlo a tma, božské a lidské, obyčejné a neobyčejné. Černočerné pozadí je všechno to, co nejsme schopni pojmut, velikost vesmíru, jeho nekonečnost. Ztrácíme se ve tmě, nekonečně se topíme v černotě našeho nevědomí, v naší neschopnosti chápat. Z této temnoty se však vynořují nám všem důvěrně známé pokrmy jako nutnost k přežití, podmínka k životu, tedy v přeneseném slova smyslu tělesná existence.

Jak tedy vnímat Cotánova zátiší? Jakým způsobem si je vykládat? Již mnohost teorií poukazuje na mystérium, kterým je Cotánovo zátiší prostoupeno. Můžeme se ptát obecněji, co vlastně obnáší samotný žánr zátiší. Zátiší nám mimo jiné ukazuje závrtnou blízkost věcí, které nás obklopují. Jako kdybychom se zeleniny mohli téměř dotknout, zároveň je nám však nedostupně vzdálená. Dotek se zdá být reálný, a přitom je tak nemožný. Fenoménu doteku nebo otisku, zanechané stopy můžeme vnímat v kontextu časovosti jako připomínku naší přítomnosti. Je to otisk naší existence. Skrze dotek můžeme vzkřísit všechno neživé! V zátiších Juana Sáncheze Cotána je tak možné nahlédnout do světa, který je zpřítomněním Boží, nepřítomné existence. Zelenina je Božím darem, kterého se téměř dotýkáme. Vypráví však také skrytý příběh, soukromý a intimní. Kdo očistil zeleninu? Kdo ji pověsil na provázky? Přítomnost již zmizelého doteku aranžérových rukou. Cotánovy věci jako by přicházely z nicoty a prázdnoty, kterou však zaplňuje a již dává řád ona tíže hmatu.¹¹

Jsme v jiném kosmu (připomeňme jednu z hypotéz, která poukazuje na Cotánova zátiší jako na intelektuální meditaci nad astronomickou teorií), jsme v uměle stvořeném vesmíru. Zavěšení se zde stává důležitým tvůrčím (nebo dokonce stvořitelským) gestem. Skrze dotek se dostáváme za poznatelnou skutečnost, která je zpřítomněna v černém, hlubinném pozadí.¹² Příběh věcí zde neustále, ať již v kontextu intimního příběhu aranžérových rukou

či úžasu nad Božím stvořením, poukazuje na přesah obyčejných věcí. Pozemský život se nám nabízí ve své obyčejnosti, zároveň nám umožňuje neustále se podívat nad smyslem existujících věcí. Na Cotánových zátiších je vyjádřen kontrast mezi bezprostřední dosažitelností vyobrazeného, fakt, že se jej skrze jeho realističnost můžeme dotknout, a neurčenou dálkou, ztvárněnou černým pozadím, čímž vzniká napětí mezi zde a nyní a nekonečným prostorem.¹³

Na samém pokraji se objevila naděje

Juan Sánchez Cotán svá zátiší zasazuje do rámců, o kterých nevíme, co mají přesně znázorňovat. To však není tak důležité – stěžejní je rám, který zneklidňuje v konfrontaci se skutečným rámem obrazu, působí spíše jako práh.¹⁴ Práh reality a iluze, zobrazeného a nezobrazeného. Pomyslný pohyb na hraně je pro vysvětlení Cotánových obrazů rovněž podstatný – zelenina občas přepadává přes rám, pohybuje se *na hranici*. Ocítáme se na hranici mezi božským a lidským, tuto hranici však nepřekračujeme, stále jsme v meziprostoru. Na tomto světě? Nejisté zneklidňuje, člověk může být znervózněn umístěním zeleniny *na pokraji*. Co když spadne? Balancování mezi stálým a nestálým, mezi klidem a nervozitou, mezi dokonalostí a nedokonalostí je bytostným znázorněním lidské existence.

V černém pozadí se ztrácíme, možná se i zalekneme, avšak zároveň nemůžeme vědět, co je *za hranicí* černočerné tmy, můžeme pouze tušit. „Asi a takřka jsou modálními slovy chvějivého tušení, roztrpeného vědění-nevědění.“¹⁵ My pouze tušíme, roztreseně, s nadějí, v očekávání něčeho, co bude překračovat naši lidskost. „Téměř“ rozevírá mezeru mezi přítomností a smrtí – „onu zároveň bezvýznamnou i nekonečnou mezeru“, kde je, jak píše Lévinas, „vždy dost místa pro naději“.¹⁶ Oblast hrůzy a nejistoty, zároveň místo pro bezmeznou naději. Ovoce a zelenina zavěšené na provázku, umístěné

na samotný okraj, nejisté, pohybující se neustále na hranici mezi pádem a ustáleným zakotvením. Lidská existence, která se celý život pohybuje na této hranici. Osciluje mezi zatracením a vykoupením, mezi konečností a absolutnem, mezi životem a smrtí.

Josef Sudek a vyjevující se zátiší

„Myslím, že fotografie má ráda obyčejné věci; a já mám rád život věcí,“¹⁷ tvrdil Josef Sudek, jeden z nejvýznamnějších českých fotografů 20. století. Jeho dílo je poměrně rozsáhlé, rozprostírá se přibližně od roku 1914 do roku 1976, prošlo tedy mnohými dobovými tendencemi, které ho však příliš neovlivnily.¹⁸ Sudek si vždy zachoval svůj specifický autorský styl, který nás zavádí do jiného světa, do světa, kde máme pocit, že jsme se dotkli čehosi hlubokého, spirituálního, co přesahuje naši každodenní zkušenost. Přitom jeho fotografie z každodenní všednosti vycházejí. Ve své tvorbě se bezpochyby inspiroval dlouholetou tradicí malířství, jak sám popisuje v knize rozhovorů s Jaroslavem Andělem.¹⁹ Konkrétněji pak pro něj byla důležitá tematika zátiší, která nejvýrazněji vyvstává z jeho celoživotní tvorby. Jako inspiraci můžeme jmenovat zátiší Josefa Navrátila nebo zátiší Paula Cézanna či George Braqua, se kterými se setkal a které

obdivoval. Ostatně, jeho zájem o malířství vychází také z faktu, že tato výtvarná díla sám fotografoval – ne však jako pouhou dokumentaci, nýbrž ve smyslu umělecké fotografie, do níž vložil svůj osobní pohled a specifický styl. Tímto si zasloužil mimo jiné také jedinečné místo v dějinách české fotografie, jelikož byl prvním fotografem, který tímto způsobem přistupoval k dokumentaci jiných výtvarných děl.

Josefa Sudka zajímalo zátiší od počátků jeho umělecké činnosti. Fotografické zátiší je však z podstaty média něčím jiným než zátiší malířské, už jen tím, že se v něm přirozeněji prosazuje jakási „nalezenost“ či „spatřenost“. Fotografie sugeruje skutečnost, dokazuje, že zde věci skutečně byly, skutečně ležely na fotografové stole, divák se stává svědkem minulého děje. Je to ono barthesovské „tato věc tu byla“, „punctum“ skutečnosti.²⁰ Připomeňme

← 5. Josef Sudek: Zátiší podle Caravaggia, Variace I, 1956, bromostříbrný proces, 29,8 × 39,7 cm, sbírka Anny Fárové a Jana Strimpla.

↑ 6. Josef Sudek: Okno mého ateliéru, 1940–1954, pigment, 18,3 × 24,4 cm, Toronto, Art Gallery of Ontario.

Cotánova zátiší, která byla někdy dávána do souvislosti s oním *trompe l'oeil*, tedy že se jevila jako reálná skutečnost. Avšak ve fotografii žádnou věc nemůžeme zapřít, byla tam přesně tak, jak ji fotograf zachytil. Co Sudek fotografoval, to skutečně existovalo – tím zasahuje fotografie do přítomnosti diváka.²¹ „Nyní je nejniternějším obrazem Uplynulého,“ napsal Walter Benjamin.²² Dotek skutečnosti, která byla kdysi a jako by byla i nyní.²³ Zvěčnění chvilkového okamžiku.

Některá Sudkova zátiší, zejména soubor z let 1950 až 1956, na tradici klasických malířských zátiší plynule navazují. Jedno z roku 1956 nese přímo název *Zátiší podle Caravaggia* (obr. 5). Na fotografii se objevuje mušle, paví pera, pomyslný zápas s marností. Sudek si často vybírá předměty, které z této tradice vycházejí – sklenice, láhev či jablko. Fotografuje sice předměty z klasického zátiší, jsou však zasazeny do nečekaného kontextu. V pozadí je možná krajina, zamlžená, za rámem okna. Skrze prosvítání se nám zlehka zjevuje skutečnost. Avšak je to stále skutečnost nejednoznačná, taková, která se dává pouze tušit. Na jedné z fotografií vidíme jablko položené na míse, která téměř jako by levitovala. Působí zvláštním nadpozemským dojmem, přitom zemi charakterizuje svou podstatou. Kdysi přece vzešla z hlíny, a nyní se téměř vznáší časoprostorem (obr. 6).

Odlesk světla v nádobě, která obsahuje svět

Fotografie zobrazující džbán v opuštěné a lehce prosvětlené katedrále sv. Víta – předmět ozvláštněný zasazením do neobvyklého kontextu (obr. 7). Magický předmět si často představujeme jako předmět s vnitřkem, s hloubkou. Martin Heidegger džbán jako předmět, který podržuje a přijímá, spojuje s darem nalévaného nápoje, „v němž dlí různým způsobem smrtelní a božští“.²⁴ Heidegger poté, co se pokusil postihnout podstatu džbánu, jeho

vlastnosti, dospěl nakonec až k jeho sakralizaci.²⁵ Sudek fotografuje džbán, který obvykle pojmá tekutinu, a slouží tak lidem ke svlažení. Zároveň stojí džbán opuštěn, mezi zdmi velkolepé katedrály, jen pruh světla lehce vstupuje do prostoru, jako by chtěl připomenout posvátnost tohoto místa.

Na jiných Sudkových fotografiích jsou rovněž zobrazovány předměty s hloubkou, jsou však průhledné, s odleskem světla v nich a odrážející svůj stín na povrch. „Stín je čímś mezi vyjevováním a vytrácením.“²⁶ Prostor mezi lidským a božským, světlo probleskuje a činí tak obyčejnost posvátnou. Odlesky a lomy světla mohou být vnímány jako doteky zázraku Božího působení. Obyčejné věci získávají u Sudka duchovní rozměr, nejen v jeho slavných fotografiích katedrály sv. Víta, ale také za oknem jeho ateliéru, na stole, kde byly nashromážděny všechny předměty denní potřeby, ve věcech, které každý den užíval.²⁷

Spiritualita je často umocněna rovněž velkými rozměry zobrazovaných věcí. Na fotografii *Sklenice*

✓ 7. Josef Sudek: Zátiší se džbánem u jednoho z pilířů, okolo 1925, bromostříbrný proces, 13,3 × 8,6 cm, Toronto, Art Gallery of Ontario.

← 8. Josef Sudek: Sklenice, 1950–1954, bromostříbrný proces, 18 × 13 cm, osobní sbírka Anny Fárové a Jana Strimpla.

z let 1950–1954 je předmět opravdu monumentalizován, čehož je dosaženo vyfotografováním z podhledu (obr. 8). Sklenice navíc téměř padá přes hranu stolu, takže máme pocit silné naléhavosti pádu. Naprosto vévodí světu na fotografii, je zposvátněna. Na hraně stolu, před pádem, před zkázou, před zničením. Na pokraji zhroucení, stejně jako u Cotánových zátiší. Jak popisuje Daniela Hodrová, blížit se k prahu a stanout na něm se mnohdy ukazuje významnější než jej překročit; nalézat se v situaci, kdy se cosi závažného ještě nestalo, ale stalo se to *téměř*, jako by bylo důležitější než ten samotný vytoužený či (v našem případě) obávaný okamžik.²⁸

Labyrint světa

Zajímavou Sudkovou sérií jsou *Skleněné labyrinty*. Proměňuje se zde repertoár předmětů – vedle mušle se ocitá zmuchlaný igelit, vedle sklenice staniol, na snímku je skelet listu, vedle „zbytků“ jídla a nádobí po „hostině“ zbývá třeba prázdná vaječná skořápka. Jen tak na okraj je možné připomenout, že v zátiších 17. století pomalu ustupuje fenomén naaranžovaných předmětů a místo toho se začíná rozmáhat zátiší „po hostině“.²⁹ V cyklu *Labyrinty* se

ocitáme v umělcově ateliéru, věci jsou zde nashromážděné často v nepřehledné skrumáži. Je to jakési „halabala“ uspořádání, skrze které se však opět vyjevuje ona krajní zkušenost.³⁰ Bloudíme v labyrintu uměle stvořeného světa, máme však zvláštní pocit, jako by věci nashromážděné na Sudkově stole ani nebyly zasaženy jeho rukou, jako by se na nich nepodepsal jeho dotek. Atmosféra na fotografii *Labyrint v mém ateliéru* je až jaksí posvátná, paradoxně se nejeví, že by na tomto stole umělec někdy pracoval nebo snad jedl. Svatý obrázek je přítomen tiše, skrývá se za hromadou knih a papírů, které mohou znázorňovat pomíjivost moudrosti nabyté z knih. Všechny věci musely být dotýkány, jsou součástí pomíjivého lidského světa. A přesto, metafyzický rozměr fotografie jako by převyšoval všudypřítomnou lidskost. Na jiné fotografii je zmuchlaný igelit a rámy obrazů, z nichž je viditelná pouze část a jimiž do fotografie vstupuje další typ zobrazení (obr. 9). Spolu s rámem mizí střed obrazu, který sudkovský labyrint záměrně postrádá. Všechny ty

zchumlané novinové papíry a igelity překračují rám fotografie, která tak neustále upozorňuje a křičí, že je pouhým výsekem světa (vzpomeňme na Cotánova ohraničená zátiší), který tyto uměle stvořené rámy daleko přesahuje – rám skutečné věcnosti neustále překračuje v duchovní přesah.³¹ Na další fotografii vidíme stůl, na kterém jsou znovu nakupeny listy od novin, talíř se zbytky jídla, nějaký staniol, hruška, provázek, a také poloskrytý budík (obr. 10). Víme, že všechny tyto věci existovaly, že byly na umělcově stole. Zároveň se zdají být nějakým způsobem neskutečné, vycházející z umělcových vzpomínek. Sudek nás znejišťuje, možná se zde jedlo, stůl byl součástí lidského počínání. Zchumlaný papír se však zdá záhadný, budík upozorňuje na ubíhání času, jako by nám chtěl dát najevo pomíjivost, neúprosný běh času – i ta celá hruška bude za chvíli nejspíše sněžená. Co se tedy děje, díváme-li se na nahromaděné věci na Sudkově stole, na uvádající list, skořápku od vajíčka či zmuchlaný papír nebo igelit? Jsou to mementa pomíjivosti? Čas, který se

← 9. Josef Sudek: Z cyklu *Labyrinty*, 1963–1972, novotisk, 24 × 30 cm, sbírka Anny Fárové.

↑ 10. Josef Sudek: *Bez názvu (Labyrinty na mém stole)*, 1963–1972, novotisk, 24 × 30 cm, sbírka Anny Fárové.

v Sudkových zátiších vrství a jehož posloupnost je neustále narušována vsouváním a kupením dalších věcí, ale také hroucením a přesouváním, co bylo nahoře, je najednou dole, dosažitelné se stává nedosažitelným a naopak.³²

Závěrem

Stejně jako v Sudkových *Labyrintech* se i v Cotánových zátiších nacházíme v neustálém kruhu mezi životem a smrtí, mezi úplností a neúplností, mezi pochopením a nepochopením. Zátiší vypovídající o světě, který zároveň je i není, který se neustále utváří, hroutí, aby mohl znovu povstat. Na rozebraná zátiší se tedy nemusíme dívat pouze jako na zobrazení znázorňující pomíjivost. Možná právě naopak tato zátiší více než cokoliv jiného vypovídají o věčnosti a trvalosti. O pokoře, o úžasu nad světem, který je v mnoha aspektech neuchopitelný. Juan Sánchez Cotán ve svých obrazech pracuje se zobrazením skutečného a iluzivního – zdá se, že se zeleniny můžeme téměř dotknout, až tak je realistická. Zároveň se ztrácí v temném pozadí, které ji může za chvíli pohltit do absolutní nicoty. Věci, které jsou užívány a dotýkány, v sobě zároveň obsahují cosi metafyzického. Dialog mezi Plností a Nicotou je zde všudypřítomný, stejně jako v zátiších Josefa Sudka. Ten skrze nashromážděné věci ve svém ateliéru dává světu nový řád, tvoří svět nový, který se zároveň stává již světem uplynulým. Aspekt lidské existence, která může být konečná, stejně jako může být věčná. Úděl člověka, jehož největší jistotou v životě je smrt – ta však překračuje hranici poznatelného. Hluboká spirituální výpověď, která je intenzivně přítomná jak na obrazech Juana Sáncheze Cotána, tak na zátiších Josefa Sudka. Obvyčejné věci se stávají neobyčejnými, skrze heideggerovskou hloubku věcí se dostáváme do hloubi světa. Ve věcech tkví nebesa i země. ■

- 1 Sally Hickson, Juan Sánchez de Cotán, Quince, Melon and Cucumber, Khan Academy, dostupné z: <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/baroque-art1/spain/a/juan-sanchez-de-cotan-quince-melon-and-cucumber>, vyhledáno 3. 2. 2021.
- 2 Ibidem.
- 3 Ve výtvarném umění synonymum pro iluzivní malbu.
- 4 Peter Cherry, The Hungry Eye: The Still Lifes of Juan Sánchez Cotán, in: *Journal of Art History*, 1996.
- 5 Don Denny, Sánchez Cotán, Still life with Carrots and a Cardoon, in: *Pantheon* 30, 1972, s. 48–53.
- 6 Charlotte Parent, The Still Lifes of Juan Sánchez Cotán Through the Lens of Spanish Picaresque Literature, in: *CUJAH*, 2016, roč. 12, s. 30–47.
- 7 Ibidem, s. 36.
- 8 Ibidem, s. 37.
- 9 Cyril Gerbrón, Présences énigmatiques: les natures mortes de Juan Sánchez Cotán, in: *Artibus et Historiae*, vol. 38, č. 75, 2007, s. 165–180.
- 10 Ibidem, s. 175.
- 11 Blanka Činátlová, *Odradky: věc a věčnost v literatuře*, Praha 2015, s. 24.
- 12 Ibidem, s. 21–22.
- 13 Daniela Hodrová, *Chvála schoulení / Eseje z poetiky pomíjivosti*, Praha 2011, s. 284.
- 14 Viz Činátlová (pozn. 11), s. 22.
- 15 Ibidem, s. 73.
- 16 Ibidem, s. 69.
- 17 Jan Marius Tomeš, O tom, co přesahuje, in: *Josef Sudek: Zátiší*, Praha 2008, s. 7.
- 18 Anna Fárová, *Kontemplace*, in: *Josef Sudek: Okno mého ateliéru*, Praha 2007, s. 9.
- 19 Jaroslav Anděl, *Josef Sudek o sobě*, Praha 2001.
- 20 Roland Barthes, *Světla komora*, Praha 2005.
- 21 Daniela Hodrová, *Labyrint na stole*, in: *Josef Sudek: Labyrinty*, Praha 2013, s. 8.
- 22 Georges Didi-Huberman, *Ninfa moderna: Esej o spadlé draperii*, Praha 2009, s. 55.
- 23 Hodrová, *Labyrint na stole* (pozn. 21), s. 8.
- 24 Martin Heidegger, *Básnický bydlí člověk*, Praha 2006, s. 15.
- 25 Daniela Hodrová, *Co se vyjevuje / Eseje o Adrieně Šimotové*, Praha 2015, s. 52.
- 26 Ibidem, s. 41.
- 27 Hodrová, *Labyrint na stole* (pozn. 21), s. 8.
- 28 Hodrová, *Co se vyjevuje* (pozn. 25), s. 66–67.
- 29 Viz Hodrová, *Chvála schoulení / Eseje z poetiky pomíjivosti*, (pozn. 13), s. 265.
- 30 Viz Činátlová (pozn. 11), s. 46.
- 31 Viz Hodrová, *Labyrint na stole* (pozn. 21), s. 9.
- 32 Ibidem, s. 10.

Helena Todorová (1996),
studentka dějin umění na
Filozofické fakultě Masary-
kovy univerzity.

Jiří Kubový: Absolutní krajina

Jan Paul

České výtvarné umění nemá mnoho autorů, kteří by šli důsledně vlastní tvůrčí cestou bez ohledu na vlivy a trendy. U Jiřího Kubového (1950) je toto zjištění mimořádně významné, neboť jako autodidakt a profesionálně neškolený umělec vložil do svého dosavadního díla hodnoty, na které už nejsme v současném umění příliš zvyklí. Je možné se o tom přesvědčit v obsáhlé monografické knize *Jiří Kubový – Absolutní krajina*, kterou spolu s autorem vydalo na sklonku roku 2020 v česko-anglické mutaci nakladatelství Revolver Revue k jeho sedmdesátinám. Objemná i obsažná monografie formátu 28 × 23 cm shrnuje na 326 stranách matného křídového papíru dosavadní dílo umělce, který se teprve v posledních letech vřazuje do kontextu vývoje českého poválečného umění.

Jiří Kubový teoreticky ne/uchopitelný

Jiří Kubový tvořil a tvoří mimo hlavní centra umění, a jaksi tím unikál pozornosti, ale jeho dílo je natolik svébytné a jiné, že se tomu skoro nemůžeme divit. Porozumět mu totiž předpokládá nutnost zapomenout na to, co je v českém moderním umění osvědčené a deklarované jako zavedená hodnota. Kubový se totiž vždy vysmekne z násilného přiřazení do nějakého konkrétního proudu či tendence, unikne snaze o zevšeobecnění, neboť jeho tvorba je tak výmluvná, a hlavně svéhlavá, že žádné zařazení nepotřebuje. Jenže na teorii umění je paradoxně úchvatné právě to, do jaké míry je schopna objektivizovat tak subjektivní oblast, jakou je výtvarné umění. Teorie, která jako myšlenkový slovesný

útvár nese a předává způsob ztvárnění i ideu díla a přibližuje ho intelektuálnímu srozumění, nikdy nemůže být na rozdíl od díla definitivní, vždy se zpěčuje archivaci a zůstává otevřena dalším polemikám. V tom spatřuji její tvořivost, avšak na rozdíl od vizuálního umění, jehož produkt je statický, je teorie pojednávající a osahávající dílo proměnlivá v čase. Její výšiny i nížiny jsou přímo úměrné teoretické schopnosti uchopit dílo nejen kontextuálně a – řečeno poněkud staromilsky – dějinně, ale především empaticky, citově, a vyvodit z tohoto vztahu nějaké konkrétní resumé. Na akademické úrovni se ale jistá platnost teoretického pojednání očekává.

Zcela zásadní je proto textový obsah knihy z pera historika umění Petra Jindry, který se ujal práce na teoretické části monografie s nevídanou pečlivostí

a vynaložil pro přiblížení tvorby Jiřího Kubového značné úsilí. Kromě vstupního slova ji vybavil úvodním textem a podrobným teoretickým rozbořem, který rozdělil do několika kapitol včetně poznámek a bibliografie. Jindrův text je důsledný ve stopování inspirativních podnětů, motivace a vlivů na Kubového tvorbu, zabývá se jeho spoluprací s básníky a analyzuje autorovu uměleckou vývojovou cestu. Monografii provází i ukázka korespondence Jiřího Kubového s básníkem Emilem Julišem a rozhovor „Nikam jsem se nehodil“ s Vladimírem Drápalem.

Textová část zabírá téměř jednu třetinu monografie, a nutno připomenout, že plné porozumění teoretickému textu předpokládá nejen minimální znalost díla Jiřího Kubového, ale i jistou dávku zkušenosti s uměleckou kritikou a s významy cizích slov. Standardní součástí tohoto nakladatelského počínu je také biografie autora, včetně přehledu výstav a zastoupení ve sbírkách. Monografie je po polygrafické i typografické stránce pečlivě vyhotovena, což z ní činí důvěryhodnou kvalitní knihu, která by neměla chybět v knihovně uměnímilovného čtenáře. Tolik fakta.

Kdo je Jiří Kubový?

Jednou větou by se dalo napsat, že umělec, který coby neškolený autodidakt skočil rovnýma nohama do moderního a zcela vlastního výtvarného výrazu, což je okolnost na naše poměry vzácná. Kubového dílo vykazuje vývojovou linii spíše tematického charakteru, neboť už i jeho ranou tvorbu – po-
mineme-li začátky s figurálními motivy – provází snaha chápat stylizovaný tvar a jednoduchou linii jako základní nosný vizuální prvek. Od samého počátku se ale Kubový snaží realitu abstrahovat, vygenerovat z ní nejpodstatnější, zestručnit objevené, to, co konvenuje jeho naturelu. Dá se říci, že Kubový se našel už v okamžiku, kdy začal poprvé tvořit, a to je pro něho charakteristické. Jeho dílo se tak dlouhodobě ocitá mimo kontext s dosavadními

možnostmi výtvarné formy, neboť autor neměl potřebu reagovat na situace, v kterých se v různých etapách ocitalo výtvarné umění. Cítil nutnost vyslovit se a zvěčnit prožívaný pocit co nejpřesvědčivějším výtvarným jazykem. Kubový tvořil a tvoří pro sebe, pro radost z tvorby, bez ambice být oceněn na scéně současného umění, a to i přesto, že už si ho právem začali všimnat galeristé i sběratelé.

Pro Kubového je výtvarná tvorba především přirozenou snahou vyslovit se ke světu a životu z vnitřní nutnosti, vyjádřit své duševní i myšlenkové dění bez ohledu na to, co se stane s výsledkem tvůrčí činnosti. V tomto ohledu je nutno připomenout úsilí neznámého poloslepého mnicha, který na konci patnáctého století stavěl v Sedlci u Kutné Hory v pološeru mnoho let pyramidu z lidských kostí, které zbyly v okolí po morové ráně a husitských válkách. Lidé dnes navštěvují kostnici v Kutné Hoře jako atrakci, místo aby obdivovali marnou a přesto velkolepou snahu mnicha vzepřít se konečnosti tím, že zvěčnil i to poslední, co z člověka zbude. Tehdy nemusel dělat vůbec nic, mohl se jen modlit a čekat, ale on roky vršil kosti člověka, aniž mohl tušit, že jednou tam budou jezdit jiní jeho snahu obdivovat. Toto je smysl i princip skutečné tvorby, v níž tvůrce rezonuje se stvořitelem.

V někdejších dobách byl umělec skrytý za dílem, stál anonymně v jeho stínu, a dílo bylo to, co přitahovalo pozornost. Od doby zrodu moderního umění se situace proměňovala a postmodernismus završil tuto proměnu tím, že postavil umělce zcela před jeho dílo. Umělec je nyní ten, kdo je především vidět, o kom se mluví a píše. Pokud bychom přemýšleli o vztahu etika a umělec a zamýšleli se nad tím, do jaké míry mají etické postoje umělce vliv na jeho dílo, pak u Kubového nalezneme shodu.

Kubového dílo jako odraz struktury světa

Nutno v tomto kontextu zdůraznit, že bez jisté míry pokory autora by jeho dílo v sobě neskrývalo to,

co ho činí tak ojedinělým. Důsledná ukázněnost a umírněnost ve volbě výtvarných prostředků je v uměleckém výrazu Kubového evidentní a pro jeho práci typická. Tyto vlastnosti tvorby totiž vyplývají přímo z toho, jak on sám prožívá život a pociťuje svět kolem sebe. Ona primární nutkavost k tvorbě, naléhavá snaha vyjmout z přírody jen to, co v ní považuje za sounáležitost se stvořeným a přetavené navrací zpět člověku jako artefakt, je hlavní kvalitou jeho díla. V historii moderního umění nalezneme bezpočet příkladů, v nichž se umělec nesnažil jen přiblížit a odrážet realitu či vyjádřit emoce (emoce je velmi pomíjivým tématem pro umění), ale usiloval o spojení s univerzem, ostatně smysl tvorby a kultury jako takové ani nemůže být jiný. Tento dialog je ale vždy věcí improvizace, pokusu, neboť umělec nikdy nemůže plně vyjádřit bohatost duchovního vztahu k tomu, co ho přesahuje, ale může jen naznačovat a přibližovat se.

U Kubového je to znatelné v postupu práce, v konstruktivním principu tvořivé hry s trojrozměrným tvarem, který dle potřeby doplňuje malbou či kolorováním. Volí k tomu netradiční materiály, jako jsou sololit, latě, dráty, provazy, kameny, peří, používá světlo i zvuk, což není v moderním umění nic neobvyklého, důležité je, co ve svých dílech autor artikuluje. Tyto formy jsou sice abstraktní, avšak ne v tom smyslu, jak chápeme vývoj abstraktního umění. Abstrakce v jeho případě není něco, co je zcela neznámé naší zrakové zkušenosti, ale nese poznanou strukturu. Autor sám v rozhovoru s Vladimírem Drápalem říká: „Mojí ctižádostí nikdy nebylo dělat abstraktní nebo bezpředmětné umění, naopak.“ Kubový chápe svět jako složitou strukturuální hierarchii, v níž jsou věci v nějakém řádu uspořádány skrze tvary a tvarosloví, podobně jako je písemné či vyřčené sdělení složeno ze slov a vět. Zde se nabízí srovnání třeba s formou a významem básně, avšak trvat na tom by bylo zavádějící i přesto, že byl v kontaktu s mnoha básníky.

Strukturu chápe Kubový jako fragment reality, jako její detail, přičemž každý detail v sobě nese

otisk celku. Větev je současně lesem, kámen horou, tráva zemí i růstem, list stromem, a tolik oblíbený motiv ptáků upomíná například k významu prostoru v duchovním i profánním smyslu. A můžeme jít, co se týče významu prostoru, třeba až za metafyziku. Prostor je viditelným i tušeným fenoménem Kubového výtvarné práce, o níž říká, že v ní je nejdůležitější to, co v ní není. Tato metafora, odkazující k dualitě prázdna jako plnosti, výstižně přibližuje autorovo umělecké přemýšlení, v němž se snaží výtvarnou formou zprostředkovat divákovi to, co je pro něho podstatné. Například horizontem může být třeba jen natažený provázek mezi dvěma hřeby. I tato hraniční situace může být absolutní krajinou. Pod čarou a nad ní není vidět nic, avšak v tomto nic si můžeme představovat vše, tedy cokoli. Fakt, že něco není v uměleckém díle patrné zrakem, ještě neznamená, že to neexistuje, atd.

Tento princip tematizuje Kubový logicky především skrze krajinu, respektive přírodu, v které záhy poté, co začal na konci šedesátých let minulého století tvořit, našel stěžejní inspirační pole, ale z ní si umělecky bere jen to, co potřebuje, co k němu promlouvá nejvýstižněji a nejnaléhavěji. Význam obrazu, jak ho známe v tradičním malířství, ovšem autor chápe také jako ohraničenou strukturu, přestože se nám ve výsledku některé jeho artefakty (umístěné na zdi či zavěšené v prostoru) jeví spíše jako objekt. Také zde vlastně Kubový překračuje hranice, neboť i objekt může být a je obrazem, v tom smyslu, že obrazem je vlastně vše, na co hledíme. A pokud to, na co hledíme, je skutečně obrazem, pak je tento obraz také situací. Možná že Kubový vytváří více obrazové situace či situace obrazu, nebo přímo jen situace, které jsou oním souhrnem okolností, v jeho případě okolností vizuálních. Konkrétní dílo totiž mohlo vypadat ještě i jinak, než jak ho autor vytvořil.

Výtvarné práce Kubového, ať už jsou jakéhokoliv vizuálního (materiálního či zvukového) druhu, jsou výsledkem autorova prožívání, výrazem jeho pozitivní empatie vůči světu, a tyto „situační

obrazy“ mají nejen symbolický význam vzhledem k realitě, ale i povahu duchovního sdělení a poselství. Svět je pro Kubového v lidském i uměleckém pohledu dobrý, avšak v jeho harmonickém citění a vidění světa zaznívá i varovný apel, což lze pozorovat v řadě jeho prací, v nichž používá nejen barevný kontrast, ale třeba i formy vzájemně protikladné v symbolice, například objekt *Pták a dva kameny* z roku 2011.

Jiří Kubový, být, či nebýt básníkem?

Například Jiří Kolář naznačil tuto hranici přesně, v jistém smyslu je horším či lepším básníkem vlastně každý, kdo nějakou formou reflektuje a vyjadřuje prožitky, stavy mysli či podobu světa. Přisoudit výtvarnému umělci označení básník je vždy ošemetné. Básník má totiž to privilegium, že je možné mu i nerozumět, neboť on je přece stále se vznášející a neuchopitelný duch v oblacích. Ctižádost výtvarného umělce je přece jenom jiná. V případě Kubového lze snad hovořit o básnivě formě, a to především skrze sílu imaginace, s kterou autor pracuje. V moderním umění známe pojem vizuální poezie, jejíž zrod se jak známo datuje v období dadaismu, a pokračuje přes avantgardu a šedesátá léta až do současnosti. Kubového přítel Emil Juliš byl ostatně jedním z protagonistů druhé vlny české vizuální poezie šedesátých let a vizuální poezii se zabýval i Ladislav Novák nebo Jiří Kolář, s kterými Jiří Kubový také udržoval inspirativní kontakt.

Tvorbu Jiřího Kubového charakterizuje od samého začátku snaha redukovat spatřené do nejvýstižnějších tvarů, pokud možno do nejpregnantnější výtvarné řeči, kterou – chceme-li jí porozumět – musíme vnímat intuitivně, pocitově. Realitu přetavuje do takového uměleckého vyjádření, aby výpověď zestručnil na samou hranici snesitelnosti. Například v cyklu *Horizont* z roku 1992. Svými asamblážemi vytváří novou realitu, podobnou metodu používá také básník, i on se snaží generovat

slova, která zprostředkují nový význam, jehož základ tkví v prožitku události, ve vzpomínce či v duševním rozpoložení. Básnivě „snění“ v podobě slovního útvaru je ale i přes veškerou podobnost s aktem výtvarné činnosti přece jen něco jiného, než je poetika výtvarného či vizuálního tvaru nebo struktury. A to hlavně v estetické, možno snad říci dekorativní kvalitě, v níž se výtvarné dílo jako viditelný artefakt vždy nutně ocitá a realizuje. Jaroslav Volek ve své knize *Základy obecné teorie umění* (1968) výstižně píše, že forma je to jediné, co je z výtvarného díla vidět. Vizuální poezie je na tomto principu též postavena a nese tuto kvalitu, avšak imaginace umělce tvořícího čistě výtvarnými prostředky je přece jen odlišná v charakteru výrazu. Báseň, ať vyslovena či napsána, nemá, stejně jako silný intelektuální prožitek, estetickou hodnotu, alespoň ne v tom smyslu, jak o ní uvažuje Volek, a proto je také nejsvobodnější uměleckou formou. Být básníkem znamená být skutečně nejsvobodnějším duchem. Není proto divu, že se moderní výtvarné umění vztahuje k básnickému tvaru, avšak sám Kubový považuje spolupráci s básníky (E. Juliš, L. Novák, J. Hrubý) za „rovnocenné setkání dvou světů, vesmírů“.

Petr Jindra nazírá Kubového tvorbu v některých aspektech jako materiálovou báseň, jako vizuální paralelu básnickému útvaru. Jsem přesvědčený, že Kubový je „básníkem“ pouze do té míry, do jaké citlivě organizuje struktury ve vizuálních situacích obrazu. V dopise Emilu Julišovi ze dne 19. 6. 1975 mimo jiné píše: „Číst Vaše texty není zrovna jednoduché, ale vnikne-li člověk do jejich struktury, oddá se jejich rytmu, závažnost sdělení navozeného již formou díla začne působit.“ Kubový v této větě vlastně zhodnotil a vyjádřil svou metodu výtvarné práce. Všimněme si slova rytmus, i ten je v jeho obrazech patrný v tom, jak – řečeno hudební terminologií – komponuje jednotlivé fragmenty v celkovou skladbu obrazu, jak využívá vztah detailu a plochy, dynamiku linií a jak zachází s tím, co lze v obraze spatřit i co v něm lze jen tušit.

Kubový a krása obraznosti

Poetika struktur, oněch zdánlivě abstraktních tvarů, které asociují realitu či se k ní vztahují a z kterých Kubový skládá kompoziční celek obrazu či konkrétní situaci obrazu, má ale kromě výpovědní hodnoty i hodnotu estetickou. Lépe řečeno, estetická kvalita jeho díla je současně i výpovědí, neboť v divákovi vyvolává či mu zprostředkovává pocit krásy. Jak je to možné? Tvorba Jiřího Kubového v sobě totiž nese něco navýsost výjimečného, a to je řád. Obrazy nejsou výsledkem chaotické improvizace, náhodného zkoušení variant, ale bedlivého promýšlení vztahů a proporčnosti mezi strukturami, prociťování vzájemné tvarové vyváženosti, harmonizace detailů vůči celku a naopak. Jeho metoda je vlastně podobná způsobu, jakým komponuje hudební skladatel. V tomto ohledu má vše své opodstatnění, místo, a tedy řád. V nadsázce lze hovořit o „slohové práci“, a v jistém smyslu Kubový vytváří svůj výtvarný či vizuální sloh stejně, jak to třeba činil Zdeněk Sýkora nebo Jan Kubiček, k nimž má velký respekt.

Definovat krásu ve výtvarném umění je obtížné, neboť konkrétní postoj člověka ke krásě je jak víme vždy věcí subjektivní povahy a preference. Nicméně umělecké dílo se vždy bezpodmínečně konstituuje v určité specifické estetické kvalitě, jejíž hodnota dle mého názoru spočívá ve schopnosti autora propojit prožitek s tvorbou. Přitom míra prožitku vloženého do díla zase vypovídá o přesvědčivosti, s jakou dílo promlouvá k divákovi. Artefakty Kubového jsou krásné, protože jsou přesvědčivé, a protože jsou přesvědčivé, jejich hodnota je vysoká. V době, kdy současné umění a teorie umění odsunuly otázky kvality díla do ústraní, je toto zjištění mimořádně významné.

Ladislav Novák vyjádřil Kubovému své obavy z přílišného důrazu na formalistní řešení a estetizaci formy, ale to je nebezpečí, které potenciálně hrozí každému umělci. Svě o tom věděl třeba právě Ladislav Novák, a lze jmenovat nekonečnou řadu jiných umělců. Každopádně krása v případě Kubového nemá co dělat s estétstvím, s prvoplánovou vykalkulovanou líbivostí, vychází z vnitřní poctivosti, řečeno pateticky – z vnitřního zápasu mezi

Moře, 2003.

možnostmi, kterých je vždy bezpočet, a přesnou volbou zvolené formy tak, aby konvenovala duchovnímu napětí, v kterém se každý autor v procesu tvorby ocitá. Pokud Kubový improvizuje, pak vždy s cílem najít optimální řešení tak, aby se krása spatřeného projevila v díle. Na jeho tvorbě je znát, že se snaží tuto hranici příliš nepřekračovat směrem k nadměrné estetizaci formy, nicméně je to úkol obtížný pro každého umělce.

Závěr

Dílo Jiřího Kubového se během padesáti let autorova uměleckého úsilí příliš zásadně neproměňovalo, a troufám si předvídat, že tomu tak zřejmě bude i nadále. Základní obrysy své tvorby stanovil autor už v samém počátku, možná že dokonce už v období puberty, kdy dva roky strávil po nemocnicích a sanatoriích. To bylo v polovině šedesátých let. Aby si ukrátil dlouhou chvíli, začal malovat na malé skleněné tabulky, které mu do nemocnice jednou týdně nosila matka. Tehdy plochu skla nepokryl malbou úplně, takže některá místa zůstala nedotčena a byla průhledná. Efekt „prázdnosti“ či průhlednosti, v níž bylo možné vidět skrze sklo prostory za sklem, si uvědomil až po mnoha letech, když o této činnosti přemýšlel, a jak říká, už tehdy, aniž by to tušil, se formoval jeho přístup k obrazu.

V sedmdesátých letech dospěl Kubový k představě, že obraz na zdi by měl vznikat neohraničeně, a to spíše v náznacích, a lehkými doteky. V této souvislosti uvažuje dokonce o zanikání obrazu, což přesně vyjadřuje ambivalentnost viděné reality, která se sice nějak jeví, nicméně opět zaniká proměnlivostí. Hudební skladatel může nechat tóny doznívat do úplného ticha, anebo zvolit krajní řešení a vůbec žádné tóny nehrát, jak to udělal kdysi na desce *Unfinished Music No. 2* John Lennon, když se z jeho LP desky dvě minuty neozývalo vůbec nic. Kubový jako výtvarný umělec nemá jinou možnost než nechat v obraze tu a tam volný prostor, nebo

Pták a dva kameny, 2011.

pouze prostor, anebo vůbec žádný obraz nevytvořit. Zde jsme současně i u filozofie jeho tvorby. Kubového někdejší úvahy o zanikání obrazu ilustrují jeho přesvědčení, že skutečnost, či pravda o skutečnosti, je vždy provázena nejistotou z jejího poznání. Co pak zbude? Pouze prostor pro tajemství, a to také není málo.

Petr Jindra v samém závěru svého textu v monografii napsal: „Dílo Jiřího Kubového není uzavřené formálně ani tematicky, nicméně základní principy a vztahy, které jsou pro ně příznačné, budou patrně platit i nadále.“ Tento text, věnovaný Jiřímu Kubovému a jeho knize *Absolutní krajina*, snad mohu ukončit svým už mnohokrát použitým konstatováním, že pro umění není podstatné to, co je zamýšleno, ale to, co je vyjeveno. V případě Jiřího Kubového je proto zřejmé, že máme co do činění s umělcem citlivým a přemýšlivým, jehož dílo obohacuje poklidné vody současného umění. ■

Jan Paul (1956), malíř, výtvarný kritik, publicista a prozaik.

IPPO

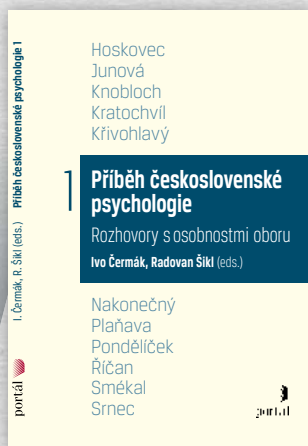
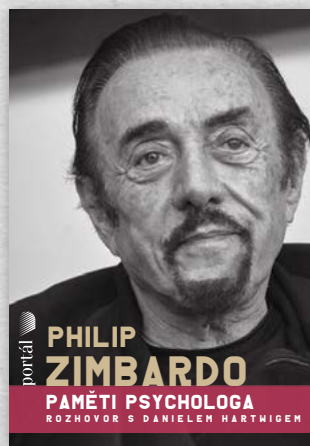
INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

- » Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky
- » Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí
- » Pořádáme debaty a konference
- » Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

Novinky z Portálu

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL:
Praha 1, Jindřišská 30 /
Praha 8, Klapkova 2

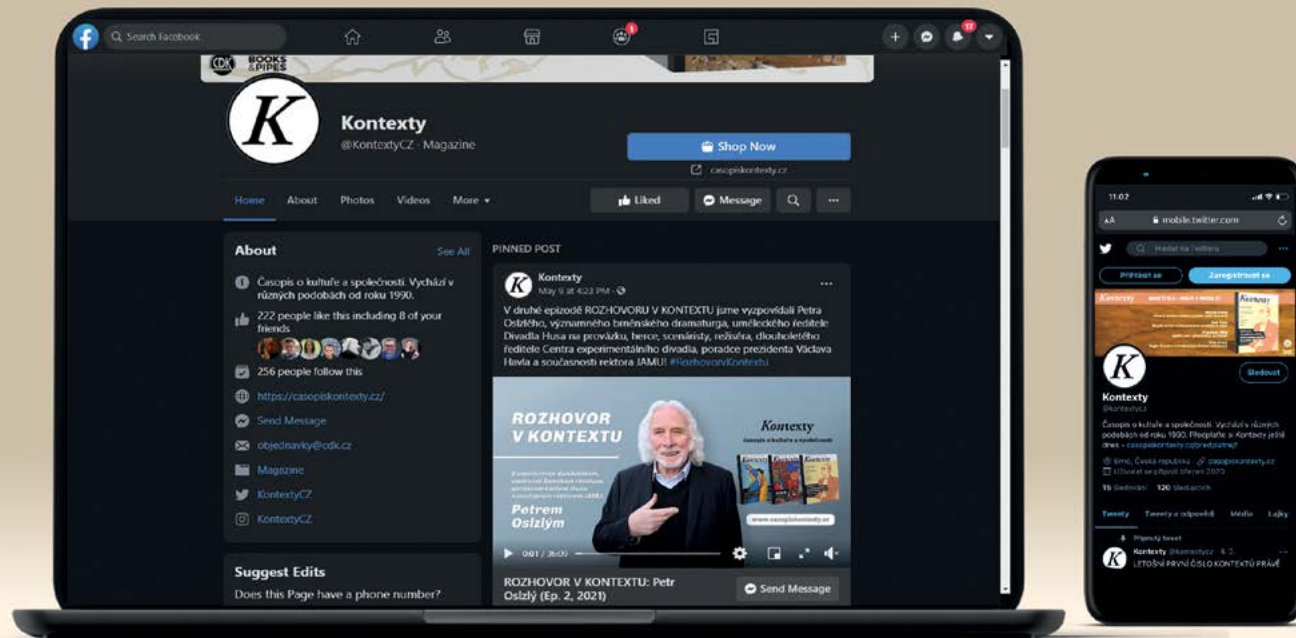
obchod.portal.cz

 portál

Revue *Kontexty* nyní i na sociálních sítích!
Sledujte Rozhovor v Kontextu – tentokrát s Petrem Oslzlým.

BOOKS
& PIPES

@KontextyCZ

JAROSLAV RÓNA

ARCHITEKTONY A STROJE

Výpravná fotografická publikace věnovaná plastikám malíře a sochaře Jaroslava Róny, známého veřejnosti především monumentálními díly ve veřejném prostoru: pomníkem Franze Kafky v Praze, jezdeckou sochou Jošta Lucemburského v Brně či Mýtickou lodí v Bratislavě. Kniha představuje umělcovu tvorbu ve specifické oblasti plastik ztvárňujících fantaskní architekturu archaickou, mytologickou, orwellovskou i futuristickou. Fotograf **Robert Portel** s citem pro detail vtahuje čtenáře do umělcova magického světa. Teoretik umění **Ladislav Kesner** zasazuje odborným textem jeho u nás ojedinělou tvorbu do světového uměleckého kontextu. Grafická úprava **Jan Havel**.

210 × 297 mm | pevná vazba | 288 stran | 945 Kč

www.bookspipes.cz

BOOKS
& PIPES